

KORUNK

ISMERET ÉS LELKIISMERET •
KOLOZSVÁR VONZÁSA ÉS VON-
ZÁSKÖRZETE A XIX. SZÁZAD-
BAN • AMIKOR MARX MÉG NEM
VOLT „MARXISTA” • AZ ÚJRA-
OLVASANDÓ OTTO BAUER • AZ
ERDÉLYI SZÁSZ POLGÁRI ÖN-
TUDAT KIALAKULÁSA • A KO-
LOZSVÁRI BOTANIKAI ISKOLA
ÚJABB EREDMÉNYEI • ESZMÉ-
NYEK S ESÉLYEK VALLATÁSA •
HITELES ÉS REPREZENTATÍV
EMLÉKEZET • VERSEK • • •

1982 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM • 1982. ÁPRILIS

- GÁLL ERNŐ • Az újraolvasandó Otto Bauer I. 241
VALTER ROMAN • Ismeret és lelkiismeret (Szilágyi Júlia fordítása) 247
SALAT LEVENTE • Események és esélyek vállalása (Kezesség) 250
LUPÁN ERNŐ • Amikor Marx még nem volt „marxista” (A fiatal Marx a jogról) 259
* * * Csűrös István köszöntése. A kolozsvári botanikai iskola újabb eredményei (Korunk-délelőttök — Szabó Attila, Sztranyiczki Mihály, Tövissi József, Gergely János, Németh János, Váczy Kálmán, Kiss Éva és Csűrös István hozzászólása; Veress Zoltán bevezető sorával) 262
SZURKOS ANDRÁS • Hiánycikk (képvers) 271
* * * Agrárforradalmunk állomásai 272
FURDEK MÁTYÁS—PÉTER GYÖRGY • A Román Kommunista Párt agrárpolitikája 272
GOCELLA ISTVÁN • Ifjúság — képviselő — demokrácia 276
FARKAS ANTAL • Hangjegyek (vers) 278
EGYED ÁKOS • Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században 279
FARKAS LÁSZLÓ • Nyárvégi vers (vers) 286
BINDEP PÁL • Az erdélyi szász polgári öntudat kialakulása 287
GAZDA JÓZSEF • A Nemrut-hegy szobrai (Utak, eszmék, viták) 294
LUCIAN VASILIU • Személyvonat (vers — Lászlóffy Csaba fordítása) 297
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Hát csak a harmat álta tudható... (vers) 298

JEGYZETEK

- * * * Távirat a 25 éves Tribunához 299
KASSAY MIKLÓS • Hol a határ? 299

HAZAI TÜKÖR

- NIKOLITS ÁRPÁD • Elmaradt lakodalom 301

NEMZETKÖZI ÉLET

- SZ. BENEDEK ISTVÁN • Valaha elsők voltunk II. (Gondolatok az amerikai tudományról) 307

SZEMLE

- KATONA ADÁM • Hiteles és reprezentatív emlékezet (Gondolatok a könyvtárban) 311
RÁCZ GÁBOR • Könyv a gyógyszertervezésről 314
KÓTAY PÁL • Képes orvostörténet 316
A. J. • James W. Botkin—Mahdi Elmandjra—Mircea Malița: Orizontul fără limite al invățării (Könyvről könyvre) 318

LÁTÓHATÁR

- D. E.: Egy kép születése, viszontagságai és hazatérése (Der Spiegel) 319; B. A.: Mi a helyes a Brandt-jelentésben? (Encounter) 320

ILLUSZTRÁCIÓK

- Csomafáy Ferenc, Csutak Levente, Gazda József, Kabán József, Lokodi András

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: **RITÓOK JANOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Az újraolvasandó Otto Bauer I.

Néhány évvel ezelőtt még úgy látszott, igazuk van azoknak, akik szerint Otto Bauer *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907) című főműve olvasatlanul porosodik a könyvtárak polcain. A munkásmozgalom és a nemzeti kérdés történetével foglalkozók jó része viszont hosszú évtizedeken át melegegett azzal, hogy a könyvet Sztálin — egykor vitathatatlanul tartott — bírálata alapján elmarasztalja. Most, az osztrák marxista gondolkodó születésének századik évfordulóján több jel is arra mutat, hogy e mostoha sorsú munka utóéletében fordulat következik be. Valóban, az utóbbi időben világszerte nőtt az érdeklődés Bauer iránt, sőt Helmut Konrad linzi egyetemi tanár egyenesen azt állítja, hogy egy Bauer-renezsánsz küszöbére érkeztünk.¹

Mi történt? Milyen erők emelték ki a feledésből azt a teoretikust és munkásvezért, akit Kautsky annak idején az ifjú Marxhoz hasonlított? Elegendő magyarázat-e a centenáriumi kínálta alkalom, valamint az a tény, hogy Sztálin ítéletei elvesztették a csalhatatlanság nimbuszát? Ezek a tényezők bizonyosan szerepet játszottak. Alapvetően azonban meghatározónak kell vennünk, hogy maga a történelem kezd sok tekintetben igazságot szolgáltatni Bauernek. Éppen ezért egyre nagyobb visszhangot kapnak azok a vélemények, amelyek szerint tételei nem csupán megfogalmazásuk idején áruklodtak több vonatkozásban is egy hézagpótló, a marxizmus e téren észlelhető lemaradását csökkentő, eredeti felfogásról, hanem felismeréseit a jelenhez is sokatmondóan szólnak.

Kortárs feladat tehát e 75 évvel ezelőtt napvilágot látott mű újraolvasása, illetve újraértékelése. Még pontosabban: eljött az ideje annak, hogy torzító elemzések utóhatásaitól önmagunkat mentesítve, fokozott figyelemmel olvassuk végig. Itt a pillanat, hogy szövegét és értelmét kritikusaival és a társadalmi fejlődés tendenciáival szembesítsük.

Kiindulásként idézzük fel a középkelet-európai munkásmozgalom álláspontját a nemzeti kérdésben. Mi volt e téren a marxi hagyaték? Miként fogalmazódott meg a kortársak véleménye, amelyhez Bauernek megkerülhetetlenül viszonyulnia kellett? Számos marxista és marxológus egyetért abban, hogy Marx adós maradt a nemzet és a nemzeti mozgalmak *koherens* elméletével.² Nem arról van szó, mintha Marx és Engels figyelmen kívül hagyták volna ezeket a jelenségeket, hisz tucatnyi tanulmányban, cikkben és levélben foglalkoztak velük. Az a koncepciójukhoz illeszkedő elméleti építkezés hiányzik náluk, amely *rendszeres értelmezést* nyújtott volna mind a nemzet megjelenéséről, mind a nemzeti állam kibontakozásáról és a történelmi fejlődésben elfoglalt helyükről. Az alkalmi, az időszerű politikai eseményekre vonatkozó fejtegetések nem pótolhatják az igényes, *összefüggő* elemzést, s örökségüknek ezt a hiányosságát nem ellensúlyozza ama körülmény sem, hogy hátrahagyott műveikben szép számmal található éppen a hiányolt teória kidolgozásához kínálkozó érvényes észrevétel és megállapítás.

Tény viszont, hogy Marx és Engels másodrendűnek, alárendeltnek minősítette a nemzeti kérdést. Érdeklődésük és értékrendjük homlokterében — mint ismeretes — az osztály és az osztályharc állott. A nemzetet olyannyira átmeneti képződménynek tartották, hogy a társadalmi haladásról kialakított perspektívájukban sem biztosítottak számára tartós szerepet. Koruk összefüggései között — mondhatni — utilitarista szempontból közeledtek a nemzeti mozgalmakhoz, s kizárólag aszerint értékelték, hogy milyen mértékben segítik elő vagy hátráltatják a munkásosztály emancipálódását. A nemzeti szabadságharcokat nem tekintették jövősi, történelemalakító, forradalmi erőnek.

Ami konkrétan a XIX. század nemzeti-nemzetiségi eseményeihez és küzdelmeihez fűzött észrevételeiket, az ezekkel kapcsolatos állásfoglalásaikat illeti, optikájukra az Európa-központúság volt jellemző. Ítéleteiket az határozta meg, hogy abszolút ismérvek vették a fejlett nyugat-európai országok munkásmozgalmának érdekeit, és elutasítottak minden törekvést, amely — véleményük szerint — akadályozta a termelőerők fejlődésének, illetve az osztályharcnak kedvező nagy államalakulatok létrejöttét vagy fennmaradását. Persze, felfogásuk részleteiben módosult az idők folyamán, megközelítések sem nélkülöztek az önkigazítást. Ennek ellenére ma már tagadhatatlan, hogy a történelem nem egy véleményüket megcáfolta, több

esetben pedig jóslataikhoz sem igazodott. De miért kellett volna ennek másképpen történnie? A tévedhetetlenség nem tartozhatott tanításuk attribútumai közé.

Igy is, nézeteik — összes erényeikkel és fogyatékságaikkal — fogodzóként szolgáltak utódaik vitáihoz. Noha fogalomhasználatuk nem egyöntetű és nem következetes, mindazok, akik a II. Internacionálé középkelet-európai pártjaiban elodázhatatlannak vélték a szembenézést a nemzeti kérdés újabb fejleményeivel, viszonyítási rendszerként elsősorban rájuk hivatkoztak. Ebben az összefüggésben tévedéseikkel is sarkallták a későbbi vizsgálódásokat és korrekciókat.

A nagy ösztönző azonban maga a történelem volt, amely alakulásával kikényszerítette a mozgalomban uralkodó anacionális közömbösség felszámolását. A társadalomfejlődés követelményei elkerülhetetlenné tették a felvilágosodás egyetemes szellemiségéhez igazodó marxi koncepció bizonyos felülvizsgálását. Németországban és az Osztrák—Magyar Monarchiában megjelentek a szociáldemokrata tömegpártok, a lendületes kapitalista iparosodás és városiasodás pedig új impulzusokat adott az idegen uralom alatt lévő nemzetek és nemzetiségek szabadságvágyának. Az imperializmus éppen kibontakozó korszakában a szociáldemokrácia sem mentesült attól, hogy új belső szervezeti struktúrákat keressen az elnyomott nemzetekhez és nemzetiségekhez tartozó tagság összefogására. Napirendre került a válsággal küzdő soknemzetiségű birodalmak sorsa, s az újjászervezésükre vonatkozó különböző tervek szerzői között jeles szocialista gondolkodókat is találunk.

Az addig ismeretlen problémák ellentéteket váltottak ki a pártokon belül, s mindeme tényezők hatására a megfelelő megoldások kidolgozása nem csupán nemzeti, hanem nemzetközi viszonylatban is előtérbe nyomult.

Es ne feledkezzünk meg a nacionalizmus kihívásáról. Igaz, Marx maró ironiával kezelte a nemzeti szüklátókörséget, és elutasította azt a romantikus történelemszemléletet, amely az értékkála legmagasabb csúcsára a nemzetet helyezte. Ő — a munkásosztály társadalmi küldetésének nevében — minden ország proletárjainak egyesülését hirdette. Szentül meg volt győződve arról, hogy a kommunizmus világtörténelmi folyamatként fog — belátható időn belül — győzedelmeskedni. Nem volt kétsége afelől sem, hogy a gyors forradalmi átalakulás a nemzeti különbségek ugyancsak gyors eltűnését vonja maga után. Ha van utopizmus Marx társadalom-bölcseletében, akkor az jellegzetesen éppen ebben a türelmetlen és naiv nemzetköziségben nyilvánult meg.

A nagy, általános nivellálódás iránt táplált várakozással ellentétben a valóság — az osztályjellegű és a nemzeti követelések országonkénti különböző arányú ötvöződéssel együtt — a polgárinak minősített nacionalizmus meglepetésszerű virulenciájáról tanúskodott. (Később, a II. Internacionálé csődje az első világháború kitörésének pillanatában nyilvánvalóvá tette, hogy még a fejlett nyugati munkásság tudatában is mély gyökerekkel rendelkezik.) A nacionalizmusnak ez a szívóssága elmélyültebb kutatásokra és kritikaibb elmélgedésekre kellett hogy késztesen, ám ugyanakkor a nemzeti-nemzetiségi kezdeményezésekkel szembeni régi védekező beidegződéseket és fenntartásokat is táplálta.

Otto Bauer fellépését megelőzően a II. Internacionálé berkeiben — bizonytalanságot és dilemmákat ébresztve — főként a lengyel munkásmozgalmon belül kiéleződő vita tűzette napirendre a nemzeti tényező szerepének és a nemzeti, illetve az osztályharcos célokat megillető elsőbbségnek a tisztázását. Az egymással szembeszegülő álláspontokat az egyik oldalon a Lengyel Szocialista Párt (P.P.S.) vezetői, a másikon pedig Rosa Luxemburg és hívei képviselték, akik — éppen e konfliktus következtében — kiváltak, majd megalakították a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokrata Pártját. Míg az előbbieik főfeladatuknak Lengyelország újraegyesítését tekintették, s ennek érdekében a nemzeti erők tömörítését szorgalmazták, Rosa Luxemburg a lengyel és az orosz proletáriátus érdekazonosságára és sorsközösségére hivatkozva elvetette a függetlenség követelményét. Tiltakozott az ellen, hogy a független Lengyelország „utópiájának“ kedvéért feláldozzák a proletariátus egységét. A jövő biztosítékát az oroszországi iparosodásban, a munkásosztály osztatlan harcában látta, s ennek győzelmétől várta egy demokratikus orosz köztársaság keretében a lengyel területi autonómia megvalósulását. Nézeteit, amelyek — többek között — magukon viselik az ökonomizmus, a gazdaság és a politikum közvetlen kapcsolatát, a nemzeti felszabadító mozgalmak anakronizmusát tételező koncepció jegyeit, később Lenin is bírálta, de már a II. Internacionálé 1896-os londoni kongresszusán többen — közöttük Kautsky — hevesen vitatták.

Egyébként a *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* megjelenése előtt Karl Kautsky írásai voltak a nemzeti kérdés marxista megítélésében is irányadók. A nemzeti egység létrehozására irányuló mozgalmak — szerinte — elválaszthatatlanok a gazdasági fejlődéstől, s ennek következtében a haladás olyan következetes híveinek, mint a szocialistáknak, számolniuk kell velük. Ez a felismerés viszont

nem kötelezheti őket arra, hogy minden nemzeti igényt feltétel nélkül magukénak valljanak. Míg Rosa Luxemburg felfogásában a nemzeti célok konkrét megvalósítása legtöbb esetben meghaladja a proletariátus lehetőségeit, Kautsky azt hangoztatta, hogy ezt a feladatot a szociáldemokrata pártoknak a gyakorlati politika közvetlen tennivalói közé kell sorolniuk. Kautsky tehát nem értett egyet Victor Adlerrel, a korabeli osztrák szociáldemokrácia vezetőjével sem, aki a párt szervezeti egységének megőrzése végett megkerülni igyekezett azokat a jelenségeket, amelyeket „a szerencsétlen és ostoba nemzeti egyenlenségek” gyűjtőfogalmába foglalt.

A lengyelkérdés mellett Ausztria—Magyarország nemzeti-nemzetiségi viszállyai is erőteljesen ösztökélték a korszerű marxista értelmezés kidolgozását. Közismert, hogy a XIX. század második felétől kezdődően ezek a konfliktusok uralták a Monarchia politikai életét, s ily módon hosszabb időn át a munkásmozgalom sem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy elhanyagolja vagy mellőzze őket. A brünni program (1899) éppen annak az evidenciának a kifejezése volt, hogy a szocialistáknak nem csupán az osztrákok, hanem a nemzetek és nemzetiségek konfliktusából, a birodalom hagyományos rendjének egyre mélyülő kríziséből is valamilyen kiutat kell mutatniuk. Brünnben az osztrák szociáldemokrácia a hibrid, soknemzetiségű állam fenntartása mellett foglalt állást, ám korrekcióként a területi autonómiát javasolta. A szabad, egyenlő nemzetek és nemzetiségek föderatív szövetségének létrehozásától várta mind a gazdasági előrehaladás szempontjából nélkülözhetetlennek ítélt nagy integráció megőrzését, mind a nemzeti-nemzetiségi igények kielégítését. Noha maga Kautsky kételyeket táplált a birodalom egységét és jövőjét illetően, a brünni program olyan dokumentumnak bizonyult, amely a továbbiak során, hacsak hivatkozási alapként is, új elképzelések kialakítását sarkallta. E tervek között említjük a Karl Rennerét, mely a területi helyett a kulturális autonómia bevezetését irányozta elő. Renner (aki Springer álméven is közzölt) úgy vélte, hogy míg a gazdasági érdekek nemzetközi jellegűek, a nemzetiek elsősorban a kultúrára és a nyelvre vonatkoznak. Ha tehát a kulturális autonómia segítségével biztosítják a különböző művelődések fejlődését, valamint a nemzeti nyelvek szabad használatát, akkor sikerül a nemzeti-nemzetiségi törekvésekben jelentkező, robbanni kész politikai feszültségeket feloldani.

Az előzmények ismertetése után lássuk most az Otto Bauer nézeteit közvetlenül meghatározó társadalmi közeget és szellemi forrásvidéket. Elsősorban a korabeli Bécs pezsgő szellemi életének haladó értelmiségére és tudatvilágára, közelebről azokra az új típusú „ébredtők”-re utalunk, akik számára a nemzeti-nemzetiségi kérdés tanulmányozása és megoldása már elválaszthatatlan volt a súlyos feudális csökevényeket magával hurcoló tőkés rend reformok segítségével történő átalakításától, illetve meghaladásától. Ezek az írástudók többé-kevésbé a marxizmus hatása alá kerültek, és vagy csatlakoztak a munkásmozgalomhoz, vagy olyan társadalompolitikai eszményeknek kötelezték el magukat, amelyek a szocializmus vonzásában alakultak ki. Az ún. ausztrómarxisták csoportját ilyen értelmiségiek alkották, s ha napjainkban, kellő történelmi tapasztalatok birtokában, elfogulatlanul próbáljuk munkásságukat felmérni, nem hunyhatunk szemet erőfeszítéseik fölött, hogy a korabeli mozgalom pragmatizmusával szemben az elméletnek fajsúlyosabb helyet biztosítsanak. Bizonyos fenntartásaink ellenére is honorálnunk kell sok tekintetben eredményes igyekezetüket a történelmi materializmusnak a nemzeti kérdés tanulmányozásában való alkalmazására. Nem mellékes ama körülmény sem, hogy szerves egységben a marxizmus elméleti hiányainak felszámolására irányuló munkásságukkal, a politikai küzdőtéren is sorompóba álltak. Otto Bauer, aki ennek az értelmiségi csoportnak kiemelkedő ideológusa volt, feladatul tűzte ki, hogy gyökeresen szakítva az addigi egyszerűsítő, szemiatikus eljárásokkal, az alapjaiban megrendült régi Ausztria bonyolult nemzeti-nemzetiségi viszonyaihoz valóban alkotó módon közeledjenek.

Ami az eszmei hatásokat illeti, az 1924-es kiadásához írt előszóban maga Otto Bauer számolt be arról, hogy könnyvén érződik még a kanti, illetve a neokantianus hatás, és megtalálhatók benne Tugan-Baranovski volt orosz „legális marxista” gazdasági elméletének a nyomai. Gondolatmenetében felismerhetők továbbá a Ferdinand Tönnies befolyásáról árulkodó elemek, különösen azok, amelyek a „közöségek”-et jellemzik.

Az Otto Bauer ébresztésén fáradozó kutatók egybehangzóan állítják, hogy újító és realista szellemű könyve kétségtelenül fordulatot jelentett a nemzeti kérdést tárgyaló marxista irodalomban. Terjedelme és elméleti színvonala (összes vitatható tételével együtt) magasan fölébe helyezi mindazoknak a tanulmányoknak és cikkeknek, amelyek előtte e kérdéssel foglalkoztak. Eppen ezért külön nyomozást érdemelne annak felderítése, hogyan válhatott ez a munka hosszú évtizedeken át elfogult kritikák és valamilyen sajátos amnézia áldozatává. (Egy ilyen kutatás beszédes tényeket hozhatna felszínre annak a folyamatnak a megvilágítására is, amely-

nek során a dogmatizmus térhódítása, majd uralma és a tekintélyelvi, előítéletes „viták” gyakorlata sokáig legyőzhetetlennek tűnő akadályokat emelt a marxizmus korszerűsödése elé.)

Az Otto Bauer könyvét ért bírálatok, támadások többsége a nemzet benne található meghatározását boncolgatja. Sztálin is különös súlyt helyezett a definíció visszautasítására*. Meggondolkoztató viszont, hogy az 1924-es kiadás — már említett — előszavában Bauer nem ezt a meghatározást helyezi a nemzetről szóló elméletének központjába. Önjellemzése szerint az ő érdeme annak az integrációs folyamatnak a leírása, amely a modern nemzethez vezetett. Ami viszont a nemzeté váló egybeolvadást munkáló tényezőket illeti, az ausztromarxista gondolkodó elsőbbséget igényel a tekintetben is, hogy e folyamatot a gazdasági fejlődésből, a társadalom osztálystruktúrájából származtatta le.

Feltehető, hogy e teljesítmény kiemelésével a *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* szerzője főként ama vádakkal szemben akart védekezni, amelyek szerint meghatározása s általában egész nemzetfelfogása a pszichologizmusnak adózna, s a társadalomtörténet materialista értelmezésének útjáról a nemzeti spiritualizmusra tért volna le. Ne bocsátkozunk ezúttal az elsőbbségre vonatkozó pretenció részletező elemzésébe. Indoklottsága esetén is nyilvánvaló azonban, hogy a Kautsky-féle előzetes — ugyanebbe az irányba vezető — kísérletekkel együtt a baueri építkezés a Marx és Engels írásaiban fellelhető érvényes alapokra támaszkodik. Noha hiába keresnénk Marxnál és Engelsnél rendszeres kifejtést a nemzetről és szerepéről, találunk viszont náluk termékenyítő megállapításokat és a későbbi fejlemények által igazolt munkahipotéziseket. A modern társadalmak fejlődése ugyanis nem cáfolta meg azt a felismerést, hogy a nemzet nem pusztán subjektív választások, hanem objektív tényezőktől megszabott alakulás eredménye. Kétségtelen tény, hogy a természeti feltételek mellett kialakulásában meghatározó szerepet játszott a termelőerők bizonyos színvonala, a belső és külső piac terjedelme stb. A társadalomtudományokban elfogadottá vált továbbá az a marxi megállapítás, hogy a nemzet, jellegzetesen történelmi termék lévén, egy adott termelőmódnak, a tőkés rendszernek köszönheti létrejöttét. Igaznak bizonyult az a tétel is, hogy a nemzet, a maga folytonosságában, ellentétes osztályok viszonylagos egységét nyújtja, s ilyenképp osztályharcok színtere.

Jogosnak tehát csak annyiban tekinthetjük azokat az értelmezéseket, amelyek a Bauer-féle koncepció újszerűségét biztosító fogalmak, illetve tételek között a nemzet meghatározását is felsorolják³, amennyiben elfogadjuk, hogy az a történelmi materializmus és a neokantianizmus sajátos ötvözeteként született meg. Az utóbbi jelenlétét a nemzeti individualitás kategóriájában, az előbbiét viszont a termelőerőknek, az osztályoknak s általában a gazdasági mozzanatoknak juttatott szerepben azonosíthatjuk. Nyilvánvaló, hogy azok a marxista kritikusok, akik grosso modo elvetik Bauer nemzetfogalmát, döntő mértékben a neokantianus befolyást utasítják el. (Egyébként Otto Bauer maga is „gyermekbetegség”-nek minősítette e hatás maradványait.) Ideológiai előítéletektől mentes elemzés számára viszont nem annyira az a perdöntő, hogy egy kategória milyen eszmei forrásvidékről, milyen szövegkörnyezetből származik, hanem ismérvként csak az alkalmazható, hogy releváns-e az illető fogalom, vagy sem. E kritérium alapján viszont, minden illékonysága és nehezen megragadható jellege ellenére a nemzeti jellemben és pszichikumban nyom követhető individualitás utat tört magának a marxista szakirodalom fogalomhasználatában is.

Az évtizedeken át botránykönek számító Bauer-féle meghatározás így hangzik: „A nemzet a sorsközösség által jellemközösséggé kovácsolódott emberek összessége.”⁴ Első olvasatra tényleg indokoltnak mutatkozik mind a felháborodott kérdés: „Miben különbözik akkor Bauer nemzete a spiritualisták misztikus és önmagáért való nemzeti szellemétől?”, mind a kérdést követő lesújtó konklúzió: „Bauer álláspontja, amely a nemzetet a jellemmel azonosítja, elszakítja a nemzetet annak tala-jától, és valami láthatatlan, önmagáért való erővé változtatja.”⁵ Ha azonban kérdéseinket és verdiktumainkat nem a gondolatmenetből és a szövegösszefüggéséből ki-

* Ismeretes, hogy a Bauerével szembeszegtett sztálini nemzetmeghatározás, amely évtizedeken át monopóliumot élvezett, de amelyet Lenin egyszer sem idézett, ma — kritikák kereszttüzében — meghaladottnak tekinthető. Bírálóit (Maxime Rodinson, Arich Yaari, Emmanuel Terray és mások), noha elismerik bizonyos erőnyeit s főként azt, hogy a Renan-féle, kizárólag eszmei-erkölcsi tényezőkkel dolgozó definíciókkal ellentétben a nemzet létét a társadalmi-gazdasági alakulatok változásához köti, kifogásolják Európa-központúságát, sematikus merevségét, a nemzetre jellemző tulajdonságok változatlanágát, kizáró jellegét és néhány európai nemzetalakulás abszolutizálását. A harmadik világ újabb fejleményei bebizonyították, hogy például közös nyelv nélkül is létezhetnek és harcolhatnak függetlenségükért nemzetek (Indonézia, India, Ghana), és elfordul az is, hogy egy nemzet különböző törzseknek, népcsoportoknak közös imperializmus-ellenes harcából nő ki.

emelt idézetekkel támasztjuk alá, hanem a tárgyilagos, árnyalt értelmezés módszerét alkalmazzuk, bebizonyosodik, hogy a baueri nemzet képlete nem ilyen egyszerű.

Már az 1924-es előszó is figyelmeztetheti a mai olvasót arra, hogy Bauer műve, illetve meghatározása nem szorítható be egyértelműen a „lélektani-kulturális” nemzetfelfogás kalodájába; nem rekeszthető ki teljesen a „történelmi-gazdasági” koncepcióból sem. Bauer ugyanis a nemzetet — a szociológus szemével — a társadalmi fejlődés menetében követi nyomon. Ugyanígy jár el kulcsfogalmaival: a jellem- és sorsközösséggel is.

Rögtön könyvének elején azzal indítja vizsgálódását, hogy a nemzetet viszonylagos jellemközösségként fogja fel. A nemzeti jellem, amely számára távolról sem állandó, hanem változó jelenség, köti össze egy bizonyos korszakban az ugyanahhoz a nemzethez tartozókat. E kapocs mellett léteznek azonban még másfajta jellemközösségek. Ilyenek a közös szakmához vagy osztályhoz való tartozás által megszabottak, az élet valósága pedig a különböző jellemek „együttéléseről”, érintkezéséről tanúskodik. A német munkást például bizonyos rokon vonások fűzik a többi társadalmi csoporthoz tartozó németekhez, ugyanakkor viszont sok hasonlóság közelíti más nemzetek proletárijaihoz. Bauer nem tekinti magyaráznak a nemzeti jellemet, hisz az — szerinte — maga is magyarázatra szorul. Kialakulását kutatva elveti mind a romantikusok oly nagy előszeretettel emlegetett népszellemét, vagyis a „nemzeti spiritualizmust”, mind a pusztán a biológiai átöröklésre hivatkozó „nemzeti materializmust”. Bizonyos tulajdonságok nemzedékről nemzedékre való továbbplántálásában elsősorban valamely nép életkörülményeinek, a létfennmaradást biztosító termelési feltételeknek, viszonyoknak a tükröződését látja. Igazat adhatunk neki, ha ezt a magyarázatot Marx történelemszemléletével összeegyeztethetőnek tartja.

Bírálóí, akik a nemzeti jellemről szóló nézeteit ködös miszticizmusként bélyegezték meg, átsiklottak határozott kijelentése fölött: az átöröklött tulajdonságokban maga a történelem rögzítődik, a nemzetet és viszonylagos jellemközösségét mint a történelem termékét kell elkönyvelnünk.⁶

Ez a megközelítés vezet el a nem kevésbé kifogásolt sorsközösség fogalmához. Azonos okok azonos jellemeket idéznek elő, a sorsközösség viszont nem jelent pusztán azonosságot. Németország például ugyanazon a kapitalista átalakulás ment keresztül, mint Anglia, a németek mégsem váltak angolokká. Nem egyszerűen a hasonló, az azonos sors, hanem ugyanannak a sorsnak a közös, együttes átélése hozza létre a sorsközösséget. Ez egyébként állandó kapcsolatot, érintkezést és kölcsönhatást feltételez mindazok között, akiknek osztozniuk kell benne.

A különböző országok munkásait sok közös vonás (harci készség, forradalmi szenvedély és tudat, osztályerkölcs) jellemzi. Karakterük rokonsága mégsem sorsközösségből, hanem csupán sorsuk hasonlóságából származik. Bármilyen közel álljon is egymáshoz a német és az angol proletár, kapcsolataik bensőségét jelentősen csökkentik, hogy nem egy országban élnek, másfajta hagyományok és szokások gyakorolnak rájuk — gyermekkoruk óta — befolyást, s végül, de nem utolsósorban, nem ugyanazt a nyelvet beszélik. A nyelv ugyanis a sorsközösséghez nélkülözhetetlen érintkezés — mai műszóval: kommunikáció — közege. Bauer nyomtatékosan hangsúlyozza a nyelvközösség és az érintkezés közösségének (Verkehrsgemeinschaft) kölcsönös feltételezhetőségét, s ezzel — Hans Mommsen szerint — annak a Karl W. Deutsch megfogalmazta elméletnek az előfutáraként tekinthető, amely napjainkban a nemzetet kommunikációs közösségnek minősíti.⁷

Az Otto Bauer könyvét elemző terjedelmes tanulmányában (*Neue Zeit*, 1907/1908. 1.) Karl Kautsky — többek között — azt kifogásolja, hogy szerzőnk nem tulajdonít nagyobb szerepet a nyelvnek. Bauer tényleg azt állítja, hogy a nyelv közössége önmagában még nem garancia a nemzeti egység szempontjából, s ebben igaza van. Kiemeli viszont, hogy közös nyelv, az érintkezés e pótolhatatlan eszköze nélkül a kultúrközösségeként felfogott nemzet nem maradhat fenn sokáig.⁸ Márpedig Bauer nemzetfelfogásában megkülönböztetett fontosságú hely illeti meg a kultúrát. Ez nem csupán elméleti megfontolásokból következik, hanem azt is szolgálja, hogy a kultúraautonómiaira vonatkozó stratégiai elképzeléseit megfelelően alámassza.

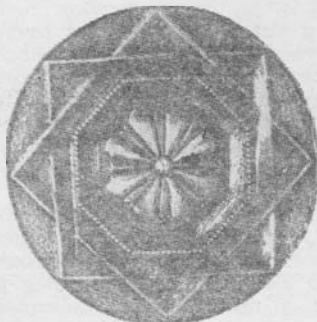
Régebbi és újabb kritikusai (Kautsky, Pannekoek, Lowy) szemére vetik Bauernek, hogy a nemzetet kultúrközösségként értelmezve, nem fordít kellő figyelmet a kultúra osztályjellegére. Ez a megállapítás csak részben helytálló. A kultúrának a nemzetvé válásban betöltött szerepét nyomon követő Bauer nem kerüli meg a különböző osztályok gyakran ellentmondásos viszonyát a művelődéshez. Rámutat arra, hogy a kizsákmányoláson alapuló társadalmakban a magas kultúra mindig az uralkodó osztályok kiváltsága volt, s noha a kapitalizmusnak kétségtelen érde-

mei vannak a nemzeti művelődés megalapozásában, a munkásosztály és a többi dolgozó rétegek kívül rekednek a tőkés rend feltételei között is a kultúrközösségen. Ezért a szocializmusra vár a történelmi feladat, hogy a kismimizetteket a kultúra javaiban minden korlátozástól mentesen részesítse.⁹ E tételek ismeretében csak anynyiban adhatunk tehát igazat Kautskynak, hogy Bauer tényleg nem veszi eléggé tekintetbe az antagonisztikus osztályellentétek megosztó hatását a nemzeti kultúrára. Michael Lowy bírálata pedig a tekintetben tapint elevenre, hogy Bauer valóban nem tér ki kellően a munkásosztály és a polgári kulturális hagyomány bonyolult viszonyára. Ez utóbbi ugyanis nem szorítkozik arra, hogy — mint Bauer állítja — a munkásság egyszerűen elsajátítsa, asszimilálja azokat az értékeket, amelyek-től elnyomott osztályként el volt zárva.

A nemzeti kultúrközösség baueri felfogásának, akárcsak a jellemközösségről szóló nézeteinek megítélésében mindenekelőtt a megközelítés történetiségét kell méltányolnunk. Ez a szemlélet — mint eddig is láttuk — mélyen jellemzi az osztrák marxista gondolkodót, aki a bennünk megragadható nemzeti sajátosságokban az ugyancsak bennünk munkáló történelemre ismer. Számára a nemzet nem más, mint a társadalmiasult ember megnyilvánulása.¹⁰

JEGYZETEK

1. Helmut Konrad: *Otto Bauer und die Nationale Frage*. Wiener Tagebuch, 1981. 10.
2. Solomon F. Bloom: *The World of Nations. A Study of the National Implications in the Work of Karl Marx*. New York, 1941.; Georges Haupt—Michael Lowy—Claudie Neill: *Les marxistes et la question nationale*. Paris, 1974.; Roman Rosdolsky: *Zur Nationalen Frage*. Berlin, 1979.; Arich Yaari: *Le défi national*. Paris, 1979.; Hans Mommsen: *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*. Göttingen, 1979.; Karsai László: *Marx és Engels a nemzeti kérdésről*. Magyar Filozófiai Szemle, 1980. 3.; Ágh Attila: *A nemzeti kérdés a XIX. századi marxizmusban*. Világosság, 1981. 6.
3. Charles C. Herod: *The Nation in the History of Marxian Thought*. The Hague, 1976. 46—47.
4. Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien, 1907. 135.
5. J. V. Sztálin *Művei* II. Bp., 1949. 325., 326.
6. I. m. 18—21.
7. Hans Mommsen: I. m. 58.
8. I. m. 115.
9. I. m. 90—94.
10. I. m. 125.

Lokodi András fémdomborítása

Ismeret és lelkiismeret

„A tudás — lelkiismeret nélkül — romlásba viszi a lelket.“ Rabelais aforizmája — a tudomány etikai jelentésére vonatkoztatva — ma is érvényes, vagy talán ma érvényes igazán, amikor a tudomány közvetlen termelőerővé vált. Éppen napjainkban egészíthetjük ki úgy, hogy szakadatlan növekedése nélkül a tudás a gazdasági fejlődést általában a társadalmi haladást itéli pusztulásra. Természetesen itt az emberiséget, nem pedig a megsemmisülést szolgáló tudásra gondolunk.

Sajnos, nem mindenki látja világosan tudat és öntudat, tudás és etika összefüggését. A XIX. század utópista és szocialista gondolkodói azt hitték, hogy az emberi hatóerő bármilyen növekedése csakis haladó irányú lehet. Ez, tudjuk, csalóka ábrándnak bizonyult. A tudomány jelen és jövő bölcsője; de sírja is lehet Földünk életének.

Ma, amikor a tudomány a termelőerők mellett létrehozta a pusztulás erőit is, a tudományos és műszaki tevékenység etikai megalapozásának ügye az emberiség iránti felelősség gondjává válik. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a társadalom értékrendjén múlik, miként használják fel az emberi elme nagy vívmányait. Az észszerűt összhangba kell hozni az erkölcsösssel. Az erkölcsnek észszerűnek, a rációnak pedig elsősorban etikusnak kell lennie.

Az az aggodalom, amelyet az emberek általában, de kiváltképp a tudósok éreznek a tudomány alakulásának káros hatásaival kapcsolatban, mind sűrűbben nyilatkozik meg; vannak, akik úgy vélekednek, hogy már senki sem tudja, hová is vezet voltaképpen a tudomány.

A tudomány társadalmi szerepének ez a negativista megközelítése nyilván egyfajta fatalista magatartás elfogadásához vezet, ami persze megkönnyítené bizonyos körök arra irányuló törekvését, hogy a tudományt az ember, a társadalom feletti uralomra használják fel. Bizalmunk a tudományban mégsem elegendő ahhoz, hogy szemléletünk valóban tudományos legyen, és így elkerülhessük vagy legalábbis csökkentjük tevékenységünk esetleg káros hatásait, olyan válságok fellépését, amelyeket egyre nehezebb lesz leküzdeni, illetve megoldani.

Sok szó esik továbbá a tudományos kutatás korlátairól. Felvetődik a kérdés: lehetséges-e, hogy a tudomány ne legyen képes idejében kielégítő választ adni azokra a nagy problémákra, amelyekkel az emberiségnek szembe kell néznie, az utóbbinak pedig ne maradjon más választása, mint az, hogy korlátozza szükségleteit, ésszerűsítse a fogyasztást, és az aszkézist sugalló megoldásokat fogadjon el.

Nézetünk szerint nem a tudomány tehetetlenségéről van szó, hiszen a tudomány tovább fejlődik, hanem arról, hogy kultúránk képtelen ésszerűen sáfárkodni találékonyágunk adományaiival. A gépeket, a termelést tovább lehet automatizálni, kibernetizálni, robotizálni, bionizálni, de nem az embert és nem a társadalmat. Éppen az embernek kell magas fokon tudatosítania magában mind a műszaki tudományos haladás lehetőségeit, mind pedig azokat a veszélyeket, amelyeket az ellenőrzés alól kiszabadult vagy nem kellőképpen uralt tudomány, technika és technológiák, termelési folyamatok rejtenek magukban. Az észnek az ésszerűtlen fölébe kell kerekednie. Nem a gépesített embertől, nem a demonizált tudománytól és technikától várhatjuk a problémák megoldását, hanem a tudatos embertől, a humanizált tudománytól és technikától. És csakis az érett emberi öntudat oldhatja meg ésszerűen, hatékonyan, kiegyensúlyozottan a jelenkori világ, a közeli és távoli jövő nagy feladatait.

Az ismeretek határai egybeesnek a lelkiismeret korlátaival, az emberi értelem végességével, holott azt végtelennek sejtjük. És ha a haditudomány, elérvén a tökélyt, megszűnik, amint Victor Hugo mondta, az embert szolgáló tudomány határtalan fejlődésének legbiztosabb garanciája a hadikutatások, a fegyverkezési hajsza, a háború teljes kiküszöbölése. A tudomány fejlődésének, e fejlődés távlatainak problémája nagyon élesen vetődik fel akkor, amikor a tudomány, a fegyverkezési verseny, a termonukleáris, elektronikus és kozmikus háború szolgálatába állított tudásról van szó. Beszélhetünk-e egyáltalán emberi haladásról, amikor a haditudomány és haditechnika „haladása“ mindent elpusztító háborúhoz vezethet? Nem lenne indokoltabb hátráló haladásról vagy fejlődő regresszióról beszélni?

A háború sosem vitte előbbre az emberi társadalmat. Mégsem mondanánk igazat, ha tagadnók, hogy egyes hadászati, haditechnikai kutatások az emberiség

számára hasznos ismeretekhez vezettek. Ettől a megállapítástól addig, a tőkés világban el-elhangzó állításig, hogy a katonai kutatások, a katonai költségek valószínűségi jótéménytel jelentenek az emberiségnek, akkora távolság van, amelyet csak az képes „áthidalni“, aki letér az értelem útjáról, és süketté válik a lelkiismeret szavára. A tudományos és műszaki forradalom korában, a legkorszerűbben egyetemes technika korában vigyáznunk kell, nehogy a halál váljék egyetemessé. Sajnos, sokan elfelejtik, hogy valójában egyetlen civilizáció létezik, hogy emberi nemként egységet alkotunk, hogy a vér egyformán piros Európában, Ázsiában, Afrikában és bárhol; hogy a Föld minden lakója számára egy és ugyanaz.

A XXI. század küszöbén véglegesen szakítanunk kell a sötét és távoli középkor némely fogalmával. Hogyan Einstein mondotta: gyökeresen meg kell változtatnunk gondolkozásmódunkat. Emberek milliói pusztulnak éhen, százmilliókat sújt az idült rosszullat. Irgalmatlan betegségek tizedelik az emberiséget. A gazdag és a szegény országok életszínvonala között nő a szakadék, egyre szennyezettebb a környezet, a nukleáris háború réme mind fenyegetőbb. Hány súlyosabbnál súlyosabb gond vár enyhítésre! Csakis a tudomány képes megoldást találni rájuk. Okkal bízunk a tudományban. Diadalmas felfejlődéséből bátorítást merítünk.

A tudomány és a tudás fejlődéséről szólva, feladatait sorolva nem feledkezhettünk meg a társadalomtudományokról. Nem hallgathatjuk el azt a nagy veszélyt, amelyet a természet megismerésének felélése jelent a társadalom megismerésének visszaradása közepette. Számunkra, akik kommunisták vagyunk, a kérdés a következő: vajon a forradalmi marxista gondolkodás együttemben haladt-e a természettudományokkal és a technika fejlődésével? Vajon eléggé korszerű, eléggé alkotó a marxizmus ahhoz, hogy tájékozódni segítsen a mai tudományos elméletek hallatlan bonyolultságában és az ellentmondásoktól terhes jelenkori világban?

Napjainkban ténylegesen léteznek különböző felépítésű társadalmi, politikai és államalakulatok, s mindegyik csak azt hajlandó elfogadni, ami a saját szerkezetének az életképességét igazolja. Ez természetesen előnytelenül befolyásolja, hátráltatja a társadalomtudományok fejlődését a természettudományokéhoz képest. Egyre nyilvánvalóbb, hogy el kell jutnunk bizonyos egységes törvényszerűségek elismeréséhez, nemcsak a természet, hanem a társadalom kutatásában is.

Nem kétséges, hogy magát a dialektikát is dialektikusan kell felfogni. Hogyan Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta már 1966-ban, a jelenkor világában végbemenő nagy változásokat és átalakulást „nem lehet gépiesen összehasonlítani az 50-60 évvel korábbi helyzettel, vagy csupán a klasszikusokból vett idézeteket alkalmazni. Ez a megközelítés gátolja a marxista gondolkodás fejlődését.“

Másfél évszázada a dialektikus materializmus még nem létezett. Ma létezik. Elhíhetjük-e, hogy eddig felismert tételeit nem fog kelleni idővel teljesen átfogalmazni vagy legalábbis kiegészíteni? Szükséges a dialektikus materializmus haladó megújulása! Szükség van a ma marxizmusára, a kortárs marxizmusra. Ez a természet- és a műszaki tudományok, mind pedig a társadalom-, illetve embertudományok fejlődésének záloga. Ez szavatolja magának az emberi társadalomnak a fejlődését.

„A nagy tudomány“ korunknak nemcsak szükséglete, hanem lehetősége is. Csakhogy ezt a lehetőséget úgy kell felfogni, ahogyan napjaink valóságában jelentkeznek, vagyis mint globális problémát, amely átfogó tudománypolitikát igényel. És bármennyire igaz, hogy a globális méretű politikai cselekvésnek még jó ideig az utópia tisztítófűzében kell várnia sorára, a nagy tudományos összefogás — a világ tudósainak lelkiismereti szükséglete — példaként szolgálhatna az egyelőre még távolinak tetsző emberi összefogás számára.

Ne feledjük: a tudomány az az erő, amely alakítja és átalakítja az ember elképzelését önmagáról, helyéről a világban, és amely tovább formálja az emberi lét anyagi alapját.

A megismerés több évezredes emberi tevékenység eredménye, a civilizáció alapelve. Ha nem is osztályjellegű, azért az ellentétes osztályokra tagolódó társadalomban az emberek helyzetük függvényében különbözőképpen vélekednek a tudás értékéről. A tőkés társadalomban a tudás értékét általában a profit határozza meg, a szocialista társadalomban viszont a megismerés az egész nép kincsévé válik. A szocializmust és a kommunizmust csakis az emberiség által felhalmozott teljes ismeretanyag birtokában lehet felépíteni.

Bizonyos helyzetekben téves, szektás, begyepesedett magatartások miatt a szocializmus felsőbbrendűsége nem tud teljes mértékben megnyilatkozni. A tudomány értékének lebecsülése, a tudományos megismerés szerepének háttérbe szorítása, kellő ismeretekkel nem rendelkező emberek kulcspozíciója vagy a döntés hatalmának túlzott összpontosítása minden esetben kedvezőtlenül hat a szocializmus fejlődésére. Tévedés az önálló gondolkodásban, különböző vélemények és felfogások

érvényesülésében a vezetéssel szemben megmutatkozó ellenzékiiséget látni, és a vak engedelmeséget tekinteni a hűség legfőbb bizonyítékának. Az ilyen helyzet csak árthat a haladásnak, a szocializmusnak. Ezért fontos és szükséges, hogy létezen, és ne csak papíron létezzon a tudósok valóságos *szakmai, társadalmi és politikai* státusa. Pártunk politikája ebben a tekintetben is félreérthetetlen. Kutatók, kutatóintézetek elbírálásának fő kritériuma a *teljesítmény*, illetve a felfedezések és találmányok alkalmazhatósága a termelési folyamatokban, a társadalom életében.

A kutatók szakmai státusának a megállapítása magával hozza társadalmi státusuk rögzítését. Tekintettel arra, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé alakul, és a tőkés országokban a műszaki értelmiség a kétkezi dolgozókkal együtt vesz részt az érték-többlet létrehozásában, nyilvánvaló, hogy azonos kategóriába sorolandó a munkásokkal; a két kategória közötti különbség napjainkban egyre csökken, és arra korlátozódik, hogy a társadalmi munkamegosztásban eltérő szerepet töltenek be. A szocialista országokban a szellemi és a fizikai munkásokat egyaránt dolgozóknak lehet és kell tekinteni.

Századunk mindinkább tudatára ébred egyes helyzetek, állapotok abszurditásának, ami már önmagában is jelez valamit. Többek között: megóv a szélsőségektől. Tudomásul kell vennünk, hogy a valóságos „együtt él” a valószerűtlen, hogy az irreális átcusúsása a realisba és viszont nem ritkaság többé. Rejtélyes világban élni — nem könnyű dolog; az abszurdítás világában élni lehetetlen. Szembe kell szegülnünk a történelmietlen logikával éppúgy, mint a logikátlan történelemmel. Nem fogadhatjuk el azt a világot, amelyben az abnormist normálisnak tekintetik, amelyben egyetlen elv — az elvtelenség — érvényesülhet, és az emberiség sorsát megpecsételő egyezmény az emberiséget megosztó egyetértéshiányt, az egész bolygónkra kiterjedő holokausztum rémét szentesíti.

A tudósnak az új, rettenetes apokalipszis elhárítására szövetkezők első sorában kell küzdeniük. Vannak olyan helyzetek, amikor a tagadás az egyetlen helyes magatartás, a helyeslés megalázkodás, a közöny pedig mindannak a tagadása, ami emberi érénynek számít.

A lelkiismeret már nemegyszer irányította nagy tudósok cselekedeteit. Jusszon eszünkbe Giordano Bruno, akit — mert egyetértett Kopernikusz felfogásával a végtelen számú világokból álló világegyetemről — az inkvizíció börtönbe vetett, s mert nem tagadta meg eszméit, máglyán égetett meg Rómában 1592-ben. Ne felejtsük el Galileit, aki az inkvizíció embertelen zsarolására visszavonta ugyan tanait, de maradt annyi lelkiereje, hogy kimondja: *Eppur si muove* — „És mégis mozog”. Köztudott, hogy Einstein, aki — abban a tudatban, hogy a hitlerista barna pestistől fenyegetett emberiség megmentését segíti elő — közreműködött az atombomba létrehozásában, miután meggyőződött az új fegyver borzalmas hatásáról, elenezte az egyetlen halál eszköznének felhasználását. Nem titok, milyen méltósággal viselte Oppenheimer, az atombomba egyik atyja az FBI megtorlását bátor kiállásáért. Ismeretes Heisenberg bölcsessége: szembeszállt a náci vezetőkkel, szabotálta az atombomba-gyártás előkészületeit. Niels Bohrról is tudjuk, hogy tiltakozott az atombomba gyártása ellen. Nem csekélyebb Langevin gesztusának emberi értéke sem: a híres francia fizikus a második világháború idején, tiltakozásul a náci megszállás ellen, belépett az ellenállás soraiba.

Mindezek a tudósok és még sokan mások a legkülönbözőbb körülmények között magas fokú társadalmi öntudatról tettek tanúbizonyságot, bebizonyítva a világnak, hogy az igazi tudós a népek oldalán harcol az emberiség folytonos haladásáért. Megmutatták, hogy helyesen értelmezik a fegyverekről és a műzsákról szóló régi mondást. Vagyis: nem a fegyverek közt hallgatnak a műzsák — *Inter arma silent musae*, hanem *Inter musae silent arma*, a műzsáknak, a tudomány műzsáknak is szólniuk kell minél hangosabban, hogy elfojtsák, szóhoz se engedjék a fegyvereket. Hazánk tudósai nyugodtak lehetnek, mert a szocialista társadalmi rendben hallhatóják erős szavukat az emberiség nemes eszményei védelmében.

Az emberi öntudatnak, a népek öntudatának planetáris szintű öntudattá kell emelkednie. Az egyetlen esély arra, hogy tovább lehessen haladni az Ismeretlen végtelen óceánján: megakadályozni az „elkerülhetetlen”-t és megmenteni az emberiséget. Az ember, a fejlett öntudatú, a legkorszerűbb ismeretekkel rendelkező ember, a ráció embere csodákra képes. Ha Szokratész arra biztathatta az embert, hogy ismerje meg önmagát, a Montaigne-aforizma pedig minden dolgok mértékévé tette, ma már mindezekhez hozzá kell tennünk, hogy az embernek önmaga mértékévé kell válnia. Csak így szolgálhatja a tudás az emberiséget; csak így egészítheti ki egymást ismeret és lelkiismeret, nem a semmibe zuhanást, hanem az előrehaladást valószínűsítve. A tudomány és a technika korának az öntudat korává is kell lennie.

Eszmények és esélyek vallatása

A második ipari forradalom néhány társadalomfilozófiai kérdése

KEZESSÉG

Az adatfeldolgozás egyre nélkülözhetlenebbé váló társadalmi feladatát el-
látó számítástechnika — óriási társadalomalakító hatása folytán — egyedülálló he-
lyet biztosított magának a tudomány- és technikatörténet forradalmi sorában.
Befolyásának igen jelentős összetevője, hogy alkalmazásának társadalmi méretűvé
szélesített gyakorlata nemcsak az új helyzethez való alkalmazkodást, bizonyos élet-
funkciók újratanulását fogja megkövetelni, hanem az életkeretek mélyülő válsá-
gának körülményei között a társadalmiság mibenlétére vonatkozó megválaszolatlan
kérdések újrafogalmazását is sürgető feladattá teszi. Hatásmechanizmusainak elő-
revetített hatékonysága — sarkítottan: brutalitása — azért tűnik valószínűnek,
mert következményeit elsősorban nem a gazdasági élet rejtettebb és „időzített”
áttételeivel juttatja érvényre, hanem azzal, hogy a mindennapi élet lényegesen
több mozzanatára kiterjesztett szolgáltatások kisajátítása révén közvetlenebb be-
folyással lesz az emberek lelkivilágára és az emberközi kapcsolatokra.

A prognózis szavaival élve: a számítástechnika és annak az informatika gyűj-
tőfogalmába foglalt alkalmazott változatai „fokozatosan a maguk képére formál-
ják a társadalmat”. Ez a kilátás mind kataklizmatikusan, mind illuzórikus-idilliku-
san értelmezett változatában széles látókörű, integrált szemléletű, filozófiailag fe-
lülvizsgált hozzáállást feltételez a társadalomszervezésben, a technikai vívmányok
alkalmazására vonatkozó döntéshozatalban szerephez jutók részéről — a küszöbön
álló nemzedékváltás halaszthatatlanságával együtt.

Mihai Drăgănescu, a román tudományos élet jeles személyisége jó két évti-
zede ennek a korparancsként tudatosított felismerésnek rendeli alá közösségi sze-
repvállalással kiegészülő tudományos tevékenységét. A tudományos-műszaki for-
radalom teoretikusainak sorában, a Valter Roman nevével fémjelzett szellemi
csoportosulás megbecsült tagjaként, olyan kritikai gyakorlatot alakított ki, amely
— a társadalmi hatékonyság kritériumainak a szocialista humánus elvárásaihoz
való hozzáigazítása révén — a gazdasági élet és a bizonyos vonatkozásokban öntör-
vényű műszaki fejlődés céltételezése figyelemreméltó átértékelődésének elvi esé-
lyeit alapozta meg. A modern természet- és technikai tudományok területén folyó
kutatások frontján gyűjtött tapasztalatai arról győzték meg, hogy a tudományos-
műszaki forradalom szociálpszichológiai következményeit nem lehet kifejejteni sem
a gazdasági fejlesztés előirányzataiból, sem a tudományos társadalomelméletekből,
s hogy a műszaki fejlődés alternatíváinak mérlegelésekor széles körű összefogással
kell döntenie a legnagyobb társadalmi hatékonyságú, de egyben a leghumánusabb
fejlődési perspektíva mellett.

Ez a felismerés — valjha Drăgănescu egész szellemi attitűdjével — a nevelés-
politika, a közvéleményformálás, a társadalom kritikai reagálóképessége vonatko-
zásában nehéz feladatokat állít mindazok elé, akik a kérdés súlyát mérlegelni
tudják. Legújabb munkája, a Műszaki Könyvkiadó gondozásában megjelent tanul-
mánygyűjtemény* a részvállalás kényszerére állt össze kötetté. Szellemisségét te-
kinthe eddigi munkái, a *Sistem și civilizație* (Rendszer és civilizáció, 1976) és a
Profunzimile lumii materiale (Az anyagi világ mélységei, 1980) sorába illeszkedik;
amivel több, az a vállalkozás figyelemreméltó ambivalenciája. Kereső, kérdésfel-
tevő filozófiakuma a tárgyismeret olyan szakszerűségével párosul, amely nemcsak
a korszerű általános műveltségrel rendelkező olvasó igényének felel meg, hanem
a felkészültségében egyre szűkebben orientált műszaki értelmiség tájékozottságát is
gazdagítja. (A szélesebb körű érdeklődésre számot tartó tanulmányok, esszék mel-
lett helyet kapott a kötetben egy, tárgyalásmódját tekintve szigorúan szakszerű fe-
jezet is, amely az ipari robotok elméleti alapjait ismerteti meg a számítástech-

* Mihai Drăgănescu: A doua revoluție industrială. Microelectronica, automatica, informatica — factori determinanți. Editura tehnică, Buc., 1980.

nikában járatos olvasót.) E szerkesztői-kiadói koncepció arra törekszik, hogy eddig egymást csak szórványosan fedő olvasótáborokat közelítsen egymáshoz. Mert ahogy az átlagolvasó jártassága a műszaki újdonságok világában — különösen azokéban, amelyek a társadalom arculatának alakításában szerephez jutnak — egyik feltétele annak, hogy a társadalom ne szolgáltatódjék ki a manipulációnak, éppúgy válik egyre nélkülözhetetlenebb kiegészítőjévé a műszaki értelmiség szellemi arculatának az integratív szemlélet, a filozófiai jártasság és hajlandóság. (Jogos kérdés ezen a ponton, hogy egyrészt az általános műveltség mai kritériumai, másrészt a műszaki értelmiség értékorientációs meghatározottságai kielégítő mértékben teszik-e lehetővé azoknak a kulturális termékeknek a „fogyasztását”, amelyek jellegük, céljuk tekintetében Drágănescu e kötetéhez hasonlíthatók.) Mindezeket egybevetve, Mihai Drăgănescu újabb műve követnivaló gyanánt üdvözölhető. Már csak azért is, mert a „műfaj” követelményrendszere, létjogát biztosító több szempontú feddhetetlensége és — nem utolsósorban — hatékonyságának feltételei egyáltalán nem tisztáztak.

A kötet központi fogalma a tudományos-műszaki forradalom következő szakaszának tekintett *második ipari forradalom*, amely az ötvenes évek közepétől sürűn szerepel a társadalomelméleti, politikai irodalomban, rendszerint pró vagy kontra állásfoglalások célpontjaként. A második ipari forradalom gondolatának megszületése az ötvenes évek elejére tehető, amikor a nyugati világ ideológusai a tudományos-műszaki forradalom következményeivel (is) számoló világmagyarázataikban elvi „bökkenőket” találtak szemben magukat. A helyzetmagyarázat kísérletei a derűlátók és borúlátók szélsőséges frakcióira osztotta az ideológusok táborát; ezek — Valter Roman megjegyzése szerint — egyik részről a profitszerzés növelésének új esélyeit látták a műszaki fejlődésben, másik részről a helyzet elvi beláthatatlansága miatt voltak gondban. Végül, átmeneti megoldásként, a nyugatnémet szociáldemokrata párt 1956-os müncheni kongresszusa meghirdette a második ipari forradalmat, ami két évvel később a bad-godesbergi programba is belekerült a tőkés társadalom átalakításának új lehetőségeként (Valter Roman: *Limite sau cotitură*, 1981). Ezt követően különböző világnézetű teoretikusok csatlakoztak a bizonygatók és az ellenvélekedők táboraihoz, s a vita napjainkban is tart. A marxista ideológusokat illeti, a véleményalkotást részükről nemcsak a tőkés világ új, magyarázatra szoruló jelenségei tették időszerűvé, hanem a szocialista államok nemzetgazdasági előtt nyíló új perspektívák is. Az állásfoglalások nem vártak magukra sokáig. Valter Roman például már 1957-ben a következőket írta: „A modern fizika fejlődésének legutóbbi szakasza minden idők legnagyobb ipari forradalmát vetíti előre” (*Despre unele probleme filozofice ale fizicii moderne*. Lupta de clasă, 1957. 5.). A kérdéskör irodalma azóta nálunk is tekintélyes méretűvé nőtt, nem utolsósorban a már említett szellemi csoportosulás munkájának köszönhetően.

Drăgănescu viszonylag későn lett elkötelezettje a gondolatnak, azt követően, hogy 1977 végén amerikai tanulmányútra nyílt lehetősége. Az ottani tudományos körök és a gazdasági gyakorlat tapasztalatai, valamint más fejlett iparú országok — Svédország, Japán, Nagy-Britannia, a Szovjetunió, Olaszország, Franciaország — idevágó szakirodalma győzte meg arról, hogy a második ipari forradalom fogalma helytálló, és hogy a társadalmi fejlődés olyan alternatívájára vonatkozik, amellyel a szocialista társadalom körülményei között is számolni kell. Ez a legitímáció azonban, s különösképpen a fogalomnak a társadalmi rendszerekkel való korrelációja — mint látni fogjuk — nem problémamentes. Az említett tapasztalatok mindenestre szerencsésen találkoztak az RKP 1977-es országos konferenciája irányelveivel, s az így nyílt lehetőségeket kihasználva épültek be alkotóan és szemléletformálóan abba a gyakorlatba, amellyel szerzünk a második ipari forradalom tényezőiként emlegetett mikroelektronika, automatika és informatika hazai fejlesztéséből kivette a részét.

A tanulmányok eszmerendszere alapvetően két szellemi vonulat mentén helyezkedik el. Az egyik a termelőerők azon forradalmi átalakulásának ismertetése és értelmezése, amely az új ipari forradalom koncepcióját elvileg megalapozza. Ez a vonulat — az ismertetett tudomány- és technikatörténeti vívmányok jellegéből adódóan — bölcséleti reflexiókra lehetőséget kínál előismeretelméleti előfeltevésekkel és következtetésekkel szolgál. A másik az előrelátható átalakulások esélyeit vizsgálja a társadalmiság nyugtalanító kérdéseinek, a humánus imperatívuszainak szemszögéből. További elemzésünkben e két szemponthoz igazodva tesszük meg észrevételeinket, kockáztatva, hogy némileg összemossuk a kötet elkülönülő szerkezeti egységeit, de annak tudatában, hogy a gyűjteményes jellegből adódóan ez a közelítésmód nem jelent különösebb erőszakot.

A termelőerők említett forradalmasodása a hatékonyságra, a termelékenység mutatóinak megszokozására vonatkozik, és a számítástechnikával kapcsolata-

tos, pontosabban az azt technológiailag lehetővé tevő mikroelektronikával és a numerikus adatfeldolgozás magas szinten szervezett alkalmazásával, a mesterséges intelligenciával. Ezek együtt, az általános automatizálás alapjainak megvetése és a termelési folyamatok elsődleges döntéshozói szerepköreinek betöltése révén a társadalom alkotóvá tehető, de jelenleg megkötött energiáinak olyan mérvű fel szabadulását teszik majd lehetővé, amihez fogható a történelem csak az első ipar forradalom idejéről ismer, amikor az emberi izomerőt gépekkel helyettesítették.

A mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) kérdésköre a realitások talaján fogalmazódó tudományos jóslatok és a fantazmagóriák sajátos elegyeként szavargott be a köztudatba. Hogy mennyire körültekintő ismertetést követel a terület újszerűsége, azt jól példázza egy korai megvalósítás, amelyet V. Roman és M. Drăgănescu említenek közös dolgozatukban (*Știința și contemporaneitatea*, 1980). Az ELIZA-nak nevezett mesterségesen intelligens rendszer a természetes nyelv mondatainak lebontása, „értelmezése” után egy hangeffektusokat szintetizáló elektronikus berendezés segítségével „megválaszolta” a vele szóba elegyedők kérdéseit, sőt alkalomadtán maga is kezdeményezett. J. Weisenbaum, a szerkezet megépítője tapasztalatainak összegezésében megállapítja: a kísérleti alanyokra kivétel nélkül mély benyomást gyakorolt annak tudata, hogy géppel beszélgettek, és legtöbbször — különösen azok, akik nem voltak tisztában a számítógép működésével — azt állították, hogy a berendezés „megértette őket”. Az ember, véli Weisenbaum, értelmezi a gép által mondottakat, jelentésre „talál” bennük, s ezáltal megerősítettnek látja azt az előfeltevést, hogy a rendszer „értelmes”.

Drăgănescu a MI elismert hazai szakértője. Könyve idevágó fejezeteinek nemcsak a terület ismertetése a célja, hanem a hozzá való viszonyulások jelenségcsoportjának széles ismeretelméleti perspektívába illesztett összegezése is. Megállapítása szerint a MI elvi lehetősége a számítógépnek abban a tulajdonságában rejlik, hogy képes kétségtelenül intelligens megnyilvánulásként tekintett programok előírásainak eleget tenni, ezek alapján különböző feladatokat elvégezni. Mint maga írja: „Az a tény, hogy a mesterséges intelligencia szimbólumfeldolgozó programok bizonyos típusaira vezethető vissza, azt igazolja, hogy a mesterséges intelligencia olyan dinamikus információstruktúrák tulajdonsága, amelyek tetszőleges hordozón szerveződhetnek: idegsejt-szerkezeteken vagy idegsejt-modulok valamely halmazán, amint azt a neuronbiológia legújabb eredményei bizonyítják, egy számítógép rendszerében, vagy épp egy szilíciumlapocskán, ha a számítógép ide egyszerűsödik.”

A MI tehát szakértőinek jelenlegi megítélése szerint számítógépen futtatott programok bizonyos osztályának attribútumaként fogható fel. Arra vonatkozóan, hogy egy program mikor sorolható a mesterséges intelligenciájúak osztályába, szerzőnk J. Findler véleményét idézi: akkor, ha rendelkezik bizonyos szempontú alkalmazkodás képességgel, ha összefüggéseket tud felfedezni jelenségek közt, ha jelentéstartalmakat tud azonosítani, és felismeri az igazságot. Fontos követelmény még, hogy „tapasztalatai” alapján tökéletesíteni tudja teljesítőképeségét. Jegyezzük meg azonban, mielőtt elhamarkodott következtetésekre bocsátkoznánk, hogy a fenti elvárások kulcsfogalmai nemcsak a megfelelő filozófiai kategóriák általánosságával, de a mindennapi szóhasználat polivalenciájával sem rendelkeznek. Ez a tény rendszerint a szakértők figyelmét is elkerüli, s az értelmezési kísérletek bizonyos buktatói éppen e mulasztásra vezethetők vissza. A „jelenségek közötti összefüggések” például a rendszerint egyszerű (kevés elemű) környezet részhalmozainak jól leírható relatív helyzeteire vonatkoznak; az „igazság” kritériuma az ember által előzetesen megalkotott és a rendszer által csak *használt* reprezentációk ellentmondásmentessége.

Ennek az elvi kötöttségnek megfelelően a MI minden megvalósulása az élet valamely jól körvonalazható területen jut szerephez. Az ipari robotok például, a kognitív robotok családjába sorolt orvosi diagnosztizáló rendszerek, a robottanárok stb. mind pontosan körülhatárolható feladatkörrel rendelkeznek.

A MI alkalmazásainak ez az eredetében és következményeiben is ismeretelméletinek mondható körülhatároltsága azzal magyarázható, hogy minden egyes — általunk elképzelhető — gyakorlati megvalósulása egy, az illető valóságterületre vonatkozó modell előzetes kidolgozását teszi szükségessé. A modellnek mindennek előtt a valóság szimbolikus reprezentálását kell kimerítően és ellentmondásmentesen megvalósítania, majd az illető valóságterületen elképzelhető összes léthelyzeteket kell felleltározni. Ezt követően a rendszer döntés- és akciórendszere szigorúan determinisztikusnak, elvileg körülhatároltnak tekinthető, és ezen a megkötöttségen a rendkívül tökéletesnek számító, kifinomult adaptív képességgel rendelkező intelligens rendszerek sem tudnak túlélni, mivel a modellálás, s ezen belül

a reprezentációalkotás — mai fogalmaink szerint legalábbis — kizárólag az emberi intellektus képessége. A MI „értelmi“ képességeit fogja vissza az is, hogy a megvalósulásainak alapjául szolgáló valóságmodellek kivétel nélkül egyszerűsítők: a valóság elvi kimeríthetetlenlenségét, a funkcionalitás valamely szempontjához igazodva, gyakorlatilag kimerítettnek tekintik.

A fentiekből egyaránt következik a MI tökéletesítésének egy önmagát kínáló lehetősége és korlátainak evidenciája. A modellálás egyszerűsége formális és módszertani alapa való helyezése révén a különféle valóságterületekre orientált mesterségesen intelligens rendszerek hatásköre elvileg korlátlanul szélesíthető ugyan, de az *általános intelligenciájú* mesterséges rendszer — amit ez a perspektíva megvalósíthatónak mutat — nagy gyakorlati akadállyal találja szemben magát: létrehozása a szó szoros értelmében vett exhaustív világmodell megalkotását feltételezi.

A MI értelmezésének, ismeretelméleti távlatba való illesztésének elvi nehézségeit többen is a modellalkotás zavaros elméleti alapjaival, összehangolatlan, gyakran voluntarisztikus gyakorlatával hozzák összefüggésbe. Ez a gyakorlat, akár csak az elméleti alapok tisztázatlansága, nem a szakértők hézagos együttműködési készségének vagy ismeretelméleti felelőtlenségének tulajdonítható elsősorban, hanem a valóság szemantikai uralásának — szerencsés esetben: konjunkturális — nehézségeire vezethető vissza. Érthető tehát, hogy a természetes nyelv és ezzel kapcsolatosan a formális szemantika „meghódítását“ a terület szakértői a MI legfőbb feladatának tartják. S bár az erre vonatkozó tudományos eredményeket az a gyakorlati kényszer is sarkallja, hogy gyorsra és hatékonyra váljon az ember és a mesterségesen intelligens rendszerek közötti információcsere, a szakértők mégis meglehetősen tartózkodók, mikor ez utóbbiak társadalmi alkalmazásairól van szó (pl. a szolgáltatásokban). Drágănescu és Valter Roman azt a véleményt hangoztatja ezzel kapcsolatosan, hogy „ha a mesterségesen intelligens rendszerek a természetes nyelvet fogják is használni, ennek számítógépen futtatott változata mindig az ember eleven, dinamikus nyelvének leszűkítése lesz“. Fontos szempont továbbá a közeljövő feladatainak tekintetében az, amelyet Valter Roman szögez le: „Természetes szemantika nélkül elképzelhetetlen a formális szemantika.“ E vélekedések a két szerző részéről állásfoglalások is a MI és az emberi vagy természetes intelligencia (a továbbiakban: TI) viszonyának nyugtalanító kérdésében.

A nagy — ha úgy tetszik, filozófiai — kérdés, a MI és TI lényegi azonossága vagy különbözősége, a tudományterület eddigi rövid története során a hozzáállások széles spektrumát hívta létre, kezdve azoktól, akik úgy vélik, hogy az ember és a mesterségesen intelligens rendszerek tulajdonképpen egy általánosabb kategória: az információfeldolgozó rendszerek nemének két különböző fajtát alkotják (Simon és Newell), egészen a lényegi azonosság gondolatát eleve — akár érvek nélkül is — elutasítók széles táboráig.

A vitában szót emelők vagy a kérdést egyáltalán kérdésként fogalmazók legtöbbször, tudományos módszereikből adódóan, a TI mibenlétéről meglehetősen egyoldalú, rendszerint a mindennapi élet fogalmi szerinti pszichológiai és episztemológiai ismeretek alapján alkot képet, szemléletét a konjunkturális meghaladhatatlannak tűnő funkcionalizmusnak rendeli alá. Valószínűleg meghatározó jelentőségű volt e tekintetben, hogy történetének kezdetén a MI egy „pszichológiai iskola“ (Simon, Newell és Shaw) befolyása alatt állt, amely a tudat funkcióinak mimézisében látva feladatát, a pszichológia tapasztalataiból merített, fogalomrendszerét ennek megfelelően alakította. Valamivel később e képzetrendszer a matematika és a formális logika területére helyezte át alapjait, s ennek következtében a MI-t a formális szimbólumhasználat tudományos területeként kezdték meghatározni; az átértékelődés azonban a szaporodó gyakorlati megvalósítások ellenére sem volt elég ahhoz, hogy a képzetek begyökerezett meghatározottságait föl tudja szabadítani az emberi tudattal való párhuzam összefüggéséből. Ezek a korlátok természetesen meghaladni valók. A MI autonóm tudományterület, és az értelmezés kísérleteinek — következményeiket vállalva — meg kell maradniuk a jelenségsoport szigorúan releváns fogalomkörében. A jelenségek látszatonosságára, amelyet különösképpen a funkciócentrikus szemlélet valószínűsít, nem lehet elég ok olyan párhuzam elhamarkodott felállítására, amely — nézetünk szerint legalábbis — nem komolyabb jelentőségű, mint két évszázada La Mettrie-nek az a meggyőződése, amelyet a mechanika elvi tisztázódásait követően alakított ki, s amely szerint az emberi értelem jelenségének magyarázata a mechanika törvényeinek alapján lesz lehetséges.

A fentiek tekintetében Drăgănescu sem kivétel. Kísérletet tesz ugyan arra, hogy a genetikusság gondolatát és az ismeretelméleti konstruktivizmus módszerét a MI kérdéskörébe integrálja, ezt azonban egy sajátos redukcionizmus fogalmi

szerint teszi, amely nyitva hagyja a preformációk kérdését, és a MI-t tekintve vonatkoztatási alpnak, a genetikusságot az információhasznosítás megszervezésének attribútumaként fogja fel mind az emberi tudat, mind a MI vonatkozásában. Ezen az alapon természetszerűleg lesz meghaladhatatlan a MI és a TI viszonyának kérdése, és létjogot nyer az a sajátos funkciócentrizmus is, amely egy megfelelően szerveződő „funkcionális rend” elvárását támasztja az információhasznosítás médiámvál szemben. Drágănescu konstruktívizmusában mindenestre előremutató az, hogy a funkcionalizmus integrálásával annak meghaladására törekszik, és evegett kritikailag nyit a fenomenológia felé.

A funkcionalizmus és a MI és TI kényszerű párhuzama rányomta bélyegét a MI ismeretelméleti kategóriáiként való megragadását célzó kísérletekre. P. Winston véleménye, amelyet Drăgănescu a modellálás kontextusában idéz, s amely szerint „mihelyt egy folyamatot szétszedünk, tanulmányozunk és megismerünk, elkerülhetetlenül az a benyomásunk, hogy az intelligencia szertefoszlik”, azt bizonyítja, hogy ezek a próbálkozások még mindig a fenomenológiai funkcionalizmus módszereinek jegyében állnak. Figyelemre méltó e tekintetben az is, hogy eddig még a tudat kérdéseit saját tárgyának tekintő pszichológia sem haladta meg a funkcionalizmus szemléletmódját: a „funkcionális felépítmény” koncepciója még mindig a legmesszebb menő pozitív jelenségmagyarázatnak számít a pszichikum kérdéskörében. H. Piéron véleménye, mely szerint „az intelligencia tulajdonképpen egy olyan értékítélet, amelyet valamely agyi gépezet működésére vonatkozóan alkotunk magunknak”, bazárja tehát a bűvös kört.

M. Drăgănescu a MI elvi kérdéseit összegezve egy föltételezett „elsőrendű” szemantikáról beszél, amelyet — a valósághoz való viszonyuk eredményeként — a dinamikus információrendszerek alakítanak ki. Szerinte erre a hipotézisre azért van szükség, hogy helyet engedjünk egy „másodrendű” szemantika esélyeinek, amely „a tudatosságnak az értelemre gyakorolt befolyását fejeznék ki alkalomadtán”. Ez az engedmény a saját rigorozitási feltételeit komolyan vevő megismerő gyakorlat első tétova lépése a továbbgondolás felé, a perspektíva azonban egyelőre túlmutat jelenlegi fogalomkeretünkön.

A termelőerőknek azok a forradalmi átalakulásai, amelyekre az előzőkben utaltunk, s amelyek végső soron az új ipari forradalom koncepciójának elvi esélyeit alapozzák meg, a MI gyakorlati alkalmazásainak leglátványosabb fejezetével, az ipari robotokkal kapcsolatosak. Az ipari robotok a MI ágazati területeinek (beszédfelismerés és beszéd-szintézis, formafelismerés, képfelbontás és helyzetelemzés, mesterséges látás, gesztusfelismerés) eredményeit ötvözik a precíziós mechanika vívmányaival, s beépülésük a termelési folyamatba a teljes, célorientált automatizálás vágyának valóra váltását jelenti. Az ipari robotok egyre gyarapodó családjának tagjaival benépesített gépsorok üzembe helyezése a második ipari forradalom kezdeteként fogható fel — véli Drăgănescu.

Az új ipari forradalom koncepciójának elméleti létjogát az az érv alapozza meg, hogy a gépesítés korszaka után az emberiség temérdek tudományos és technológiai felfedezés gyakorlatba ültetése révén sem jutott olyan termelőeszköz birtokába, amely a gépesítéshez fogható következményekkel járt volna. A MI alkalmazásaira alapozó termelés ezzel szemben új minőségi fokozatot jelent abban a fejlődési folyamatban, amelynek legutóbbi döntő mozzanataként az ember — szükségletei kielégítéséért vívott küzdelmében — egyszerű kéziszerszámait gépekkel cserélte fel: az „értelmes szerszámok” térhódítása a termelőképesységnek 20:1 vagy 30:1 arányban való növekedése mellett az emberi értelem felszabadítását eredményezheti a primer döntéshozói feladatok ellátása és ennek minden személyiség- és társadalommegosztó következménye alól. Ha ehhez még hozzászámítjuk annak az esélyét, hogy a MI társadalomszervezésre orientált alkalmazásai kiszájtják az adminisztráció szerepkörét, és ennek révén a teljes adminisztrációt „technologizálják”, jelentősen visszaszorulnak azok a vélemények, amelyek a második ipari forradalom fogalmának helytállóságát kétségbe vonják.

A valóság az, hogy akik ezeket a nézeteket vallják, voluntarisztikusan kiszájtják a fogalmat. Az ipari forradalom marxi koncepciója ugyanis, amihez e forradalom teoretikusai, köztük Drăgănescu is igazodnak, a termelőerők olyan átalakulásaira vonatkozik, amelyek nem rekednek meg a gazdasági élet hatásmechanizmusainak szintjén, hanem a társadalom szervezetében is kimutatható mutációkat eredményeznek a társadalmi tudat radikalizálódásának irányában. Azok a teoretikusok, akik elvetik a második ipari forradalom koncepcióját, nem tesznek kellő különbséget a termelőerők forradalmasodása és ennek társadalmi következményei között: a társadalmi átalakulásokat azonosítják az alap valószínűnek mutató módosulásaival. Ezzel a tisztázatlansággal közös gyökereük azok a néze-

tek is, amelyek a második ipari forradalmat a tudományos-műszaki forradalommal egyneműsítik, vagy arra vezetnek vissza, s ennek értelmében vonják kétségbe az előbbi szükségszerűségét és elméleti létjogát. A kérdés körül kialakult vita végül is megnyugtatóan tisztázta az ipari forradalom és a tudományos-műszaki forradalom viszonyát: azt, hogy az előbbi előfeltétele az utóbbinak, de a tudomány és a technika újdonságai nem tekinthetők a társadalmiság szempontjából forradalmiaknak a gazdasági életbe való, társadalmi következménnyel járó integrációjuk nélkül.

A második ipari forradalom koncepciója tehát nem valamely kortárs gazdasági-társadalmi gyakorlatra vonatkozó értéktétele. Távlati olyan lehetőségeket körvonalaznak korunk emberisége előtt, amelyeket — szerencsés csillagzat alatt — a magát megfelelően átértékelő, e lehetőségekkel élni tudó racionalizmus XXI. századi kultúránk létfeltételeként használhatja.

A fentiek alapján nem nehéz felismerni, hogy az új ipari forradalom beláthatónak tűnő perspektívájával szembesülve a közeljövő társadalomszervezésében szerepet vállaló szakembernek kettős feladatot kell ellátnia. Egyfelől ki kell nyernie részét a gazdasági élet átszervezéséből, amely lehetővé teszi a jövő termelőeszközeinek létrehozását, másrészt egy elkötelezett, koncepciózus jövőkritika szellemében vizsgálat tárgyává kell tennie egy-egy alternatív döntésnek belátható individuál- és szociálpszichológiai következményeit. Mindezt az autentikus emberi lét eszményének fogalomkörében, a régebbi s az újabb keletű elidegenítő körülmények felfedését és semlegesítését célzó erőfeszítések elkötelezett humánumával.

Drágănescu e kettős szerep követelményeinek jó arányérzékkel tesz eleget. Felvilágosult gazdaságpolitikai nézetei, amelyeket egy időszerűnek vélt, a társadalom s főleg a szerephez jutók minél szélesebb rétegeit átfogó szemléletváltás szolgálatába igyekeznek állítani, átfogják az ipari forradalmat előkészítő átmeneti időszak lehetséges hazai stratégiáit és legsürgősebb feladatait. Az előkészítő időszak szerepe az, hogy megteremtse a második ipari forradalom anyagi feltételeit, a MI-t integráló termelőeszközöket, és a teljes automatizálás szerveiként üzembe helyezze azokat. Ehhez az ipartervezésben számottevő átértékelődésekre van szükség. Sürgető egy ún. *termelőstudomány* kidolgozása, amelynek hiányát Drăgănescu szerint eddig is érezte gazdasági életünk, az új feladatok közepette azonban teljességgel elképzelhetetlen nélküle. Ez a norma- és módszerrendszer lesz hivatott egyebek között mennyiségi mutatókkal kiegészíteni az átstrukturált gazdasági modellt, amelyben a különböző iparágak az eddigiéktől eltérő részarányban jutnak majd szerephez. Az eltolódás iránya az elektronika előretörése a mechanikai iparágakkal szemben, pontosabban az utóbbiak alárendelődése az előbbinek, amely technológiailag lehetővé teszi a MI-t. Erre vonatkozóan szerzőnk — Marxra hivatkozva — kidolgozza a két ipari forradalom komplementaritásának elgondolását, amely a mechanikai mozgásoknak az elektronikus intelligenciával való helyes arányú kiegészítődésétől a gazdasági élet hirtelen előrelépését várja.

Levélasztva a lényegessé a járulékosat, tekintsünk el Drăgănescu gazdaságpolitikai nézeteinek további részletezésétől, és vizsgáljuk meg helyett, hogy a gazdaságnak a második ipari forradalom eszményi követelményeihez igazított, feltételelesen eredményes átszervezésében milyen garanciát lát szerzőnk arra, hogy a fokozott társadalmi hatékonyság beváltja a hozzá fűzött reményeket: hogy a társadalmiság autentikusan megélt autonóm személyiség szolgálatába lép.

Drăgănescu, olyan távlatok szószólójaként, amelyek elvi és gyakorlati meg-alapozásából egyaránt kivette részét, messzemenő optimizmussal néz elébe a küszöbön álló ipari forradalom lehetőségeit kihasználó társadalmi gyakorlatnak: „Mindaddig, amíg az embert szerszám helyett lehet használni, a róla alkotott filozófiai nézeteinknek ellentmondva, gyakorlatilag nem jutottunk el a kellő különbségtételhez. Az alapvető társadalmi átalakulások folyamatában [...] a második ipari forradalom oldja meg ezt a kérdést, azt követően pedig az emberek döntő többsége a lét értelmét kutató filozófiai magasságokról fogja szemlélni tulajdon lényét. Feltehetően ekkor fogja csak belátni a maga és az automaták közötti elvi különbségeket, melyek az ismeretek és a megértés új alapjain teszik lehetővé számára a történelem továbbvitelét. [...] Mindennek az a feltétele azonban, hogy ráterjünk a második ipari forradalomra, és túl is tudjunk látni ezen a forradalomon.”

Ezt a meggyőződését szerzőnk azokból a prognózisokból eredményezetteti, amelyek az ember termelésben betöltött szerepköreinek átértékelődésére s az informatizált szerszámokhoz való viszonyára vonatkoznak. Az első ipari forradalom — mint mondani szokás — „a gép tartozékaként” építette be az embert a termelés folyamatába, egyoldalúan beszűkítette hatáskörét és kompetenciáját. A hatékonyság látványos növekedésének súlyos ára volt: az ember elszakadt munkájának végtermékétől, motivációs rendszere szétzilálódott, és döntéshozói függetlenségének

felelősségéből kikényszeredve, elvesztette személyiségének viszonylagos autonómiáját, előbb csak a kellőképpen nem motiválódó alkotó(termelő)tevékenységben, majd fokozatosan a mindennapi élet egyre több területén. A második ipari forradalom ezeket az ellentmondásokat hivatott feloldani, elsősorban ott, ahol azok leszárogáltak a társadalmiság mélyrétegeibe, az osztályellentétek kiegészítőivé váltak, és megvívták a maguk sikeres osztályharcát: a szocialista társadalom körülményei között. Itt ugyanis megvan az elvi esélye annak, hogy a munka hű maradjon saját teleologikus lényegéhez, anyagi meghatározottságából adódóan azonban nem garantálja, hogy az ember úrrá tud lenni — akár az új termelési viszonyok közepette is — az elidegenedés és eldologiasodás jelenségein. A második ipari forradalom a társadalmi fejlődés objektív folyamatának szükségszerű szakaszaként úgy fogja új minőségi szintre emelni a társadalmi hatékonyságot, hogy közben a szükségleteit lényegesen kevesebb ráfordítással kielégítő ember elfoglalja a hozzá méltó helyet a termelésben: az informatizált termelőeszközök üzemeltetőjeként, a globális feladatok döntéshozói szerepkörében látja el társadalmi feladatát — vallják a biza-

codók.

Az ebbe a távlatba helyezett munkásosztályt néhány igen fontos következménnyel járó attribútum hordozójaként kell elképzelnünk. Mindenekelőtt olyan magas képzettséggel kell rendelkeznie, amely a napjaink fogalmai szerint való értelmiségi szerepkörök jelentős részének átvállalását teszi lehetővé számára. Szemléletében egységesebbé válna, minden eddiginél több esélye lesz arra, hogy a társadalmi munkamegosztás személyiséget torzító következményeinek jó részétől szabaduljon, és további lépéseket tegyen a tudattartalmi radikalizálódás irányában. A szabadságfogalom is jelentősen módosul, nem annyira a társadalmilag szükséges munkaidő csökkentésének, mint inkább annak köszönhetően, hogy az általánosanabb képzettséggel rendelkező többség nem lesz kiszolgáltatva a munkalehetőségek konjunkturalitásának. S mindezzel együtt, ha nem éppen ezek eredményeként, a munka státusa is jelentősen módosul. Drăgănescu így foglalja össze a fentiek vonatkozásában táplált reményeit: „A társadalom egyre több intelligenciát szív magába, a dolgozók egyre jobban intellektualizálódnak, és teljességgel el fog tűnni a szellemi és a fizikai munka közti lényeges különbség. Új világ és új nép születik. Az emberek egyre inkább a szolgáltatások területe felé orientálódnak, ahol a tevékenység célja az egyedi ember, s így többet fognak dolgozni közvetlenül egymásért. A szolgáltatások területén a munka igen nagy megbecsülésre tesz szert, hozzájárulva a társadalmi szolidaritás elmélyítéséhez, a civilizáció fokának növeléséhez.“

Szerzőnk azt is reméli, hogy az új munkakörülmények, a termelőeszközök uralásának új követelményei arányosabban terhelik meg majd az ember bizonyos értelmi és lélektani funkcióit, s hogy a MI hozzájárulhat a természetes értelem, a „szürke arany“ ésszerűbb kihasználásához. „Merem állítani — ad hangot a MI tanulmányozása szemlélet- és módszerformáló erejébe vetett hitének —, hogy a mesterségesintelligencia-programok nagyobb mértékben járulhatnak hozzá az ifjúság értelmének alakításához az élet gyakorlati kérdéseinek vonatkozásában, mint a matematika.“

Feltételezve, hogy az eddigiek mindenkit meggyőzhettek Drăgănescu vizionárius jövőértelmezésének elkötelezett humanizmusáról, úgy véljük, megkockáztathatjuk optimizmusát olyan kérdésekkel szembevetni, amelyek elengedhetetlen tartozékai egy fogalmaink szerinti jövőkritikának. Minthogy a fejlődésében öntörvényű tudomány kitermelte MI alternatív döntések elé állítja korunk emberiségét alkalmazásai tekintetében, igazolásra szorul mindenekelőtt az a biztosságérzet, amely a mai opciókat úgy könyveli el, mint amelyek az emberiség egzisztenciális eszményeinek szolgálatában állnak. Más szóval: nem tűr további halasztást, hogy a hatékonyság imperatívuszát a „minek a nevében?“ és a „minek az árán?“ kérdéseivel vessük össze. A hatékonyság bűvöletében szervezett társadalmi gyakorlat ugyanis az életet megfosztja magáértvalóságának feltételeitől, s egy eldologiasodott hatékonyságeszmény eszközeinek tekinteti — ez az instrumentalizmus pedig az emberi létet bizonyos dimenzióitól megfosztó elvet juttat érvényre: a célracionálizmust.

A célracionálizmus megfosztotta erkölcsi felelősségétől a társadalmiként fel-fogott cselekvés alanyát. „Amíg az ember azt tanulja látni és megismerni, ami valóságosan van — írja Marcuse —, addig az igazságnak megfelelően fog cselekedni. Az episztemológia maga is etika, az etika episztemológia.“ A formális logika tudománytörténeti mozzanata ezzel szemben a partikularitások egyneműsítő uralhatóságát tételezi, azonosítható és behelyettesíthető entitások halmazaként fogja fel diszkurzusának doméniumát, s az ellentmondást — megfosztva ontológiai státusától — bizonyos mentális algoritmusok be nem tartására vezeti vissza. Ha a diszkurzus

ily módon „megtisztított“ doméniuma most már állításait a *cselekvés* doméniumára vonatkozóan is érvényesekként tételezi, a döntéshozatal egész hierarchiájának felelősségét az ellentmondásmentesség erkölcsileg üressé tett kritériumaitól teszi függővé. A szintaktikai koherenciára összpontosító szimbólumhasználat tehát, ha nagy ívű áttétellel (például MI) társadalmi alkalmazásba kerül, egy etikailag ellenőrizhetetlen, szétaprózott, következményeitől függetlenülített döntéshozói rendszert segít uralomra. A racionalizmus logosza telosszá minősül vissza, következőképpen a *racionális technológiája* minden értékirányulás nélkül kanonizálható.

Ebben az összefüggésben kell megemlítenünk a kérdéskör egy másik vonatkozását, amely a formális logika „sterilitását“ hangozatók figyelmét is el szokta kerülni. Arról van szó, hogy az a negatív tartalmi jegy, amelyre Molnár Gusztáv a polgári világ — mint társadalomtörténeti kategória — világképével kapcsolatosan hívja fel a figyelmet*, nézetünk szerint a szemantikailag (és következőképpen erkölcsileg) felülvizsgálatlan szimbólumhasználat miatt nem meghaladható. Ami ugyanis a világkép éppígyeléből következik, a társadalom totalitásként való megragadásának, szellemi elsajátíthatóságának lehetetlensége, azzal a mozzanattal hozható összefüggésbe, amelyet éppen a társadalmi gyakorlat alapjává tett szimbólumhasználat intézményesít: „amelyben minden szellemi jelentésanyag kötötté (tárgyra irányulóvá, ellenőrizhetővé) válik, és amelyben az objektív szellemi (és így a szubjektív emberi szellem által megragadható) világ formális a priori szubjektumok ténylegesen tárgyi világává változik“ (Molnár Gusztáv). Az intézményesített szimbólumhasználat szubjektuma, e világ eldologiasodott immanenciáinak örököseként, az ellentmondásmentessé tett szimbólumrendszerek *valóságuraló hatékonyságának* tolakodó tapasztalataiból merít, képzetrendszerét e gyakorlat követelményeinek rendeli alá; következőképp az e képzetek és közvetlen valósága közötti szakadék megüti a világ szellemi elsajátíthatóságának maradék esélyeit. Az a „világtörténelmi pillanat“ tehát, amelyet Molnár Gusztáv az idézett módon vél megragadhatónak, annak a folyamatnak a kezdeteként is értékelhető, amelynek egyik látványos eredményeként a MI az emberiség „szolgálatába“ állított tudományos módszer rangjára emeli a célracionálismust, annak minden szemlélet- és értékrendszert megosztó következményével együtt.

E megjegyzéseink a tárgyat illetően távolról sem kimerítőek; a kérdéskör további elemzést tesz szükségessé. Problémáinknak az olvasóval való megosztását azért tartottuk elengedhetetlennek, hogy felhívhassuk rá a figyelmet: a MI társadalmi következményeinek megítélésében nem egyértelműen indokolt a feltétlen derűlátás.

Módszertani elhamarkodottságot vélünk látni abban is, ahogyan Drágánescu a második ipari forradalom társadalomalakító esélyeit latolgatva kiszakítja a kérdést általános összefüggéseiből. Szerintünk e forradalom koncepcióját nem lehet függetleníteni a világ gazdaságpolitikai erőtereitől, mint ahogy nem lehet válasz nélkül hagyni azt a nyugatalanító kérdést sem, hogy milyen esélyei vannak a termelőerők forradalmasodásának a nyugati, illetve a szocialista országokban. Az előrejelzések szerint számítani kell például egy újabb válságciklus valószínű következményeire, amelyek a gazdaságstervezésben olyan átszervezést tehetnek szükségessé, amely a második ipari forradalom irányelveitől gyökeresen különbözik.

A második ipari forradalom és a tőkés társadalmi rend korrelációjának kérdését Drágánescu sem hagyja érintetlenül, de az érdembeli válasz feladatát a tudományos szocializmus hatáskörébe utalja át. A kérdést azonban, amint Valter Roman is hangoztatja, nem lehet másodrendűként megítélni, mégpedig nemcsak azért, mert egy esetleges megnyugtató válasz lehetővé tenné, hogy a tőkés világ kommunista pártjai új elméleti alapra helyezték politikai tevékenységüket, hanem azért sem, mert a korreláció elvi nehézségeinek beigazolására nehéz helyzetbe hozná magát a koncepciót. (Itt kell megjegyeznünk, hogy az elgondolást elvető marxista teoretikusok többsége e korreláció nehézségeire hivatkozva vonja kétségbe a fogalom helytállóságát.)

A kérdést közelítő próbálkozásoknak — véli Valter Roman — nem szabad alábecsülniük a késői kapitalizmus életképességét, nem szabad szemet hunyniuk afölött, hogy a termelőerőknek a nyugati világ körülményei közötti jelentős fejlődése is a valóság „makacs ténye“. Az elemzések a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának érvényben maradt marxi tételéből kell hogy kiinduljanak, és felvilágosult módszerességgel kell számat vetniük a tőkés társadalom felépítmé-

* „A polgári világban a világkép csak tudatosságot jelent [...] vagyis a tudat szubjektíve (mint öntudat) már nem pozitív tartalom, nem lelkiismeret, a priori formális képesség, a világban való lét, a cselekvés a priori (de nem elégséges) feltétele, objektíve pedig [...] a megismert világ szellemi és technikai birtokbavétele.“ (Molnár Gusztáv: Az elmélet küszöbén, 1976.)

nyében bekövetkezett változásokkal, a tőkésállam szerepkörének módosulásaival. E vizsgálódások közepette kiegészítésre szorul többek között a tudattartalmi radikalizálódás szükségszerűségének elmélete is, abból következően, hogy a tőkés világ társadalmi integrációja a viszonylagos jólétre alapozó hatalmi demagógiával a „kellemes kiszákmányolás“ leszerelő körülményeit állandósítja.

A második ipari forradalom jóvőalakító esélyei vonatkozásában tehát nem az „informatizált társadalom“ víziója veti fel a legsürgősebb tennivalókat. A teljes automatizálás perspektívájában valószínűnek tűnő nagyméretű munkanélküliségnek vagy a társadalmilag szükséges munkaidő lerövidülése miatt megsokszorozódó szabad idő hasznos kitöltésének szociológiai problémái nem a jövő megválaszolására váró kérdései: ezek már napjaink körülményei között is problémák. Az átmeneti időszak pedig — kimenetelétől függetlenül — minden valószínűség szerint gyökeresen változtatni fog e kérdések egyelőre napjaink lehetségszintjén való felmerülése módján.

Számítani kell ezzel szemben arra, hogy a globális problémák előretörése, a fogyasztásra berendezkedett civilizáció válságjelenségei, amelyek a világ egyetlen országát sem kímélik következményeiktől, már a közeljövőben szükségessé tehetik a totális adminisztráció megvalósítását, a társadalomszervezés számítógépre való alapozását. Ez a távlat, ha nem egészen problémamentes is (japán tapasztalatok hívják fel a figyelmet arra, hogy a világpolitika jelenlegi körülményei között egy, a társadalom tagjaira vonatkozó összes lényeges információt felölelő adatbank veszélyesen kiszolgáltatná az országot), a technika vívmányainak mindinkább az adottságokhoz igazodó asszimilációs módját vetíti előre. A kezdeményezést és az aspirációt nem ismerő, megszabott életmederben működő (nem cselekvő) ember víziója, amit ez a távlat hoz belátható közelbe, halaszthatatlan feladatként tudatosítja a társadalom értelmi-tudati, akarati-kritikai felkészítését a várható változásokra. A szemléletében egységesebb, a tudomány vívmányait integratíven asszimiláló társadalomnak ugyanis nemcsak arra van számottevőbb esélye, hogy léte alternatíváit valós kritériumrendszerben mérlegelje, hanem arra is, hogy társadalmiságának mibenlétét, e társadalmiság autentikus élésének feltételeit illetően alapvető kérdéseket vessen fel.

Az értésre való hajlandóság és törekvés alapjain történő társadalmi összefogás az integratív információhasznosításra olyan antropológiai és társadalomelméleti relevanciák birtokába juttathatná korunk emberiségét, amelyek hiányát társadalmiságunk már régen érzi. A MI, modelláló erejéből adódóan, már a közeljövőben is eszköze lehet ennek a törekvésnek. A modellálás új elméleti alapokon szervezett gyakorlata, amely az eddig döntően mennyiségi mutatókra összpontosított szemléletet a jó értelemben vett fenomenologizmus hajlandóságával egészítené ki, távlatilag eredményezhetné annak a „szintetikus kategóriarendszernek“ a kidolgozását, amely „lehetővé tenné a különböző társadalmi gyakorlatok ki- és átalakulásainak, egyszóval változásának és fejlődésének az értelmezését“ (Molnár Gusztáv).

Mihai Drăgănescu legújabb tanulmánykötete, a feladat tudatosítását célzó törekvésein túl, illetékessége határait tiszteletben tartva veszi ki részét a tenni-valókból. A részvállalás gyakorlatának vezérmotívuma az a meggyőződés, hogy korunk embere, ha jövője alakulásának tekintetében meg kívánja őrizni szavazati jogát, nem maradhat sem tudatlan, sem kritikátlanul passzív a jóvőalakítás tekintetében.

KEZESSÉG

Amikor Marx még nem volt „marxista“

A fiatal Marx a jogról

A jog általános kérdéseit tárgyaló fejtegetések a XVI—XVII. században váltak külön, s formálódtak többé-kevésbé önálló tudománnyá; az általános jogelmélet ekkor szakadt ki a teológiából, illetőleg különült el a filozófiától. Az általános jogelméletnek jogbölcseletként való elnevezése csak a XVIII—XIX. században terjedt el. Kialakult a *természetjogi* felfogás, amelynek képviselői — a jogbölcselet útján — a legjobb jog, az eszményi jog meghatározóit az ideális állam ismerveivel együtt keresték, s a pozitív jog fölött álló valamilyen zárt eszmei jogrendszert próbáltak kialakítani, vagyis általában a pozitív jog fölé emelkedő szinte teljes természetjogi rendszert képzeltek el. A jogbölcselet másik, ugyancsak ez idő tájt kialakult „*filozófiaibb*“ iránya a bölcselettel indult el, s művelői filozófusok voltak, a jogbölcseletet filozófiájuk alkalmazási területének tekintették. A két iskola képviselői között állandó vetélkedés folyt.

Ilyen körülmények között érthető, hogy Marx, aki már fiatalon is hatalmas alkotói energiával, tudásszomjjal, irigylésre méltó akaraterővel és fantasztikus szintetizáló képességgel rendelkezett, nagy lendülettel kezdett a jogi ismeretek elsajátításához, és merészen vetette bele magát a jogbölcseleti problémák zajos vitáiba, hogy lépésről lépésre alakítsa, formálja a később kiterelvényesülő társadalomelméletét, beleértve a jogról szóló felfogását is.

Bizonyos szerzők nem tartják túlzásnak azt az állítást, hogy a jogtudomány nagy szolgálatot tett az emberiségnek, amikor közrejátszott abban, hogy az ifjú Marx megszabaduljon a szubjektív idealista filozófiai irány befolyásától, és eljusszon az objektív idealizmusig. Ennek bizonyítására Marxnak 1837. november 10-én apjához írt levelét hozzák fel. Ekkor a 19 éves Marx joghallgatóként Berlinben tanult, miután már egy évig jogászokodott Bonnban, ahol — úgy tűnik — a szellemi légkörrel elégedetlen volt. Feltételezhető, hogy tudatos értelmi fejlődése a berlini joghallgatósága idején kezdődött — ahol többek között kora nagy jogtudósait, Savigny és Gansot, Hegel neves jogásztanítványát hallgatta —, bár az előző évekből is maradt ránk gondolatdús írása.

A szóban forgó levél gazdag jogi anyagot is tartalmaz, hiszen Marx tudatában volt annak, hogy édesapja szeretné, ha jogásként helyezkedne el. Ezért részletesen beszámol jogi olvasmányairól, jogi gondolkodása fejlődéséről.

Ennek ellenére Marx már akkor alapvetően filozófiai tájékozódású volt. Filozófiai érdeklődését bizonyítja, hogy megkísérli a jogot a filozófiával egyeztetni. November 10-i leveléből tudjuk meg, hogy egy időközben abbahagyott, nagy terjedelmű kéziratát bírálata, s egyben valamiféle önbírálat kapcsán jelzi Marx, hogyan hagyta el a fichte gondolatrendszerét, és sajátította el a hegeli filozófiát, amelynek „groteszk sziklamelódiájában“ kedvét lelte, annak ellenére, hogy ez nemtetszését is kiváltotta.

A levélben felsorolt számtalan jogi mű — jegyzékük pandektajogi (a római jog modern alkalmazása), egyházjogi, büntetőjogi, sőt polgári eljárási jogi könyveket tartalmaz — tanulmányai rendjére utal. Egy fiatal joghallgatónál ez több mint dicséretes. De fiatal kora ellenére Marx már akkor sem volt csak joghallgató, hanem jogbölcselet filozófus is. Eppen ezért érthetetlen, hogy ő, aki — életrajzából tudjuk — Fichte filozófiáját behatóan tanulmányozta, levelében sem a „tisztá“ filozófusok (Hegel, Kant) jogfilozófiájára, sem pedig kora jelesebb jogbölcseleire nem utalt. Kivétel Heineccius volt, akit elődeihez híven a teológiai jogbölcselethez visszatérőnek tartottak, és már Marx korában sem számított korszerűnek. E szerző bizonyos hatása Marxra észlelhető volt, ami — legalábbis a levélben található már említett jogbölcseleti mű vázlatából — kikövetkeztethető. A levélben felsorolt jogi olvasmányokból, amelyek jegyzéke nem tartalmazta a szorosan vett közjogi munkákat, bár — s ezt ugyancsak a levélből tudjuk — jogbölcseletét Marx igyekezett a közjogba is bevinni, nem szabad akkori műveltsége színvonalára még csak következtetni sem. Az viszont érezhető, hogy jogi műveltsége széles körű, de egyben

egyenetlenség volt; olvasmányai az elmélet szempontjából különböző szinten helyezkedtek el. Főleg a pozitív jogi olvasmányok kevésbé átfogóak. A pozitív jog megismerésére később — eleinte mint újságíró, majd mint tudóst, de mint gyakorlati forradalmárt is — maga az élet kényszerítette.

Leveléből kiderül, hogy az ifjú Marxban a jogász és a filozófus egyesült egy személyben, de harcolt is egymással. Ezt írja: „jogtudományt kellett tanulnom, s mindenekelőtt arra éreztem ösztönzést, hogy a filozófiával küzdjek.“ És küzdött is önmagával, önmagában, majd a nyilvánosság előtt. Érték a gondolatok, kristályosodtak az eszmék, érlelődött a jogról szóló tudományos felfogás is.

De egyelőre maradjunk a levélnél. Jogfilozófiai fejtegetését a levélben található vázlat alapján két részre tervezte. Az első részt a jog metafizikájának nevezte, s ebben a jog alapelveiről, reflexiókról, fogalommeghatározásokról lett volna szó. A levélnek van egy érdekes része, amelyben az önbírálat szellemében a matematikai dogmatizmus tudománytalan formájára hivatkozik. Az említett jogi alapelvek stb. vonatkozásában ezeket írja: mindezt „elválasztva minden valóságos jogtól és így a jog minden valóságos formájától; úgy, ahogyan az Fichténél előfordul, csak nálam modernebbül és tartalmatlanabbul“. E dogmatizmusnál az alany a dolog körül szalad, körbeszaladja azt anélkül — ahogyan nagyon érthetően olvashatjuk a mai jogbölcseleti irodalomban —, hogy a dolgot mint gazdagon kibontakozót, élet tekinteténél, s ez eleve akadály az igazság megismerésében. Nem érdektelen a levélbe jobban beleolvasni, hiszen már a fiatal Marxnál érezhető bizonyos mély tanulság, amelyet — a szubjektív idealizmustól való elfordulása során — a jog tanulmányozásából a megismerést, a dolog és a fogalom viszonyát illetően általános érvénnyel levont. Ez lényegében a következő megfogalmazásból derül ki: a háromszöget matematikus konstruálja, az mindvégig térbeli elképzelés marad, nem fejlődik, más mellé kell állítani, hogy más viszonyokba kerüljön, és más igazságokra jussunk. Ezzel szemben — írja — az „élő gondolatvilág“ konkrét kifejezésében, mint aminő a jog, az állam, a természet és az egész filozófia, a tárgyat fejlődésében kell meglesni, nem lehet önkényes felosztásukat belevinni, „a dolog értelmének egyedül kell önmagának ellentmondóként továbbgurulnia, és önmagában kell saját egységét megtalálnia“.

A tervezett könyv második része jogfilozófia lett volna, formai és anyagi jogelméletre osztva, amelyben először a rendszer formáját a maga egymásutániségében és összefüggésében, a felosztást és a terjedelmet, majd a tartalmat, a forma összésűrsődését tartalmában szándékozott tárgyalni.

Ha eltekintünk Marx levele megfogalmazásának formájától (bevallottan jogfilozófiáról írt), és annak lényegét, tartalmát vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy abban nagy részben tulajdonképpen filozófiával foglalkozott.

Jogtudósok, és nem csak ők, állítják, hogy ez a levél Marxnak tulajdonképpen első elméleti igényű műve. Tartalmában azonban maga Marx által akkor meghaladott és később bírált álláspontját tartalmazza. A *politikai gazdaságtan bírálatához* 1859-ben írt előszavában Marx fiatalkori érdeklődésére és munkásságára visszatekintve így írt: „Szaktanulmányom a jogtudomány volt, de ezzel a filozófia és a történelem mellett csak mint alárendelt diszciplínával foglalkoztam.“ Az alárendeltség egyre fokozódott, hiszen Marx később majdnem egészen odahagyta a jogtudományt. Még a fiatalkori levele alapján is megállapítható, hogy a jogtudománnyal mint „szaktárgyával“ jóformán csak kívülről, a filozófia szemszögéből foglalkozott. De foglalkozott vele, ami szerintem igen fontos, hiszen éppen ez segítette őt további jogi felfogása kialakításában, és így egy általánosnak nevezhető jogfilozófiát hagyott ránk örökségül.

Ha megírta volna a levélben említett művét, amelynek apja tudomására hozott vázlata — bár nem teljességében — kiterjedt a magánjogra is, jogbölcseletét „belülről“ is megismerhetjük volna. Az első rész elvont jellegét meghaladva, a mű második részében a római jog sajátos intézményeit a konkrét élő jog intézményeiként fogta fel, igaz, kicsit beleerőltetve — mint ő maga írja — saját rendszerébe. Azt is hozzátesszi, hogy e rendszer révén megszerette az anyagot, és bizonyos áttekintésre tett szert. Így vált világossá a fiatal Marx előtt, hogy filozófia nélkül nem lehet célt érni. Akkori felfogásának megfelelően egy új, saját maga által metafizikusnak titulált alaprendszert dolgozott ki, ami még inkább felszínre hozta korábbi törekvéseinek ellentétes irányát.

Helyszüke miatt a vázlat ismertetését mellőznünk kell, bár nagyon is jellemző, ahogyan a magánjogot szerződészerű és nem szerződészerű jogra osztotta. Azt, hogy a szerződést Kant vagy más bölcseleti hatása alapján tette a magánjog felosztásának ilyen döntő kritériumává, csak a megírt műből tudhattuk volna meg. Az azonban maga Marx bevallásából is kiderül, hogy az ideológia, amelyen „szerecsenszerűen túljutott“, Kanton és Fichtén alapult.

A későbbi szakirodalom (főleg A. Cornu) idevonatkozó értékelése szerint az akkori felosztás Marxnál aszerint történt, hogy milyen volt a nyereség, amelyet egyik vagy másik fél elért; a személyi jogban és a dologi jogban is alcsoport volt: a visszerthes szerződés, a biztosítási szerződés, a jótékony szerződés, amely nyilvánvalóan eltér a pandektisták felosztásától (akik reális és konszenzuális szerződésekről beszéltek).

Erezhető Marx azon törekvése is, hogy nem formai tagolást követett, hanem érdemi indokot (nyereség) keresett, vagyoni érdekelttség szerint különböztette meg a szerződéseket. Később a polgári jogot Marx egészen más szempontok szerint rendszerezte. Nem is ez, hanem az a lényeg, ahogyan a jogbölcselet és a jog segítette őt kikerülni a szubjektív idealizmus befolyása alól, s hogy — valószínűleg egyetemi tanulmányai hatására — korai vázlatát odahagyva, miként jutott közelebb Hegelhez, a valóságban keresve az eszmét. „Ha korábban az istenek a föld fölött laktak — írja levelében —, úgy most annak középpontjává váltak.“

E levél, ha nem is sorolható Marx tulajdonképpeni irodalmi munkásságához, belőle képet alkothatunk szellemi fejlődéséről, arról, hogyan alakult filozófiai gondolkodása a jog segítségével, és hogyan jutott el végül is Hegelhez. E levélből a Hegel befolyását megelőző időszakról tájékozódhatunk azon általános hiedelem ellenére, hogy egyetemi tanulmányait már kezdetől fogva a Hegel-befolyás jellemezte volna. Úgy érzem, helyes az az értékelés, hogy e levelet még irodalmi tevékenységét megelőző munkának kell tekintenünk (Savigny-hatás), amely az igazi tudományos fogalmazás előtt készült (Szabó Imre véleménye), mégis a jogász számára is nagyon értékes anyagot tartalmazó írás.

Marx jogi gondolkodása fejlődésének ez a legkorábbi szakasza; ekkor még a polgári ideológia talaján állt, fokozatosan Hegelhez közeledve. A szóban forgó levélből egy olyasféle jogfilozófia elemeire lehet következtetni, amely sokban hasonlított a kor maradi és a római jogon épült jogbölcseletére (Savigny és mások). E kezdeti fejlődési szakaszt egy másik követi, amelyről nem a fenti levélből, hanem főleg az 1842 augusztusában a *Rheinische Zeitung*-ban megjelent *A történeti jogi iskola filozófiai manifesztuma* című cikkéből szerezhetünk tudomást. Ekkor Marx már végleg eltávolodott Savignytól, annak filozófiai gyökereitől, általában a történelmi jogi felfogástól. Marx azonban ekkor sem tagadta a történelmi megközelítés szerepét, de azt egyesítette a filozófiával, és hangsúlyozta ez utóbbi eszmei elsőbbségét: a történelmi filozófiai megragadását.

Marx kifejezetten abból az időből származó jogi vonatkozású cikkei a *Rheinische Zeitung* 1842. évi számaiban találhatóak, de a jogász különösen gazdag anyagot talál a sajtószabadságra és a falopásra vonatkozó törvények tervezeteiről írott cikkeiben. Ezekben az írásokban érezhető: akkor Marx még időben közel volt jogi tanulmányaihoz, elsősorban most már Hegel felfogásához az államról és a jogról, s az, hogy az időszerű politikai kérdések szükségszerűen jogi kérdések alakjában, azok elemzésében jelentek meg. Ezekben már a hegeli iránynál is tovább látott.

Marx jogi gondolkodásának további fejlődése a hegelianizmus hatásának gyengülése jegyében alakult. Ezt követte a hegeli államjog bírálata és ezzel egyidőben az attól való teljes elszakadás. Ezzel az „elszakadással“ kapcsolatosan lényeges szempont, hogy — mint ismert — Marx sohasem integrálódott a hegeli (vagy a feuerbachi) gondolkodásba, még ha bizonyos értelemben annak befolyása alatt állt is; gondolkodásában kezdetől önálló volt (Tr. Pop).

Ezek a jogról szóló első írások még nem „marxisták“. Marx még jórészt a hegelianizmus „foglya“. Az igaz, hogy Marx sohasem dolgozott ki önálló, teljes marxista jogelméletet. Annak magva mégis létezik, de csak úgy mint az általa kidolgozott önálló társadalomelmélet szervező része. Erre vonatkozó nézeteiket Marx és Engels az 1845—1846-ban írt *A német ideológia* című munkájukban tisztázták, mindenekelőtt önmaguk számára (mivel akkor nem lehetett azt kiadni, s így a kéziratot átengedték „az egerek rágcsáló bírálatának“, egészen 1932-ig, amikor végül is megjelent). Ebben a műben jut kifejezésre az a marxista álláspont, hogy valamely uralkodó osztály egyénei közös érdeküket az állam révén érvényesítik, s ezért a társadalom minden közös intézménye, így a jog is, „az állam közvetítésével jön létre, ölt politikai formát“.

Csűrös István köszöntése

A kolozsvári botanikai iskola újabb eredményei

1981. október 30-án tartottuk azt az összejevetelünket, amelyen — mint hí-rül adtuk — kolozsvári és több más helységről érkezett szakemberek, nagyrészt biológusok, Csűrös István professzort köszöntötték legújabb, magas színvonalú ismeretterjesztő és a tudományos megismerésben is újat hozó könyvének megjelenése alkalmából.

A találkozón sor került annak az elvi kérdésnek a tisztázására, hogy a Korunk-délelőttök keretében szakembereinknek nem azokat a szellemi teljesítményeit méltatjuk, amelyek tudományozásuk, illetve általában a megismerés számára jelentenek többé-kevésbé lényeges továbblépést. Az ilyen teljesítmények méltatásának, erkölcsi jutalmazásának megvannak a maga országos fórumai. Mi annak az igyekezetnek szentelünk figyelmet e rendezvényeinken, amely a tudomány újabb eredményeit a romániai magyar nemzetiség számára közvetíti, s így esetenként az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés előtérbe kerülhet a kutatás teljesítményeivel szemben.

Csűrös István professzor személyében szerencsésen egyesül az alkotó tudós és a társadalmi, nemzeti elvárásokra mindig készséggel válaszoló ismeretterjesztő szakíró. A felszólalók többsége — akiknek elhangzott szövegeit rövidítve bocsátjuk közre — ugyanúgy hangsúlyozta ezt, mint Pázmány Dénes és Füzi József egyetemi tanárok, valamint Kovács Sándor muzeológus, akiknek szóbeli, illetve levélbeli köszöntőjét a rendelkezésünkre álló laptér szűk volta miatt nem közölhetjük.

V. Z.

Szabó Attila • Hassanak és alkossanak

Az erdélyi és jelesen a kolozsvári botanika története sok százból fonódott, s jelentőségében messze túllépi az országrész határát. Az elmúlt négy század esztendő alatt, amelyre írott emlékek alapján visszatekinthetünk Melius Pétertől a XX. századi botanika kibontakozásáig, tudósok serege vette ki részét a kutatásból. Mai találkozóinknak érzésem szerint éppen az ad különös jelentőséget, hogy az ünnepeltek egyetemi oktatóként és gyakorlati munkát irányító tanárként, de kétszemélyes „családi kutatóintézetként” is túlnőtték elődeiket hatóerő tekintetében, és munkásságuk sok szempontból meghatározó szerepű az erdélyi botanika továbbfejlődésében.

Minden tudományos életrajz egy alkotó emberre kiszabott, gyakran kíméletlenül korlátozó, de váratlan lehetőségeket is tartogató életkeret. E keretek számomra különösen izgatók: távoli ősöktől hozott biológiai örökség lehetőségeinek megvalósulását példázzák egy-egy adott történelmi-társadalmi környezetben. Lexikonyszerkesztőként azt is tudom, hogy elem csak a megvalósult, el nem vetélt lehetőségek adatsorai kerülnek.

Csűrös István 1936-ban szerzett természettanári oklevelet Kolozsvárott.

Diplomadolgozatát 1935—1936 között Alexandru Borza professzor vezetésével írta az Ilfov megyei Urziceni környéki növényirtásokról. Doktori értekezése a Gyalu és Apahida közötti Szamos-völgy növényirtásainak foglalkozott. Ezt a munkát Soó Rezső professzor vezetésével állította össze, és adatai Nyárády Gyula kolozsvári flóraművét gazdagították. 1938—1940 között Gyulafehérvárott gimnáziumi titkár, majd Kolozsvárott kereskedelmi és polgári iskolai tanár (1940—1941). 1941—1946 között — két év hadifogságot leszámítva — a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola tanársegéd; 1948-ig a Bolyai Tudományegyetem növényrendszertani tanszékén adjunktus, majd 1968-ig előadótanár, illetve az egyetem egyesítése után, 1959—1973 között a növényrendszertani tanszék vezetője; 1968-tól professzor, nyugalomba vonulásától (1976) konzultáns professzor.

Munkássága kezdettől a növények és a növényzet kutatása, a növénytársulástan témakörébe vágott. Az eltelt fél évszázad alatt több mint 100 szakdolgozatot, egyetemi jegyzetet és kötetek sorát közölte a növénytársulástan, a növény-ökológia, a növényföldrajz és a flórakutatás területén. Vizsgálatai Erdély hegységeire és az erdélyi Mezősége terjedtek ki elsősorban: kidolgozta Erdély növényföldrajzi jellemzésének fő vonalait (1963), az erdélyi ártéri növényzet jellemzését (1970), elvégezte az erdélyi vöröscsenkesz, a szörfű gyepek és a csarabosok összefoglaló feldolgozását (1960, 1964). Hazai vonatkozásban iskolát alapoztak meg azok a munkái, amelyek a növények ökológiai jelzőértékének sokoldalú felhasználásával kapcsolatosak.

Tudományos munkájában legközelebbi munkatársként felesége, Cs. Káptalan Margit segítette és segíti; munkatársa volt még többek között Gergely János, Ioan Pop egyetemi professzor, Ioan Resmeriță, E. Pușcariu-Soroceanu; a többnyire általa irányított munkacsoportokban pedig kutatók hosszú sorával működött együtt. Tanári pályafutása alatt tanítványok százait nevelte fel és indította útnak: diákja volt Rácz Gábor, Gergely János, Pázmány Dénes, Kovács Sándor, Kisgyörgy Zoltán, Coldea Gheorghe, Schneider-Binder Erika, Coste Ioan — és másokkal együtt magam is.

Csűrös István jóformán valamennyi jelentősebb hazai és számos külföldi botanikai rendezvényen képviselte a nemzetközileg is elismert kolozsvári botanikai iskolát: külföldön 1955-ben a Szovjetunióban, 1957-ben Magyarországon, 1958-ban Csehszlovákiában és Bulgáriában. Alapító és Kolozs megyében vezető tagja volt a Román Biológiai Tudományos Társaságnak; tevékenyen részt vett több szakfolyóirat szerkesztésében munkájában (*Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Contribuții botanice, Revue Roumaine de Biologie, Studii și cercetări de biologie, Natura*). Rendszeresen tartott és tart előadásokat tanártovábbképző tanfolyamokon. 1943-tól, amikor az *Erdélyi Gazda* naptárában megjelent első, a gyomnövények terjedéséről szóló írása, kb. negyedszáz közép- és felsőfokú tudományos ismeretterjesztő cikket, ismertetést, recenziót közölt, s mintegy félszáz ismeretterjesztő előadást tartott magyarul és románul. Magyar nyelvű könyvei nemcsak az érdeklődő nagyközönség, de a tanártovábbképzés számára is hiánypótlóak. Oktatói munkásságával maradandóan hozzájárult a romániai botanikai szemlélet alakulásához, s nemcsak a szakma szeretetére, hanem emberségre is nevelt.

Alkotó, tudományos munkásságának megközelítéséhez szakközleményeinek tanulmányozása szolgált kulcsot. Tanári sikereit tanítványainak visszaemlékezései alapján lehet megérteni. Az alkalom megszabta szűk keretek között megkísérltem mindkét megközelítést.

Csűrös István oknyomozó, kimondatlanul is ökológiai beállítottságú természetszemléletére nagyszerű példa első tudományos közleménye a Szamos árterületén fellelhető franciaperjés és juhcsenkesz gyepek mozaikszerkezetéről. A közlemény jelentős kutatói gyakorlat tapasztalatainak felhasználásával született, de egyben szakított is a kolozsvári geobotanikai iskola főként leíró-rendszerező hagyományával. Nemcsak a természeti tényezők összjátékából származó végeredmény — az adott környezetben megtelepedett fajok és a fajgyűttesből kialakult növény-társulás — érdekelte, hanem éppen a környezeti tényezők játéka, a helyi domborzati viszonyok, az ártéren kialakult talajmozaik stb. — szóval a teljes tényező-együttes. Ebben az első közleményben csírájában benne van már Csűrös István későbbi alapgondolata: az, hogy a növényzetet nemcsak magában és magáért, de a környezeti tényezőkkel összefüggésben mint ökológiai jelzőrendszert kell megismerni.

Erdélyi növénytakarójának felfedezése és leírása az évszázados hagyományok ellenére nem befejezett, és az állandó változások miatt nem is befejezhető folyamat. Csűrös István ezt világosan látta, és mindent megtett azért, hogy a botanikailag elégtelenül feltárt vidékeket felmérje, eredményeit írásban hozzáférhetővé tegye. Így születtek meg a Kelemen-havasokra (1951, 1957), a Fogarasi-havasok alpesi növényzetére (1953), a Retyezát mészsíkláira (1956) és nemzeti parkjára (1964), valamint az Erdélyi-szigethegységre, így a Szerice-Bélavár rezervátumára (1958, 1963), a Cirligați növényzetére (1962), a vlegyászi Fehér Kővekre és a Runkiszorosra (1964), az Erdélyi-szigethegység mészvegetációjára, Vidra környékére (1966), a bánffyhunyadi medencére (1966, 1968) stb. vonatkozó közlemények. Megjegyzendő, hogy a dolgozatok formába öntéséhez — névvel vagy névtelenül — felesége, Cs. Káptalan Margit is hozzájárult. Az együttműködés természetesen kölcsönös: Cs. Káptalan Margit tudományos közleményeiben kitörölhetetlen nyomot hagyott társszerzőként vagy „csendestársként“ Csűrös István. E közlések, amelyek elsősorban a Türi-patak vízgyűjtő területe, a Türi-hasadék és Cs. Káptalan Margit szülővárosa, Torda környékére, az Aranyos vízgyűjtő területére, Kolozsvár környékének növény-

zetére vagy a Mezőség növényvilágára vonatkoznak, szinte egy családi életmű részeként is felfoghatók. Cs. Káptalan Margit Torda környéki dolgozatai — amelyek miniszteriumi első díjjal kitüntetett doktori disszertációjának részei — más vonatkozásban is összekötő kapocsként illeszkednek a közös életműbe: egy olyan peremvidékre vonatkoznak, amely az Erdélyi-szigethegységet Csűrös István egy másik kedvelt kutatási területéhez, az erdélyi Mezőséghez kapcsolja.

A hegyvidéki és mezőégi növényzet közötti kapcsolat már doktori dolgozata megírásakor, a Gyalu és Apahida között végzett terepmunka rendjén foglalkoztatta. De Kolozsvár környéki, lényegében mezőégi sós növényzettel foglalkozott második jelentősebb szakközlése is (1947). Az erdélyi Mezőség erodált domboldalain végzett kutatómunka első, közleményre érlelt eredménye 1953-ban jelent meg, és az ésszerű területhasznosítás tudományos alapjának megteremtéséhez kívánt hozzájárulni. Hogy Csűrös István milyen fontosnak tartotta ezt a változtatlanul időszerű problémát, arra jó példa, hogy ösztönzésére az itt jelenlevők közül többen, köztük jómagam is, ideiglenes vagy állandó kutatási feladatnak tekintették és tekintik a növénytakaró erózióellenes szerepének vizsgálatát. Ezzel a gyakorlati munkával van kapcsolatban az a nagyon tevékeny és eredményes geobotanikai megalapozottságú gyepkutató (pratólógiai) irányzat, mely Kolozsvárott kezdetben ugyancsak Csűrös István és felesége körül tömörült.

A gyepprobléma elméleti és gyakorlati fontossága először a Mócvidék mezőgazdaságáról magyar nyelven írt tanulmányában (*A Mócvidék fontosabb mezőgazdasági problémái*) jelentkezett, 1953-ban. Ez az időszak a gyepkutatás nagy korszaka — ekkor készült az ország máig is a legteljesebb, alapvető pratólógiai feldolgozása. Csűrös István e munkában az akkori Maros-Magyar Autonóm tartomány természetes gyepéről szóló fejezetet írta. A hatvanas években sorra születnek azok a gyep tudományi szintézisek, amelyek nemcsak elméletileg jelentősek, de gyakorlati szempontból is kulcsfontosságúak. A Csűrös István és munkatársai által újonnan felismert és elkülönített vegetációs egységek pontosították a növényzet egyértelmű leírását, és lehetővé tették a feljavítási munkák ésszerűbb megszervezését.

1966-ban feleségével együtt közölte módszertani jelentőségű tanulmányát az erdélyi növénytársulások jellemzéséről az ökológiai jelzőszámok segítségével. Ezt követte az a két tanulmány, amelyek az erdélyi viszonyokra érvényes ökológiai jelzőszámokat tartalmazták. Ezek a tanulmányok jelentősen befolyásolták a kolozsvári geobotanikai iskola közleményeinek szellemét: a tanulmányokban ezután szinte törvényszerűen jelentkeztek a társulások ökológiai szerkezetét kifejező grafikonok, és ez a szemlélet országos szinten, jórészt Kovács Attila brassói botanikus közvetítésével a mezőgazdasági kutatásba is bevonult.

Most pedig néhány gondolatnyit letérek arról az ösvényről, amely a személytelen és — a műfaj szabályai szerint — minden egyéni szenvedélytől mentes szaktanulmányok szelleméhez igazodott. Egyéni emlékek tükrében kísérlem meg felvillantani a Csűrös házaspár szakmai és tanári sikereinek tükreit.

Csűrös István előadásai közül többet élesen, szinte mondatokra bontva fel tudok idézni. Ilyen például a növényvilág változatosságáról és plaszticitásáról tartott előadása; ilyenek azok, amelyek a fejlődéstörténet egyedi és általános eseményeit, tényeit ismertette, és okfejtése a bűnügyi nyomozás izgalmát idézte. Egyébként fejlődéstörténeti előadásai a közelmúltban értek szakmai sikerkönyvvé.

Elevenek közösen tett terepútjaink emlékei: a Gyilkos-tó mellett töltött napok, Apahida környéki közös kirándulásaink, melyek során előbb tudományos diákköri sikerek születtek, majd egy számomra máig ható tanulságokkal és következményekkel járó államvizsga-dolgozat. Jártuk együtt a bihari hegyeket, a bánffy-hunyadi medencét, biztatására dolgoztam a körösfői bükkösök fenológiai megfigyelésén, kezdetben ő irányította azt a munkát is, mely tanácsára doktori dolgozattá ért.

Útjainkról egyetlen rossz vagy kellemetlen emlékem sem maradt, annál több érdekes észrevétel, fontos részlet, minden kísérő és útítárs számára önzetlenül átadott tapasztalat. Emlékszem, mennyire meglepett a gyűjtött anyag feldolgozása során az, ahogy Csűrös professzor gyakran egy-egy banálisnak tetsző részlet tisztázásakor szakkönyvek után nyúlt, sohasem hagyakozva pusztán emlékezetére. És a leemelt könyvből az éppen keresett adat mellett mindig új ismeretekkel és gyakran újabb tisztázásra váró problémákkal is gazdagodtunk. Csak később, amikor több alkalmam nyílt az összehasonlításra, értettem meg a könyv után nyúlás gesztusának igazi jelentőségét, a gesztus mögött álló emberi őszinteséget, nyíltságot, a permanens tanulás igényét.

Tiszta szívből kívánom, hogy töretlen munkakedvvel hassanak és alkossanak tovább — Melius szavaival — mindnyájunk „épületére és méltóságára“.

Engedjék meg, hogy a Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó s igazgatónk, Mircea Măciu nevében köszönetet mondjak a *Korunk* szerkesztőségének, hogy — hagyományaihoz híven — megszervezte ezt a találkozót.

Csűrös professzor azon kevesek közé tartozik, akik fáradhatatlan munkásságuk tapasztalatait könyveikben mindannyiunk számára közkinccsé teszik. Az utóbbi tíz évben ő volt kiadónk legtevékenyebb szerzője: több értékes kötettel gazdagította magyar nyelvű természettudományos ismeretterjesztő szakirodalmunkat. Nálunk jelentek meg a Mezőség élővilágáról, a növényvilág kialakulásáról szóló munkái, valamint a legutóbbi is: *A Nyugati-szigethegység élővilágáról*. Hogy szakírói tevékenysége hézagpótló, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy munkái rövid idő alatt a könyvesboltok hiánycsüszkei közé lépnek elő.

Noha Csűrös professzor művei igen komoly szakmunkáknak tűnnek, amelyek nem a nagyközönség számára íródtak, örömmel nyugtázzuk, hogy a legszélesebb olvasótábor figyelmét keltették fel. Ez annak tulajdonítható, hogy az emberek érdeklődése egyre inkább a természet, a természeti kincsek és azok védelme felé fordul.

Csűrös István felismerte ezt a jelenséget, és — felesége, Csűrös Káptalan Margit közreműködésével — igyekszik tudását ilyen irányban is hasznosítani. Kiadónk értékelte és felkarolta minden effajta tervét, s azt hiszem, ez kölcsönösen előnyösnek bizonyult.

Az Erdélyi-szigethegység élővilágáról írt, jelenlegi méltatására alkalmat adó munkája 1981-es kiadványaink és az általam szerkesztett kötetek közül a legjelentősebb. Ezért is igyekezett kiadónk megfelelő színvonalon biztosítani megjelentetését. A könyv tartalma mellett grafikai kivitelezését is kellőképpen értékelte és méltatta mind a hazai, mind pedig a külföldi szaksajtó. Kívánom a szerzőnek, hogy felhalmozott tudását továbbra is sikerrel kamatoztassa, s hogy tanítványai méltóképpen folytassák ezt a tevékenységét is, járuljanak hozzá magyar nyelvű természet-tudományos irodalmunk gazdagításához.

Tövissi József • Oktatói eszménykép

Harmad évszázada már, hogy a kolozsvári egyetem akkori természetrajz-geológia-földrajz szakára iratkoztam be. Az előkészítő tanfolyam előadásain ismertem meg Csűrös professzort, aki növénytanóráink nagy részét a szabadban, a botanikus kertben, az élő növények között tartotta, élő példákkal szemléltetve mindazt, amit velünk közölt. Módszere, előadói stílusa, világos, szabatos kifejezőmódja, igényes és biztos fellépése, valamint az ifjúság iránti spontán rokonszenve révén mindnyájunk előtt oktatói-nevelői eszményképpé vált.

Tőle láttam, hogyan lehet a tanulmányi kirándulásokon a tanítványoknak sok mindent megmutatni, megtanítani, hogyan kell a növényeket, a virágokat, a földet megszerettetni, őszinte emberbaráti kapcsolatokat fejleszteni, ápolni. Az eszménykép, amelyet személye testesít meg, bennem is tovább élt, az elvetett mag szárbá szökkent.

A tőle ellesett módszereket igyekszem alkalmazni több mint három évtizedes oktató-nevelő munkámban. Az utóbbi évtizedben aztán tanár és tisztelője között kölcsönös segítségen alapuló, eredményes munkatársi kapcsolat alakult ki, amely — bízom benne — még sokáig fog tartani.

Csűrös István mind embertársai, mind önmaga iránt igényes. Igényes és mértéktartó. Elvárásainak alapja a saját maga elé állított mérték. Ez a jó tulajdonság kristálytisztán tükröződik szakközleményeiben, akárcsak előbeszédében, ismeretterjesztő írásaira pedig ugyancsak jellemző. Szövegeiben nincsenek bizonytalan, félremagyarázható, zavaros megfogalmazások: állításai pontosak és sallangmentesek, ritka metaforái találóak és valóságűiek. Nem törekszik arra, mint némely professzionista népszerűsítő, hogy mondanivalóját mindenáron képes kifejezésformákba öltöztesse, ami első látásra megkapó ugyan, de csalóka. Csűrös professzor tudományos és erkölcsi tartása ennél sokkal magasabb szintű, s rendkívül gazdaságosan tud bánni a nyomdai iverkekkel: könyvei lapjait mindig érdekes, színvonalas és fontos tudnivalókkal töltötte meg, ahogyan ezt a most méltatott kötet is bizonyítja.

Az Erdélyi-szigethegység lekoptatott, széles hegyhátaival, bizarr mészszikláival nemcsak földrajzi és etnográfiai egység; országos, sőt világviszonylatban is különleges és sajátos az élővilága, amely már rég magára vonta a kutatók figyelmét. Csűrös professzor korszerű növényföldrajzi, ökológiai szemlélet alapján mutatja be — a legújabb eredményekről sem feledkezve meg — e természeti kincseket. Az itt méltatott mű és a Mócvidék fontosabb mezőgazdasági problémáiról szóló Csűrös-tanulmány megjelenése (1953) közötti több mint negyedszázados időszakban, éppen a szerzőnek köszönhetően, sokat gyarapodtak a tájegységre vonatkozó biológiai-növényvilágtudományi ismereteink, s ezt híven tükrözik a kötetben foglaltak is.

A *Nyugati-Szigethegység élővilágáról* címmel napvilágot látott kötetet használatos forgathatják mind a szakemberek, elsősorban a botanikusok, mind a középiskolai tanárok, de élvezetes, túszerkedv-keltő olvasmány a széles közönség számára is. Csűrös István szinte kézen fogva vezeti az olvasót a különleges szépségű tájegység hegyein-völgyein. Ugyanakkor nem tesz engedményeket a tudományosság rovására, vigyáz a szaknyelv szabatos használatára (éppen ezért a geológiai viszonyokra és az állatvilágra vonatkozó fejezetek megírásához illetékes szakemberek segítségét vette igénybe*); s ami ebben túlnő a könyv jelentőségén, az a példa — annak a mintaszerű megmutatása, hogy népszerűség és szakmai igényesség, olvasmányosság és tudományos komolyság milyen jól megférhetnek egymással.

Szükségesnek tartom ezt hangsúlyozni, mivel magyar nyelvű ismeretterjesztő irodalmunkban sok pontatlan információ lát napvilágot a növényekre vonatkozóan. Vannak munkák, amelyek egy-két egyetemi kurzus vagy a tárgyra vonatkozó néhány szakkönyv egyszerű kijegyzetelése (esetleg fordítása) révén állanak össze. E munkákból hiányzik az egyéniség, a szöveg idegenül hangzik még a szakember fülének is. Így lesz a *vörös moszatokból* „piros alágak“, a *fellápokból* „magas lápok“, s így keletkeznek az ilyen mondatok: „A szárazságtűrő növényeket szárazságtűrőknek nevezzük.“

A kiadók szerkesztőinek fokozottabb mértékben kell figyelembe venniük a szakemberek véleményét ilyen esetekben, és lehetőleg tőlük kellene ilyen munkákat rendelniük, mert bár a múlt században is voltak amatőr botanikusok, akik több-kevesebb sikerrel művelték a növénytan florisztikai ágát, magasabb fokú szintézisek létrehozására nem törekedtek. Csűrös professzor a szakemberek nagy csoportját vezette be a növénytan titkaiba; ezek között minden bizonnyal akadnak szép számmal olyanok is, akik tanítómesterükkel együtt sokat tehetnek a nagyközönség biológiai-ökológiai ismereteinek elmélyítése érdekében.

A szerző a növénytan avatott művelője, a növényvilágnak több mint négy évtizede szorgalmas kutatója, akinek rendkívüli módszertani érzéke és irodalmi készsége, nagy szintetizáló képessége van. Mindezek olyan tényezők, amelyek lényegesen hozzájárultak munkája sikeréhez.

Az élővilág szerveződése, kapcsolatai, jelenlegi arculata nem érthető meg a természeti viszonyok ismerete nélkül. Ennek megfelelően — hogy visszatérjek tulajdonképpeni tárgyamra — az itt méltatott kötet első részében az Erdélyi-szigethegység földtani felépítéséről, szerkezetéről van szó. A mintegy 20 000 négyzetkilométeres terület rövid földrajzi jellemzése következik: a hegység domborzatának, tagolódásának, tájegységeinek, éghajlatának, vízhálózatának és változatos talajtakarójának áttekintése. Terjedelmében is legnagyobb a második rész, amely a növényvilágra vonatkozik; ehhez kapcsolhatjuk a harasztok, a virágos növények és a növénynemzetségek névjegyzékét a kötet végén. A bevezető rész után a szerző alapfogalmakat tisztáz, majd a növényvilág történeti fejlődését ismerteti, kiemelve a relikturnövények (maradványfajok) jelentőségét, valamint az ember közvetlen és közvetett hatását a növénytakaró mai képének kialakításában. Ezután rövid áttekintést nyújt a növényvilág kutatásának történetéről, amit a kötet végén a válogatott irodalom felsorolása egészít ki.

Az Erdélyi-szigethegység flórája, ha csak a harasztokat és a virágos növényeket vesszük is figyelembe, mintegy 2100 fajt ölel fel. Ezek közül kb. 800 fajt elemet különböző szempontokból, illetve említ a szerző. Részletesen tárgyalja a flóra-elemeket; ezeket a növények felismerését elősegítő gazdag illusztrációanyag egészíti ki. A dacikus és endemikus növények kiemelése révén a növénytakaró helyi sajátosságát hangsúlyozza, de felemlíti az ember tevékenységének meghatározó szerepét is a kozmopolita és adventív növények elterjedésében. A *flóra és vegetáció*

* Az előbbi tárgykörben Tövissi József és Mészáros Miklós, az utóbbiakban Kiss Béla működött együtt szerzőnkkel.

jelzőértéke című fejezetben az ökotóp, a biotóp és a termőhely fogalmának tisztázása után az indikátorelmélettel ismerkedünk meg.

A vegetációt, a vizsgált tájegység növénytakaróját részletesen, magassági szintek szerint írja le Csűrös István. Mint a vidéket ismerő természetjárók is megfigyelhették, megtaláljuk itt a tölgyesek, a bükkösök, a fenyvesek és az alhavasi cserjések övezetét. A szerző minden övezet keretében külön-külön mutatja be az erdei, a cserje- és a gyeptársulásokat. Hogy bizonyos hiányt jelző megjegyzésemet se hallgassam el: nagy segítséget jelentett volna a további cönológiai kutatásokra vonatkozóan, ha a tárgyalt növénytakarásoknak a részletes, kritikaj rendszerét is mellékelte volna a szerző.

Korunk napirenden levő problémái között kiemelt fontosságú a természet- és környezetvédelem, s ez az adott tájegység vonatkozásában is sürgetően jelentkezik. A kötetet épp ezért a környezetvédelemnek szentelt fejezet zárja. Ebben bevezetőként ugyancsak általános fogalmak tisztázását találjuk, majd szerzőnk bemutatja a vidék természeti kincseit, a védett területeket, illetve a védett növény- és állatfajokat. Csűrös professzor hangsúlyozza, hogy az élővilág jövőjét (s tegyük hozzá: a társadalom, az emberek jó közérzetét) biztosító egészséges környezet megteremtésében elsődlegesen fontos volna a települések, a mezőgazdasági kultúrák és a természetes növényzet közötti helyes arány kialakítása az Erdélyi-szigethegységben is.

Hadd méltassam még röviden a könyv egy nagy gyakorlati értékét: a *használatosságát*. Azt, hogy a hely- és helységnevek közötti tájékozódást kétnyelvű jelölés könnyíti meg (zavart talán csak a címben szereplő „Nyugati-Szigethegység” kelt; a magyar földrajzi irodalom ezt a megnevezést nem ismeri — a szerk. megjegyzése); hogy a növények és állatok jegyzékében a latin nevek mellett a magyar és román név is szerepel. A szakembereknek is nagy segítséget nyújt további tanulmányaikhoz a több mint 200 címet tartalmazó, gondosan válogatott irodalomjegyzék.

Csűrös István professzor e legutóbbi könyve csaknem 200 éve folyó biológiai kutatásoknak adja tartalmas szintézisét. Az egész kötetet áthatja szerzője gazdag természetismerete, a természethez való ragaszkodása, nem utolsósorban tenni akarása az itt élők erkölcsi-gazdasági felemelkedéséért.

Németh János • Nyelvünk színeire figyelve

A magam részéről az olvasó néhány impresszióját mondanám el. Amint itt többször is elhangzott, Csűrös professzor könyve a napjainkban oly szükséges ökológiai szemléletmód jegyében íródott. Ez a koncepció jellemzi a mű nagy részét kitevő florisztikai és fitocönológiai fejezeteket, amelyek a földtörténet különböző időszakában ható természeti erők és a jelenkori természeti és társadalmi tényezők bonyolult kölcsönhatásának fényében emelik ki az egész tájegység sajátos jellegét. Az olvasó megismeri az Erdélyi-szigethegység növénytakarulásait mint a növényi populációk olyan szervezett együtteseit, amelyeket a biotóp nyújtotta életfeltételek és az azok megszerzésére irányuló versengés alakított ki. A geológiai-földrajzi, az állattani és a természetvédelmi részek beiktatásával a szerző még teljesebbé teszi e vidéknek mint földrajzi-biológiai egységnek a bemutatását, s ezzel hozzájárul az olvasó egységes természetsszemléletének alakításához.

Már az első oldalak olvasásakor érezzük, hogy az Erdélyi-szigethegység különös jelentőségű a szerző életében, aki nemcsak a tudós botanikus kíváncsiságával tette meg számtalan felfedező útját a sajátos szépségű vidéken, hanem az őszinte ember csodálkozásával, rajongásával is. Ezt a tudományos precizitással megírt részekben is átsugárzó érzelmi töltetet a könyv külön értékének tartom.

Hangsúlyozottan kiemelném a könyv rendkívüli információgazdagságát, ami nagyfokú összpontosítást, odafigyelést követel. Cserében viszont nemcsak fontos fogalmakkal, jelenségekkel, a természet sokoldalú összefüggéseivel ismerkedhet meg az érdeklődő, hanem azok tömör és pontos magyarázatával is. Csűrös István könyve, éppen roppant információgazdagsága és tudományos pontossága következtében, a jövőben az Erdélyi-szigethegységbe induló szakemberek nélkülözhetetlen kézikönyve lesz, de az oda látogató természetszerető turistá háttizsákjából sem hiányozhat. Mindezen túlmenően pedig e könyv nagymértékben hozzájárul a mai ember természetismeretének és -szeretetének formálásához.

A nyelvünk ízére, színeire figyelő olvasó a szerző ilyen irányú nagyfokú tudását és igényességét is megcsodálhatja, s egyfolytában gyönyörködhet a szép hangzású, találó, sejtelmes vagy éppenséggel furcsa növénynevek zenéjében: *vékonny tippán, barázdált csenkesz, csarab, perjeszittyó, bihari csormolya, kakasman-*

dikó, gyömbérgyökér, bókoló bogáncs, koronafürt, pettyegetett lizinka, farkasboroslán, zergeboglár, koloncos bajnóca, ezüstös hölgyalm — hogy csupán néhányat említsek.

Váczy Kálmán • Új szemlélet jegyében

A botanika célkitűzései az utóbbi évtizedek során lényegesen változtak. Az évszázadok óta folytatott növényegyed-tanulmányozás és a flóra „felleltározása” ugyanis nagyjában világszerte befejeződött. A botanikusok áttértek a növénytar-
sulások kutatására, a fajok egymás közti viszonyának, kölcsönhatásának, összefüggéseinek a tanulmányozására, a bekövetkezett változások történeti megismerésére.

Ennek az újabb keletű tudománynak, a növénytar-
sulások tanának egyik jelentős munkása Csűrös István professzor. Az új szemlélet jegyében kutatta Erdély növényzetét. Hogy milyen sokoldalú és lelkiismeretes feltáró munkát végzett, bizonyítja számtalan, bel- és külföldön közzétett publikációja — megannyi egy-egy újabb terület növényzetének alapos tanulmányozása. E mozaiktanulmányok tették aztán lehetővé, hogy olyan alapos áttekintést szerezzen Erdély növénytakarójáról, amilyennel napjainkban tudomásom szerint senki más nem rendelkezik.

Románia területének florisztikai felleltározása napjainkban már szinte teljesen befejezett. A növénytar-
sulások román nyelvű feldolgozása nagy lépésekben halad előre: csak az utóbbi két évtized alatt számos regionális fitocönológiai munka látott napvilágot. Erdélyt illetően magyar nyelven még alig rendelkezünk egynéhány ilyen monografikus munkával. Ezek közül kimagasló Csűrös István három, igen alapos dokumentációval, sokoldalúan megírt monografikus munkája: *Az Erdélyi Mezőség élővilágáról* (1973), *Hogyan alakult ki a növényvilág?* (1976) s végül a nemrég megjelent *A Nyugati-Szigethegység élővilágáról* című monográfia. Különösen értékes a legutóbbi, amint ezt előttem szóló pályatársam, Gergely János részletesen is kifejtette. Szilárd meggyőződésem, hogy Csűrös István említett monografikus munkái a magyar nyelvű romániai botanikai irodalom legsikerültebb alkotásai közé tartoznak, s az itt méltatott könyv — megítélésem szerint — eddigi műveinek koronája is.

Kiss Éva • A szaktanárok nézőpontjából

„Életünk égő szövethékhöz hasonló, amely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelenül fogy. Boldog [...], aki azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világított.” Amikor Csűrös Istvánra, volt professzoromra gondolok, önkéntelenül is ez a szép Eötvös-idézet jut az eszembe: róla valóban elmondhatjuk, hogy sokaknak, a biológiatanárok számos nemzedékének világított, s világít ma is.

Előadásaiban a tudományos igényesség pontossággal és lebilincselő előadás-móddal társult. Nemcsak ő maga volt fáradhatatlan vándora erdőnek-mezőnek, az egyetem falai közé is sikerült bevinnie a természetet. Emlékszem, amint a vizsgákra nagy nyaláb mezei növényvel érkezett, alkalmat teremtve magának arra, hogy a jelölt tárgyi tudását a közvetlen természeti anyagon mérje le.

Hogy egyénisége olyan mély nyomot hagyott egykori tanítványaiban, annak titka az, hogy benne a tudós jellemvonásai igaz emberséggel ötvöződtek. Nem tett különbséget tanítványai között. A mérce, amely szerint hallgatóit értékelte, a becsületesen végzett munka volt. Annak, aki érdemesnek bizonyult rá, mindenkor segítségére sietett, egyengette útját, s szükség esetén dékáni tekintélyével állt ki mellette.

Csűrös István professzor kapcsolata tanítványaival nyugdíjba vonulása után sem szakadt meg. Ma is felkeresik problémáikkal, tanácsát, útmutatását kéri. Sok fokozati vizsgára készülő tanár kapott tőle értékes segítséget dolgozata elkészítéséhez. Magas szintű, tudományos igényességű ismeretterjesztő munkásságával pedig mintegy „testületileg” támogatja a középfokú oktatásban tevékenykedő biológusokat.

Eddig megjelent könyvei házagpótlók a magyarul tanítók és tanulók számára, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a líceumok biológia-tankönyvei hagynak egy és más kívánnivalót maguk után. A IX. osztály számára írott tankönyv például meglehetősen rendszertelenül, hiányosan ismerteti a növényvilágot, nincs folytonosság az egyes növénycsoportok tárgyalása között, s így a fejlődéstörténeti

szemlélet gyakran elsikkad. Az innen hiányzó információkat pótolja Csűrös István *Hogyan alakult ki a növényvilág?* című könyve — már azok számára, akik nem sajnálják a fáradságot tanulmányozni, és adatait előadásaik során hasznosítani. E munka tudományos szinten, a legújabb kutatások tükrében mutatja be a növényvilág evolúcióját. Igen jó hasznát vehetik a tanárok órára való készülődésük során a benne található áttekinthető, szemléletes fejlődéstörténeti törzsfáknak is.

A magyarul tanító biológia szakos tanárok régóta hiányolták egy-egy tájegységi monográfiaértékű ismertetését. Hosszú időn át Nyárády Erazmusnak a Tordai-hasadékot bemutató könyvecskéje volt az egyetlen ilyen munka. A természetjárások, kirándulások előkészítésében feltétlenül szükséges a tanár előzetes alapos dokumentálódása. Az ehhez használható szakirodalmat csak hosszas utánajárással, könyvtárakban végzett kitartó böngészéssel szerezhették meg — így is csak hiányosan — azok a szerencsés kollégák, akik egyáltalán hozzáférhettek a könyvtári anyaghoz, és kellő szabad idő is rendelkezésükre állt ilyen „búvárlatok” céljára. Ezért szakközi gyűléseken egyre sürgetőbben vetődött fel az igény egy-egy tájegységet botanikailag, zoológiailag és geológiailag ismertető könyvek iránt. Két nagyobb tájegységet illetően ezt a hiányt pótolja Csűrös István *Az Erdélyi Mezőség élővilágáról* és *A Nyugati-Szigethegység élővilágáról* szóló két könyve. Hogy milyen nagy szükség volt ezekre a munkákra, mi sem bizonyítja jobban, mint gyors eltűnésük a könyvpiacról.

A modern biológiaoktatás nagy súlyt helyez az ökológiai szemlélet kialakítására, az élővilág és környezete közötti kapcsolatot s az élővilág tagjai közötti kölcsönös függőség kidomborítására, annál is inkább, mivel a sokat emlegetett s napjainkban annyira fenyegetett biológiai egyensúly megőrzése vagy helyreállítása csak ezeknek a kapcsolatoknak alapos ismeretében lehetséges. Az említett két könyv éppen ezt az ökológiai szemléletet szolgálja, amikor az élővilágot az élőhely, a biotóp függvényében tárgyalja (ártéri vízi és mocsári növényzet, szikések növényzete, lucos öv gyepei, mézskösziklák, meredek sziklafalak növényzete stb.). Ez a szemlélet nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a tanárok eredményesen forgathassák e könyveket didaktikai tevékenységük során.

Az említett munkák gyakorlati jellegű témákat is felölelnek, ezért a vidéki iskolákban mezőgazdaságot tanító tanároknak is nagy hasznára vannak. Gondolok itt elsősorban *A flóra és növényzet jelzőértékéről* és *A növényársulások jelzőértéke a területrendezés és a mezőgazdasági termelés ésszerű megszervezése szempontjából* című fejezetekre, amelyeket a termelőtevékenység során közvetlenül hasznosíthatnak. A biológiatanárok a környezetvédelemről szóló leckék előkészítése során is bőven meríthetnek mindkét könyv anyagából.

Végül, de nem utolsósorban, szólni szeretnék arról a segítségről, amelyet e kötetek gazdag illusztrációanyagukkal és fajismeretükkel nyújtanak. Azzal, hogy a növény- és állatfajok tudományos és magyar nevét is megadják, szinte a növény- és állathatározó szerepét töltik be, megkönnyítve a fajnevek anyanyelven történő oktatását. Kár, hogy nyomdatechnikai okok miatt a könyvek képanyagát nem lehetett színes nyomással kihozni.

Csűrös István tudományos ismeretterjesztő munkásságát a biológiatanárok szemszögéből vizsgáltam. Meggyőződésem azonban, hogy e könyvek nemcsak a szakember számára hasznosak, hanem számot tarthatnak valamennyi természetbarát érdeklődésére.

Csűrös István • Hogy szebb legyen a Föld

1920 szeptemberében — napsütéses, kellemes, meleg őszi volt — Enyedszentkirályon lakó szüleim beírtak a Bethlen Kollégium gyakorló elemijébe, és Enyeden lakó kedves emlékü nagynénémhez adtak kvártélyba. Késérő szívvel búcsúztam a falutól, a sejtelmesen fodrozó-kavargó Marostól, a ráhajló fűzfalombok drapériájától, az otthoni kert orgonabokraitól, a kertvégi gyeptől, a ház mellett égre magasló jegenyeakáctól — szóval mindentől, ami a szülői és testvéri szeretettel telített gondtalan gyermekkort jelentette.

Az első iskolánapon szörnyen idegennek éreztem a környezetet, az osztálytársakat s az öregedő és nem éppen báránytürelmű tanító nénit. Már az első órán erőt vett rajtam valami idegesség (ma stressznek nevezném), és emésztőcsatornáim hasüregi részlege kezdett kellemetlenül viselkedni. Kikéreztem, és a tanító néni kiengedett; ott aztán, egyedül lévén, úgy látszik, megnyugodtam, mert nem történt semmi; visszamentem, de a baj újrakezdődött. Újra kikéreztem, ki-

engedtek, s amikor ezt már harmadszorra is megismételtem, a tanító néni „ne zavard az előadást” felkiáltással hazaküldött. Áldott jó nagynénem tudomásul vette a történeteket, és napirendre tért felettük. Másnap a dolog pontosan ugyanúgy megismétlődött. Harmadnap szintén. Boldogan kocogtam hazafelé: azt hittem, a hazaküldésem most már végleges. Felvillant előttem a meséket susogó kukoricaföldes Maros-sík, a fűzfák szegélyezte hőmpolygó folyó, a komp, a falu és az otthoni játszótársak... Szegény nagynénem azonban ezúttal mér megrémült, nyakon fogott, s elindult velem az iskola felé.

Összetört illúziók cserepeivel beszórt ösvényen bandukoltam vissza az iskolába. Hogy nagynénem mit tárgyalt a tanító nénivel, sohasem tudtam meg, de többé nem zavartak haza — így hát hatéves fejjel elindultam a tanulás útján. De ez sem volt éppen egyszerű. Bár palatáblás és palavesszős idők jártak, valami kísérlet során (mert az már volt akkor is) irkában is megpróbáltak betűvetésre oktatni. Egyszer az irkalapom középső mezejére igyekeztem felművészkedni egy kis *a* betűt. Ez bizony nehezen ment. A betű felfelé ívelő szára hátba rúgta az aránytalan, gömbölyűnek nemigen mondható törzset, a lefelé tartó szár meg mint egy lombjavesztett szomorúfűz ága lógott lefelé, mintha semmi köze sem lenne az együtteshez. S akkor mellém ült egy fiatal gyakorló tanítóképzős. Megfogta a kezemet, éreztem egész lényéből sugárzó jóindulatú segítőkészségét — és egy darabig vezette írónoamat. „Na most csináld egyedül.” Megpróbáltam, és menegetett! Így aztán megtanultam írni, majd olvasni is.

Hát ilyen volt az indulásom.

A négy elemi három iskolában jártam, a gimnáziumot gyulafehérvárt, az egyetemet Kolozsvárt. Szakvizsga-dolgozatomat, mint Szabó Attila is említette, Alexandru Borza irányította. A dolgozat terepmunkára és önálló kutatásra épült. Doktori dolgozatomat Soó Rezső professzor, a későbbi kétszeres Kossuth-díjas akadémikus vezette. Különösen szerencsésnek mondhatom magam, hogy a növénytan egyik újabb ágában, a növénytársulástanban első lépéseimet a nemzetközi botanika két ilyen tekintélyes egyénisége vezetésével tettem. Kellemesen emlékszem Dohy János professzorra, első tanszékvezető főnökömre is, akinek nyílt, őszinte egyéniségétől szakmai látóköröm bővülése mellett sok emberséget tanultam.

Szakmai tevékenységemben eleinte a növények szeretete, megismerésüknek vágya vezetett, majd az okozati összefüggések, törvényszerűségek, kölcsönhatások felderítése érdekelt. Lassacskán megtanultam érteni a növények „nyelvét”. A tengerparti huszta egyszerű jelenlétével elárulta a talaj szikesedésének kezdeti szakaszát. Az árterületi fenyerő a közeljövőben bekövetkező talajvízszint- és gyepphozamszökkenésre figyelmeztetett. A ligeti perje tömeges előfordulása az erdő talaján a tápanyagok kimerülését közölte... Idővel eljutottam a növénytársulások fejlődésértékének felismeréséhez.

Kutatásaim során — mint elemista koromban firkáló kezemet a tanítóképzős diák — egy fenséges „hármasság” vette át gondolataim vezérlését. Ez a hármasság: az ezerarcú növénytakarót hordozó terep változatos termőhelyeket rejtő formakincse, a bőséges hazai és külföldi irodalom és tapasztalatcsere, valamint a társadalmi igény, illetve szükséglet. Ez utóbbi a múlt századból eredő, de ma is időszerű *természetvédelem*től mára eljutott a társadalom létéért küzdő mozgalomhoz, a *környezetvédelem*hez. Magam és tanítványaim a környezetet, a bioszférát felépítő ökörendszerek alapelemeit képező növénytársulások kutatásával foglalkozunk.

Kevés tanítónak jutott osztályrészéül az az öröm, hogy olyan kiváló kutatókat, szakembereket valljon tanítványainak, mint a Szabó Attila által felsoroltak, akiknek sorát hadd egészítsem ki Fűzi József, Teuber Ferdinánd, Ardelean Aurel és legfrissebb doktorom, Vasile Cristea nevével. És végül, de nem utolsósorban meg kell említenem egyik kiváló tanítványom, örömeimben-bajaimban osztozó, odaadó élet- és munkatársam, Csűrös Káptalan Margit nevét, akinek itt is hálás köszönetemet nyilvánítom sokoldalú segítségéért.

Kutatásainkban nagyszerű és elkötelező tradíciókra támaszkodunk. Kolozsvár még a múlt században — a Brassai Sámuel, Kanitz Ágost, Istvánffy Gyula, Florian Porcius, Borbás Vince és mások munkássága eredményeképpen — a botanikai kutatás egyik otthonává lépett elő. Itt alapította Péter Béla 1906-ban a világ első gyógynövénykísérleti kutatóállomását. Ugyancsak itt létesítette a huszas évek elején Emil Racoviță a világ első barlangbiológiai kutatóintézetét. A felszabadulás után itt szerkesztették Nyárády Erazmus Gyula vezetésével a 13 kötetre terjedő monumentális flóraművet (*Flora R.S.R.*). Alexandru Borza a maga zseniális szervezőképességével (a *Flora Romaniae Exsiccata* megindításával, a mai Botanikus Kert megszerzésével és a *Buletinul Grădinii și al Muzeului Botanice* című szakfolyóirat kiadásával) a romániai botanikai kutatás világszerte ismert központjává emelte

Kolozsvárt. A *Buletin* 27 évfolyamot ért meg; folytatása, a *Contribuții botanice* 21 kötete Gergely János hozzáértő szerkesztői munkáját dicséri. A város botanikai hírnevét öregbítette Iuliu Prodan és Nyárády E. Gyula munkássága. Emil Pop a palinológiai, Péterfi István az algológiai kutatások hazai iskoláját teremtette meg. A növénytársulástani kutatásokat Al. Borza és Soó Rezső szervezte és emelte nemzetközileg elismert szintre. A magam és munkatársaim, tanítványaim növénytársulástani kutatásait az általuk jelölt irányban haladnak tovább. A növénytársulások leírását az okozati összefüggések, a növényzet és a termőhely közötti kölcsönhatások kutatásával egészítjük ki — ilyen vonatkozásban jelenti munkásságunk az eddigi kutatások továbbfejlesztését. Mindez a növénytakaró és a termőhely lehetséges terméshozamának reális megismeréséhez nyújt szilárd biológiai alapot.

Hogy Kolozsvár ma is a változatos növényteni kutatások élvonalában áll, azt többek között a *Korunk* szerkesztősége által szervezett megbeszélések is bizonyítják. Ezek során megemlékeztünk a *Kriterion* kiadó gondozásában megjelent Melius Juhász Péter-féle *Herbariumról*, az első magyar nyelvű orvosbotanikai műről, amely 1578-ban látott napvilágot Kolozsvárt, özvegy Heltai Gáspárné nyomdájában. Megbeszélésre került az *Acta Hargitensia*, Rácz Gábor professzor munkássága és kollektívájának gyógynövényeket ismertető könyvei, Szalai András és Schweiger Agnes mezőgazdasági szótára, Váczy Kálmán világviszonylatban elismerést aratott hétnyelvű botanikai szótára, és most a Nyugati-Sziget-hegység élővilágát bemutató, ismeretterjesztő munka. Azt hiszem, szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy az említett — és a lényegesen több nem említett — munkák mind egy-egy értékes adalékot, egy-egy téglát jelentenek az egyetemes botanika csarnokának felépítéséhez.

Munkánkról tudni kell még, hogy nemcsak a növényvilág egyoldalú szeretetén alapul, hanem a természeti törvényszerűségek megismerése révén hozzájárul a növényzet termelékenységének fokozásához — azért, hogy szebb legyen a Föld, és könnyebb, tartalmasabb rajta az élet. Ehhez kívánok tiszta szívből mindannyiunknak időálló, eredményes, jó munkát.

SZURKOS ANDRÁS

HIÁNYCIKK

Hiánycikk
 lett a jó vers
 vessző divatjamúlt
 már a pa lavessző a
 golyós toll gyors
 an sza lad megtörté
 nik ki-kimarad
 a kettőspont
 s mindaz mi
 a lelked mé
 lyén ég el
 mint a fa
 a tűzben
 s közben
 füstöt
 ereget
 Ha már
 mindent
 kiprób

áltunk
 kötelező
 módon

újat
 kell ta
 lálnunk
 igazabbat
 a tűzre
 vessző hisz
 újra vágyik
 a szerkeszt
 ő is hisz
 neki se épp
 en mindegy
 hogy a tűz
 re mikor
 mit tesz
 energia
 válságban
 an pont
 a lelked
 nem mar

adhat
 válságban
 pont

Agrárforradalmunk állomásai

Eppen 75 éve zajlottak le a jelenkori román történelem jelentős forradalmi megmozdulásának, az 1907-es parasztfelkelésnek drámai eseményei. Fontos ezt az évfordulót felidézni, s nemcsak azért, mert a történelem igazságot szolgáltatott egy új távlatot nyitó eseménnyel, a fél évszázaddal később megvalósult földosztással, majd a mezőgazdaság 20 évvel ezelőtt befejezett szocialista átalakításával, hanem mert arra emlékeztet, hogy a forradalom, minden forradalom folyamat: nem egyetlen évszám, egyetlen mozzanat, hanem események törvényszerű összefüggése teszi értelmezhetővé. 1907 felkelő parasztsága az éhségnek, a kizsákmányolásnak üzent hadat. A Román Kommunista Párt stratégiáját követő agrárforradalmi folyamat minden szakaszának részesei, megvalósítói a jólétet, az egész társadalom felemelkedését tűzik zászlajukra.

A Mezőgazdasági, Élelmiszeripari, Erdő- és Vízgazdálkodási Országos Tanács plénumán elhangzott beszédében, tisztelettel adózva a parasztság forradalmi, hazafias hagyományainak, és kijelölve azokat a feladatokat, amelyeknek kiteljesítésével a román mezőgazdaság fejlesztésének nagy lehetőségei kialakultak, Nicolae Ceaușescu elvtárs leszögezte: „Valóban el kell tehát mondanunk ez alkalommal is, hogy a parasztság, a rendelkezésére álló eszközökkel munkálkodva és megfelelő terméseredményeket biztosítva, sohasem feledkezett meg arról, hogy mindent meg kell tennie az ország, a nemzet fejlődésének biztosításáért, annak szabadságáért és függetlenségéért.”

Az agrárforradalom eddigi szakaszait a soron levő tennivalók ideológiai távlatába állítva, a pártfőtitkár nem véletlenül fogalmazta meg éppen ezen a plénumon ezt a felismerést: „Tökéletesen tudatában kell lennünk annak, hogy nem elég kijelenteni: a szocializmusban nem merülhetnek fel ellentmondások. Mi egyébként megvitattuk ezt a kérdést, és arra a következtetésre jutottunk, hogy ezt a tételt az élet megcáfolta. A szocializmusban is, akárcsak bármely emberi társadalomban, vannak, kibontakoznak ellentmondások is, sőt antagonisztikus ellentmondásokká fajulhatnak, összeütközésekhez vezethetnek. [...] Véleményünk szerint — jelentette ki Nicolae Ceaușescu elvtárs az említett plénumon — az utóbbi időben elfogadott mezőgazdasági intézkedések — szervezési, anyagi és politikai szempontból egyaránt — jobb kereteket teremtenek a mezőgazdaságfejlesztési program töretlen végrehajtásához, az új agrárforradalom megvalósításához.”

KORUNK

FURDEK MÁTYÁS—PÉTER GYÖRGY

A Román Kommunista Párt agrárpolitikája

Az agrárpolitika mint a mezőgazdasági folyamatok sűrített kifejezője jelentős helyet foglal el a Román Kommunista Párt gazdaságpolitikájában, s mindenekelőtt a szocializmus gazdasági törvényeinek a követelményeihez igazodik. E törvényeknek a konkrét nemzetgazdasági összefüggésekben való érvényesítése és sokoldalú elemzése nyújtja azt a tudományos alapot, amelyre pártunk agrárpolitikája épül. A szocializmus gazdasági törvényei kifejezik mind a társadalmi újratermelési folyamatot, mind pedig az ágazati folyamatok lényegét. Ez utóbbi vonatkozásban a szocializmus gazdasági törvényei a szocialista mezőgazdaságban specifikusan hatnak. A mezőgazdaság ugyanis, a többi gazdasági ággal ellentétben, olyan sajátos termelési terület, ahol a természeti és gazdasági tényezők együtt eredményezik e különleges termelési ágazat termékét.

A szocialista mezőgazdaság összefüggéseit kifejező gazdasági törvények követelményei alapján dolgozza ki pártunk mind a hosszú lejáratú stratégiai, mind a rövid időre vonatkozó fejlesztési feladatokat. Az előbbi összefüggésben a Román Kommunista Párt agrárpolitikája arra irányult, hogy megteremtse a szocialista mezőgazdaság műszaki-anyagi alapját, hogy létrehozza és állandóan tökéletesítse a szocialista termelési viszonyokat e termelési ágban is, új vezetési keretet és módszereket honosítson meg a korszerű és belterjes mezőgazdaság kifejlesztése, a termelés növelése és gazdasági hatékonyságának emelése érdekében.

A szocialista agrárforradalom

A földreform nem jelentette az agrárkérdés végleges megoldását. A földtulajdon továbbra is szétaprózott volt, a dolgozó parasztság kezdetleges eszközökkel és hagyományos módon művelte meg a földet. Ez összeegyeztethetetlen volt a szocialista iparral és az ott meghonosodott termelési viszonyok új jellegével. A forradalom új módon vetette fel a mezőgazdaság további fejlődésének követelményét: elkezdődött a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés, azaz a szocialista agrárforradalom szakasza.

Az RKP Központi Bizottsága 1949. március 3—5-i plenáris gyűlésének határozata nyomán a szövetkezetesítéssel fokozatosan tért hódítottak hazánk mezőgazdaságában is a szocialista termelési viszonyok. A szövetkezetesítéssel, amely 1962-ben fejeződött be, a forradalom lényeges feladata, a szocialista agrárforradalom valósult meg. „A mezőgazdaság szövetkezetesítése mélyreható forradalmat jelentett a falu életében — állapítja meg a Román Kommunista Párt Programja. — A parasztság megszabadult a kizsákmányolás nyűgétől, ulla lett sorsának és munkája gyümölcseinek. Olyan politikát folytatott a párt, amely a parasztság összes rétegeit a szocializmus útjára irányította. A párt helyes agrárpolitikájának, átfogó politikai és szervező munkájának, valamint a parasztság hozzáértésének és szorgalmának köszönhetően a falvakon a termelés és a társadalmi viszonyok mélyreható újjászervezését a mezőgazdasági termelés szüntelen növekedése kísérte.”¹

Tekintettel a mezőgazdaság alapvető szerepére a lakosság élelemmel való ellátásában, az ipar nyersanyagalapja megteremtésében és a külkereskedelmi kapcsolatok bővítésében, a Román Kommunista Párt agrárpolitikája a belterjes mezőgazdaság megteremtését tűzte ki célul. Ennek a politikának fokozatos valóra váltása révén bővült és javult a mezőgazdaság műszaki-anyagi alapja, és emelkedett a termelés.

A szocialista alapokra helyezés azonban nem oldotta meg önmagában a szocialista mezőgazdaság fejlődését. 1965-ig a párt agrárpolitikája a szocialista tulajdonon alapuló belterjes és sokoldalú mezőgazdaság létrehozását hirdette meg. A nagyüzemi gazdálkodás a szövetkezeti gazdaságokban azonban többnyire hagyományos módszerekkel történt. Ennek egyeses következményeképpen lényegileg megmaradt a szövetkezeti mezőgazdaság önellátó jellege, a piacgazdálkodás visszafogása, és ez a lassú ütemű fejlődés oda vezetett, hogy a mezőgazdaság lényegesen elmaradt a szocialista ipar mögött. Ennek egyik oka az volt, hogy a nagyüzemi termelés szocialista kereteinek létrehozását nem követte a műszaki-anyagi háttér megteremtése.

A mezőgazdaság szerepének újraértékelése

„Felsorolva a mezőgazdaságban elért nagy megvalósításokat, nem tekinthetünk el attól, hogy a sikerek mellett a nemzetgazdaságnak ebben az ágában számos hiányosság és negatív jelenség mutatkozott és mutatkozik — állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs. — Mindenekelőtt szeretném megemlíteni, hogy a múltban jó ideig a mezőgazdaság jelentőségét gazdaságunk összességében súlyosan lebecsülték. Ennek egyeses következményeként említhetjük meg a műszaki-anyagi fejlesztés elhanyagolását, a traktorokkal és mezőgazdasági gépekkel való gyenge ellátottságot, a műtrágya és más vegyi anyagokkal való kellő ellátás hiányát, az öntözés általában a talajjavítási munkálatok jelentőségének lekicsinylését.”²

A hibás gyakorlat több vonatkozásban is hátráltatta a modern, nagyüzemi termelés teljes kibontakozását a mezőgazdaságban. A műszaki-anyagi alap elhanyagolása, a gépesítés, kemizálás és öntözés terén jelentkező fogyatékoságok gátolták a termelés növekedését.

Az agrárpolitikában a párt VIII. kongresszusán megfogalmazott felfogást a sokoldalú fejlődésről egyesek úgy értelmezték, hogy valamennyi termelőszövetkezetnek — a tagság terménybeni részesedése elve szerint — minden terméket meg kell termelnie.

Ennek következményeként a szakosítást elhanyagolták, a természeti adottságokat nem használták ki, a terméshozamok pedig stagnáltak. A gyenge műszaki-anyagi alap és a szakosítás hiánya a termelőszövetkezeteket továbbra is nagyrészt a hagyományos termelési mód színvonalán tartotta. Ez a termelési eljárás nem számolt a gazdasági hatékonysággal, még kevésbé a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekelttségével. Pártunk idejében felfigyelt e helyzet tarthatatlanságára, és az említett hibákat felszámolandó intézkedéseket hozott; ezek értelmében új, tudományos alapokra kell helyezni és korszerűsíteni a mezőgazdaságot, biztosítva a

gyors ütemű termelésnövekedéshez szükséges műszaki-anyagi ellátmányt minden ágazatban. Döntő jelentőségű volt ebben a vonatkozásban 1967-ben a párt IX. kongresszusa, amely újraértékelte a mezőgazdaság szerepét: „A szocialista építési folyamatában figyelembe kell venni, [...] különösképpen a megfelelő természeti adottságokkal rendelkező országokban, mint amilyen országunk is, hogy a mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik legnagyobb jelentőségű ága, s döntő szerepe van az egész gazdasági élet gyors haladásában, a nép életszínvonalának emelésében.”³ Ez az új koncepció egyszer s mindenkorra szakított azokkal a dogmatikus nézetekkel, amelyek az ipari jellegű termelőeszközök termelését abszolútizálták, fetisizálták, és a mezőgazdaság fejlesztését csupán jelentéktelen kérdésnek tekintették. Pártunk a IX. kongresszus után agrárpolitikájában következetesen magáévá tette Nicolae Ceaușescu elvtársnak a szocialista mezőgazdaság kiemelt fontosságáról vallott nézetét. A Román Kommunista Párt programja hangsúlyozza: „a párt, abból a realitásból kiindulva, hogy a mezőgazdaság nemzetgazdaságunk alapvető ága, agrárpolitikájának középpontjába a tudomány legújabb vívmányait felhasználó, korszerű, belterjes, nagy hozamú mezőgazdaság megteremtését állítja.”⁴ A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének legbiztosabb útja: „a munka gépesítése általánosításának, a kemizálás kiterjesztésének, a korszerű agrotechnika vívmányai alkalmazásának, a talajjavítási program megvalósításának eredményeként a mezőgazdaság nagy és stabil termelést biztosít, kielégíti az ipar nyersanyagszükségeit és a lakosság fogyasztási igényeit.”⁵

A Román Kommunista Párt XII. kongresszusának irányelvei még nyomatékosabban hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy a mezőgazdaság mint alapvető termelési ág új minőségi szintre emelkedjék. Az 1981—1985-ös időszakban tovább fokozódik a mezőgazdaság korszerűsítése, belterjes fejlesztése — az új ötéves terv kiemelt és hangsúlyos feladata —, amelytől nagymértékben függ az ipar, az egész nemzetgazdaság fejlődése, a nép jólétének növekedése.

Az RKP XII. kongresszusán elfogadott agrárpolitikai feladatok

Az 1981—1985-ös ötéves terv alapvető célja az átfogó *mezőgazdasági forradalom* kibontakoztatása. Ez a forradalom egyaránt kiterjed a műszaki-anyagi alapra és a termelés megszervezésére, s a magas terméshozamokban kell tárgyiasulnia. Feltehető a földalap ésszerű hasznosítását, a legfontosabb növényfajták övezetesítését, ésszerű vetésforgók alkalmazását. A tudományos-műszaki forradalom eredményeinek alkalmazása révén biztosítják a mezőgazdasági termelés komplex gépesítését és kemizálását, új, nemesített növényfajták és állatfajok meghonosítását. Az állatállomány gyarapításának előfeltétele a kielégítő mennyiségű és minőségű takarmány.

A beruházások eredményeképpen fokozódik a mezőgazdasági termelés műszaki ellátottsága, ráternek a komplex gépesítésre és a magas fokú kemizálásra. 1985-ben a mezőgazdaság 140-150 000 nagyobb erejű traktorral, 40-42 000 önjáró kombájninnal s egész sor univerzális géppel és berendezéssel fog rendelkezni. A traktorok, kombájnok és más gépek lehetővé teszik, hogy a vetést 15 nap alatt végezzék el, a búza betakarítását 8 nap alatt, a kukoricáét pedig 25—30 nap alatt, továbbá azt is, hogy jó körülmények között végezzék el a munkát a zöldségesekben, a szőlőkben, a gyümölcsösökben és a takarmány begyűjtésében.

Az ötéves terv végére a mezőgazdaságban felhasznált műtrágya mennyisége eléri az 5 millió tonnát, amely hatóanyagban számítva több mint 320 kg műtrágyát jelent hektáronként.

A talajjavítási program végrehajtása révén 1985-ig 3,74 millió hektárra nő az öntözött összterület. Az öntözött területek főleg Ilfov, Galați, Argeș, Teleorman, Botoșani megyében bővülnek. A szántóterület 154 000 hektárral nő a Duna-deltában, Dél-Olténiában, a Szeret völgyében és a Nagykaroly vidékén visszanyert területek révén, és 1985-re eléri a 10 millió hektárt. Leccsapóást végeznek 800-850 000 hektáron és talajerózió elleni munkát 1 millió hektáron.

A biológiai forradalom eredményeit hasznosítva megkülönböztetett figyelmet fordítanak valamennyi növénytermesztési ágazatra: nagy termőképességű magvakkal, hibridekkel és ültetőanyaggal látják el őket. A növénytermesztésben a magas és állandó terméshozamokra kerül a fő hangsúly. Ennek érdekében a túloidali táblázatban feltüntetett termelési szinteket irányozzák elő.⁶

A továbbiakban is a legnagyobb figyelmet a gabonafélékre fordítják. Az ipari növények közül nagy hangsúlyt helyeznek a szója-, a napraforgó-, a cukorrépa-, valamint a len- és kendertermés növelésére. A zöldségtermesztés belterjesen fejlődik, nyomon követve a hektárhozam érezhető növelését, az ésszerű fogyasztáshoz

A legfontosabb növénytermesztési termékek szintje 1985-ben

	Össztermelés (1000 t)	Átlaghozam (kg/ha)	Az 1981–1985 közötti átlag 1976–1980-hoz viszonyítva (ha/%)
Búza és rozs	7300–7500	3500–3600	123–125
Szemeskukorica	14800–15300	4500–5000	
Napraforgó	1200–1300	2300–2400	121–130
Cukorrépa	10000–10400	38000–40000	128–133
Szója	9200–9500	2400	202–203
Rostlen	400–420	5800	155–169
Rostkender	260–280	7000	136–147
Őszi burgonya	6000–6400	25000	124–132
Szántóföldi zöldség	5400–5700	17000	127–133
Gyümölcs	3000–3200	11600	147–157
Szőlő	2400–2500	8000	132–140

szükséges választék elérését. A szőlő- és gyümölcsstermesztésben új intenzív ültetvényeket hoznak létre, és korszerűsítik a meglévők termőképességét.

Jelentős szerepe van a mezőgazdaság vezetésében végbemenő minőségi, forradalmi átalakulásnak. Ezen a téren a mezőgazdasági egységek vezető tanácsainak, az egész parasztság kongresszusának az intézményesítése, az Országos Mezőgazdasági Tanácsnak mint párt- és állami intézménynek a megalakulása és működése demokratikus társadalmi keretet nyújt ahhoz, hogy a mezőgazdaság valamennyi területén dolgozók részt vegyenek a vezetésben, tevékenyen hozzájáruljanak a párt agrárpolitikájának a valóra váltásához.

Jelentős szerepet töltenek be a mezőgazdaság vezetésének és szervezésének javításában a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1979. március 1-i plénumának a határozata alapján megalakult egységes agráripari tanácsok. Ezek új szervezési keretet nyújtanak a mezőgazdaságnak mind a horizontális, mind pedig a többi nemzetgazdasági ággal való vertikális integrációjához, lehetővé teszik a földalap, a műszaki eszközök és a munkaerő hatékony kihasználását. A gépesítést, a kemizálást, az öntözéses termesztést, általában a műszaki haladás feltételeit a gépállomások hivatottak biztosítani mind a szövetkezeti, mind pedig az állami gazdasági egységek számára. Az egységes agráripari tanácsok feladata megszervezni a mezőgazdasági termelés magas fokú koncentrációját és szakosodását, és ezáltal emelni a gazdasági hatékonyságot. Jelentős ebben a vonatkozásban az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus meghonosítása valamennyi mezőgazdasági termelőegységben, a tisztatermék értékének mint kötelező tervmutatónak a bevezetése. „Mindezek az intézkedések szerves részét képezik pártunk agrárpolitikájának szocialista társadalmunk új fejlődési szakaszában — hangsúlyozza Nicolae Ceaușescu elvtárs —, [...] arra hivatottak, hogy jobb szervezési és gazdasági keretet hozzanak létre [...] mezőgazdasági program teljesítéséhez.”⁷

A párt XII. kongresszusán jóváhagyott feladatok teljesítésével az 1981–1985-ös időszakban hazánk a szocialista civilizáció magasabb szintjére emelkedik. Ebből a szempontból nagy jelentőségű az a tény, hogy nem csupán az ipari, hanem a mezőgazdasági termelés terén is a közepesen fejlett államok színvonalát éri el.

JEGYZETEK

1. *A Román Kommunista Párt Programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előrehaladására a kommunizmus felé.* Buk., 1975. 55.
2. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján* 14. Buk., 1978. 245.
3. Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján* 2. Buk., 1968. 524.
4. *A Román Kommunista Párt Programja* ... Buk., 1975. 71.
5. I. m. 63.
6. Nicolae Ceaușescu: *Jelentés a Román Kommunista Párt XII. kongresszusán.* Buk., 1979. 34.
7. Nicolae Ceaușescu: *Beszéd a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plénumán.* 1979. február 1. *Előre*, 1979. február 4.

Ifjúság — képviselő — demokrácia

Az ifjúság részvétele a közjavak adminisztrálásában, a politikai és társadalmi döntésekben mind helyi, mind központi szinten, valamint e döntések végrehajtásának ellenőrzésében — az ifjúsági participáció elengedhetetlen feltétele. A döntésekben való részvétel nemcsak joga, hanem kötelessége a fiatal nemzedéknek, a döntéshozatal ilyen értelemben a fiatal nemzedéket a társadalmi demokrácia állandó fejlesztésének részesevé teszi. Ezt a gondolatot fejezi ki pártunk főtitkára a Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulásának 60. és a Romániai Kommunista Diák-egyesületek Szövetsége létrehozásának 25. évfordulója alkalmából tartott ünnepi beszédében: „Mi olyan demokráciát építünk, amelynek közepette a munkások, a parasztok, az értelmiségiek, hazánk összes honpolgárai, tekintet nélkül nemzetiségükre, munkahelyükre, vallásukra, részt vehetnek és vegyenek is részt a hazánk fejlődésére vonatkozó határozatok meghozatalában, állítsák minden erejüket a jólét és a boldogság szolgálatába, egy olyan társadalom megteremtése szolgálatába, ahol nincs semminemű egyenlőtlenség, ahol biztosítják a teljes egyenlőséget, a társadalmi igazságosságot és méltányosságot elveinek érvényesülését.”

A társadalmi és politikai vezetés kérdése Romániában szorosan összefügg a szocialista demokrácia szélesítésére és tökéletesítésére irányuló törekvéssel. E folyamat során az állam szerepét fokozatosan a társadalmi szervek veszik át, melyek összefüggő rendszert alkotva szervezik és irányítják az egész társadalmi és gazdasági életet, ezért a szocialista demokrácia fejlesztésének folyamata feltételezi mind a termelési, mind a társadalmi viszonyok szabályozását. Mivel az állam bizonyos funkciói átkerülnek a széles körű döntési felelőségek rendszerébe, szükségszerűen nő a társadalmi szervezetek szerepe; mind nagyobb jogkörrel és felelősséggel rendelkeznek, elmélyül a termelési és közigazgatási egységek önállósága, a döntések elfogadásának és gyakorlatba ültetésének kollektív formáit dolgozzák ki és tökéletesítik. Az ifjúság részvételét a szocialista demokrácia fejlesztésének folyamatában a párt ifjúságpolitikájára határozza meg, az a hely és szerep, amelyet a Román Kommunista Párt tulajdonít a fiatal nemzedéknek. A párt az ifjúságot lényeges társadalmi erőnek, a szocialista nemzet jövőjének tekinti. Az ifjúsági participáció ugyanakkor a demokratikus részvétel intézményi rendszerétől is függ, melyben az ifjúság státusa közvetlenül megvalósul.

A szocialista demokrácia intézményrendszerében az ifjúság kettős minőségben is részt vesz: a kollektív vezetés szerveiben nemcsak a szóban forgó egységek dolgozóinak választott képviselői közt találunk fiatalokat mint a termelőerők tulajdonosait és hasznélvezőit, de a participációt az ifjúság önképviselője is lehetővé teszi. A Dolgozók Tanácsának alelnöke egyben a fiatalok képviselője is. Oktatási-nevelési rendszerünkben a diákok természetes módon képviseltetik magukat a tantestületi tanácsokban és az egyetemi szenátusokban.

Jelenleg az államhatalom központi szerveibe választott képviselők 30 százaléka az ifjúság soraiból kerül ki. A különböző döntési szinteken az ifjúságot nemcsak a 3 millió tagot számláló Kommunista Ifjúsági Szövetség képviseli, hanem azok a fiatalok is, akiket saját munkaközösségük jelöl ki. A demokrácia fejlesztésének folyamata nem szűkíthető le a képviselői demokrácia formáinak tökéletesítésére; e folyamat elsősorban valamennyi politikai, állami és szakmai szervezet, minden társadalmi csoport közötti közvetlen kapcsolatteremtésen alapul. Ily módon szükségessé vált a különböző szakágazatok kongresszusainak, konferenciáinak, központi tanácskozásainak intézményesítése, melyeken az emberek milliói vesznek részt (beleértve a fiatalokat is), fogadnak el határozatokat és tesznek javaslatokat a gazdaság- és társadalompolitika tökéletesítésére.

1980-ban létrehozták a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának saját szervezeit. Máris mintegy 3 millió tagjuk van. Ezek a szervezetek, amelyekben szép számmal vesznek részt fiatalok, minden szinten saját jelölteket állítanak az államhatalmi szervekbe történő választásokra. Társadalmunk valamennyi politikai, társadalmi, szakmai és kulturális szervezetét egységbe fogó szerveként a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja — helyi tanácsai révén — havonta nyílt közgyűléseket szervez. Ezeket a közgyűléseket, amelyeket a „Demokrácia Fórumainak” neveztek el, mindenkinek módjában áll találkozni a párt- és állami szervek vezetőivel, gazdasági életünk irányítóival, képviselőkkel, megvitatni a gazdasági, társa-

dalmi, művelődési és politikai élet problémáit, kérdéseket tenni fel, és azokra válaszni kapni.

A párt, az állam és az emberek tömegei közötti kapcsolatok a szabad véleménynyilvánítás támogatásának és biztosításának feltételei között megsokszorozódnak. Mint arra Nicolae Ceaușescu elvtárs államfő, a SZEDF elnöke rámutatott: „A »Demokrácia Fórumainak« keretében [...] minden kérdést meg lehet és meg kell vitatnunk. Senkinek sem származhat semmiféle kellemetlensége abból, hogy véleményt mond egyik vagy másik kérdésben; de bármilyen kérdés megvitatása [...] azzal a felelősséggel jár, hogy azután a többség határozatának szellemében cselekszünk.“

Az ifjúság participációjához szükséges keretek megteremtése és tökéletesítése elengedhetetlen előfeltétele a demokrácia fejlesztésének, de ez még önmagában nem jelenti a fiatalok széles körű mozgósítását. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fiatalokat rá kell nevelni a részvételre.

Az utóbbi évtizedben Romániában a szociológusok, közgazdászok, politológusok egész sora (M. Fulea, M. Cobianu, I. Velea, M. Popescu, V. I. Cornescu és mások) vizsgálta, hogy a dolgozók különböző kategóriái hogyan, milyen hatékonysággal vesznek részt a gazdasági-társadalmi élet vezetésében, továbbá kutatták e participáció szervezeti és működési vonatkozásait. A KISZ KB mellett működő Ifjúsági Kutatóközpont keretében folyó ilyen irányú kutatások eredményei (Al. I. Bejan, D. Buruiană, P. Dateulescu, C. Schifrineț kutatási jelentései az intézet belső kiadványaiban jelentek meg) néhány összegező jellegű következtetés levonását teszik lehetővé.

A tanulmányokból kiderül, hogy a döntéshozatalban való részvétel a különböző döntési szinteken nem azonos mértékű. Ilyen értelemben néha ellentmondás fedezhető fel a vállalati szinten működő kollektív vezetés és a dolgozók munkahelyi szinten tapasztalt alacsony részvételi együttthatója között. Alsóbb fokon — a mester, a csoportvezető, a brigád vonalán — továbbra is makacsul tartják magukat azok a vezetési módszerek, amelyek nem kedveznek a részvételnek. Az üzemi szinten előforduló szervezési hiba, a folyamatos és nyílt párbeszéd hiánya, a vezetők türelmetlensége, szubjektívizmusa mind oda vezet, hogy a kollektív munka elve jobban érvényesül a dolgozók — a fiatalok, a KISZ-szervek — és a vállalat vezetősége viszonylatában, mint a műhely vagy részleg vezetésének szintjén.

A kutatók pozitív összefüggést találtak a részvétel mértéke és a munka termelékenysége, illetve a normatjeljesítés mutatói között. A kollektív vezetés tartalmát, szerkezetét és működését nagyobb mintákon — ipari és mezőgazdasági vonatkozásban — vizsgáló elemzések arra hívták fel a figyelmet, hogy a képviseleti rendszer láncszemei közti információáramlás javítása, a tömegek bevonása a döntési folyamatba, a fiatalok ösztönzése a vezetési tevékenységben való részvételre — nemcsak az ifjúság képvisellete fejlesztésének, hanem a kollektív vezetés tökéletesítésének is fontos követelménye.

A képviseleti tevékenység javításában nem kis szerepet játszik a megfelelő személyek kinevelése a megfelelő funkciókra. Természetesen szükség van arra, hogy a megválasztott fiatalok alaposan ismerjék a pártdokumentumokat, az állami rendeleteket és törvényeket, vértézzék fel magukat a vezetéstudomány bizonyos alapjaitól. Az ifjúsági képviselő minőségi ugrását azonban elsősorban úgy lehet elősegíteni, ha mindenütt életbe léptetik a kollektív munka elvét, biztosítják a szocialista demokrácia kibontakoztatásához szükséges konkrét feltételeket.

Az ifjúságszociológiai kutatások többsége közvetlen kapcsolatot mutat ki a KISZ szervezeti életének belső demokratizmusa és a döntések meghozatalának és gyakorlatba való átültetésének minősége között. A szervezeti demokrácia néha egyoldalú tevékenységben, a különböző ifjúsági kategóriáknak a szervezeti életben való aránytalan részvételében nyilvánul meg. A kezdeményezéshez szokott fiatalok egyfajta szervezeti magot alkotnak, mely sorra megoldja a KISZ-re háruló feladatokat, kezdeményező jellegű javaslatokkal áll elő, rendszeresen felszólal a gyűléseken. Az aktív KISZ-tagok csoportja, bár biztosítani tudja a szervezeti élet folytonosságát, nem jelent tényleges participációt. Az a döntési aktus és az a végrehajtási folyamat, amely nem a döntésben ténylegesen részt vevők közös aspirációinak eredménye, nem alakít ki participatív magatartást, s a szóban forgó szervezet, függetlenül attól, hogy milyen akciókban vett részt, nem lehet „a politikai vezetés igazi iskolája“.

Az Ifjúságkutató Központ vizsgálatai kitértek az ifjúsági érdekvédelem problémájára is. Igen fontosnak találták, hogy az ifjúsági szervezet a vállalatban belül milyen tekintélyt vív ki magának, milyen viszonyt alakít ki a kollektív vezetés egyéb tényezőivel, hogyan szerez érvényt a fiatalok kívánságainak, miként oldja

meg a fiatalokat érintő főbb kérdéseket. A fiatalok hatékony képvisellete lendüléssé tudja tenni az egész szervezeti életet, s fontos szerepet játszhat a tagok szocialista tudatának fejlesztésében.

Akkor működik jól ez a képviselleti rendszer, ha képviselők és képviseltek egyaránt fogalmat alkotnak egymás dolgairól, problémáiról. A participációs rendszer hatékonyságát döntő módon mégis azon lehet lemérni, ahogyan a képviseltek ügyei megoldódnak. A kutatások megerősítették a tapasztalatot: a megoldások módja egyik vállalati egységtől a másikig jelentős mértékben különbözhet. Az ifjúság képviselétének sajátos — pozitív vagy negatív — vonásait a vizsgálatok tanúsága szerint számtalan tényező határozza meg. Ilyen többek között a fiatalok politikai és műveltségi szintje; a pártszervezet irányító és ösztönző tevékenysége a munkahelyen; a politikai-ideológiai munka színvonala az illető egységben; a szervezeti, gazdasági és irányítási struktúrák keretében működő viszonyok minősége és végül, de nem utolsósorban, az ifjúság képviselőinek személyisége, hozzáértése és felelősségérzete.

A képviselők felelőssége olyan kérdés, mely a kutatási beszámolók szerint igen szigorú követelmények elé állítja nemcsak a kollektív vezetés szerveiben részt vevő, hanem valamennyi, a dolgokba érdemlegesen beleszóló vágyó fiatal. A „résztvevői“ magatartás ezért nem a megválasztottak kiváltsága, hanem olyan soktényezős követelményrendszer, melyet nem hagyhatnak figyelmen kívül sem a részvételre pályázók, sem azok, akik az ifjúságnak a döntési folyamatokba való bevonását, a résztvevői magatartás elsajátítását kívánják meggyorsítani, s akik az ifjúság neveléséért felelősek.

A feladat teljesítésének alapfeltételét Nicolae Ceaușescu elvtárs így fogalmazta meg: „Fokozott figyelmet kell fordítanunk az oktatási folyamat jó kibontakoztatására, a tudománnyal és a termeléssel való szerves egybekapcsolódására; arra, hogy az ifjúságot felvértezzék a technika, általában az emberi megismerés legmagasabb szintű ismereteivel.“

FARKAS ANTAL

HANGJEGYEK

Wagner úr végtelen dallamai

valaki beintette a csendet
mondd mester
miért nyargalásznak mégis egyre
ezek a walkürök

ÉVSZAKOK

kezébe vette a karmesteri pálcát
s lekopogta a múlt időt
négy színű frakkjában
a gyermek-Vivaldi

MADAMA BUTTERFLY

Tore del Lagoban utcaszerte
hull a gesztenye burkát-szelve
világos-lila selyem kimonóban
Madama Butterfly az árván árva
tipegve száll most fáról fára
miközben azt fontolgatja hányja
Rómában a San Pietro tornyában
hasadozva fáznak a haranglábak
s Maestro Puccini cigarettája
már nem von köréjük füstből sálat

Kolozsvár vonzása és vonzáskörzete a XIX. században

A településtudományok művelői földgolyónk települési hálózatát gyakran hasonlítják csillagrendszerhez, s következőképpen olyan szakkifejezéseket használnak, amelyek korábban főként a csillagászatban voltak honosak. A településföldrajzi, városszociológiai írásokban fő- és albolygókról, pólusokról és ellenpólusokról, vonzásterekről és -körzetekről olvashatunk, azazhogy a városoknak olyan hierarchiájával találkozunk, amelyben a csúcson néhány világváros helyezkedik el, aztán a fővárosok s más nagyvárosok, valamint vidéki kisvárosok következnek; itt az egyes várostípusok mások bolygóiként szerepelnek, de mindegyik város, amennyiben megfelelő funkciót tölt be, vonzásában tartja vidékét, annak természeti s emberi erőforrásait pedig hasznosítja. Erdei Ferenc *Város és vidéke* című, szakmai körökben klasszikusnak számító könyvében a város lényegét éppen vidékével való funkcionális kapcsolatrendszerében keresi. A várostörténészek közül Fernand Braudel kutatja kitartóan és eredménnyel a várost vidékében. Mivel az ilyenszerű kutatás mind módszere, mind terminológiája révén nagyon is korszerű, s nemcsak elméleti, hanem gyakorlati célokat is követ, a tudomány és a társadalom számára egyaránt hasznos lehet.

Város és vidéke sokrétű és -szálú viszonyában — és ezt a vonatkozó tudományok egyöntetűen bizonyítják — a népességmozgásoknak, társadalmi és területi mobilitásoknak nagyon jelentős a szerepük, hiszen a vidéki népesség jelentette mindenkor a városok növekedésének egyik fő (időnként egyetlen) forrását. Az viszont már újabb keletű, s még megoldatlan kérdés, hogy mekkora tulajdonképpen az a demográfiai mező, amely egyik vagy másik várostípus vonzáskörzetéhez tartozik; ez amiatt is nehéz kérdés, mivel a vonzáskörzet határai is változnak. Bár kétségkívül a legsikerültebb megoldások egyike, mégsem elégt ki Spencer meghatározása, amely szerint „a városok vonzása egyenesen arányos a tömegükkel s fordítottan arányos a távolsággal“. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a történeti s földrajzi-táji dimenzió nem hagyható figyelmen kívül; más volt a városok vonzása például az ipari forradalom előtti, illetőleg utáni európai társadalmakban, és miként alakul ma a kommunikáció káprázatos fejlődése következtében azokon a területeken, amelyek csak most indulnak el az ipari civilizáció felé vezető úton. Úgy véljük, hogy konkrét esettanulmányok nagy számára van szükség, s ezek közül nem hiányozhat a várostörténet, a múlt dimenzióinak feltárása révén segítheti korunk egyik legjellegzetesebb társadalmi jelenségének, az urbanizációnak a kutatását. Az alábbiakban vázlatos áttekintés keretében ennek lehetőségére szeretnénk utalni.

Miért éppen Kolozsvár és a XIX. század?

Röviden azért, mert bizonyosan Kolozsvárnak volt az erdélyi városok között a legtöbb *központi szerepköre*, és ez a város gyakorolt ezáltal különösen erős vonzást Erdély vidéki népességére. És tömegét tekintve, ez a vonzás éppen a XIX. században volt a legerősebb, amikor Erdély társadalma kibontakozott a feudális rendiség szorításából, s a XVIII. századi szerény kezdetek után rálépett a kapitalista gazdaságfejlődés és polgári társadalomszerveződés útjára.

1. A vizsgálódást mégis korábbi időkben kell inditanunk, hogy észlelhessük Kolozsvár szerepköreinek átalakulásait, tehát a vonzás infrastruktúrájának változásait. Mert ha a *vonzást mint belső szerkezeti (strukturális) folyamatot fogjuk fel*, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy ennek a különböző történeti korokban változott a tartalma. Látnunk kell tehát: mi gyakorolt az egyes korokban vonzást, és hogy erre a „kihívásra“ milyen társadalmi rétegek és hol válaszoltak a leghamarabb. Írott történeti forrásaink egy ilyenszerű kutatást már a XIV—XV. századtól lehetővé tesznek.

Kiindulásként talán nem árt emlékeztetni arra az ökológiai tényre, hogy Kolozsvár három — gazdasági szempontból eléggé eltérő arculatú — nagytáj, vidék találkozási pontján települt: nevezetesen a mezőgazdasági jellegű Mezőség, a hasonló arculatú, de boráról és gyümölcséről is nevezetes Szilágyság, valamint a bányászata és erdővagyoná folytán kiemelkedő Erdélyi-szigethegység határmezsgyéjén.

Ennek a történeti Erdélynek mintegy a felét kitevő nagy területnek a „kapuvárosa”-ként s a nyugat—keleti és fordított irányú átmenő kereskedelemnek is útjában — a Királyhágó előterében — fekvő kereskedővárosként, Kolozsvár kétségkívül rendelkezett bizonyos helyzetű erővel, előnyökkel. Ezek mellett, Kolozsvár viszonylag gyors emelkedését a települési hierarchiában a központi hatalom városfejlesztő politikájának, valamint belső szervezettségének köszönhetette.

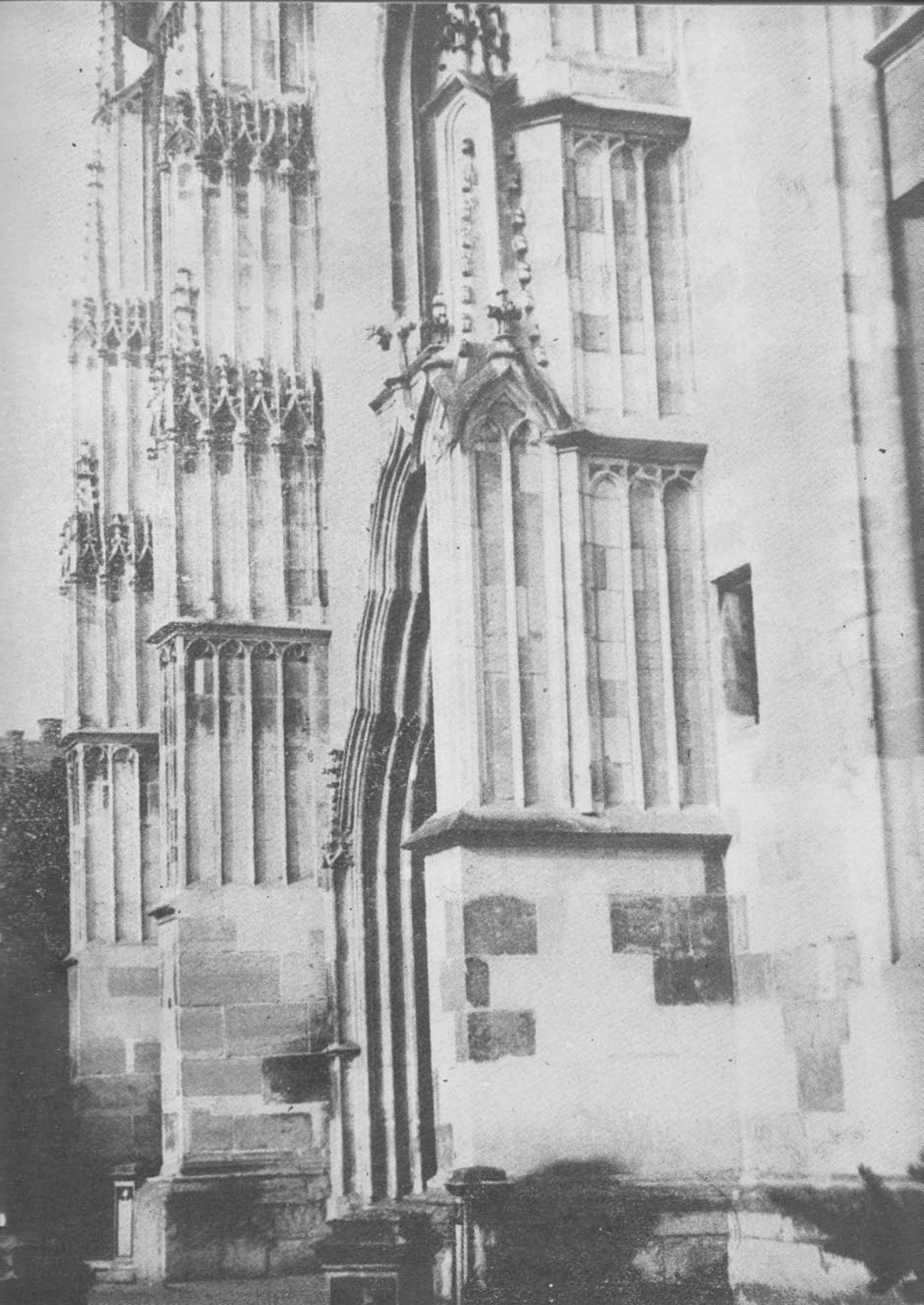
A tatárjárás pusztításait követő visszaesés után a XIV. században a városfejlődés lendületessé vált, a XV. század pedig már Kolozsvár történetének virágzó szakaszához tartozik. Határkő volt történetében az 1316-os év, amikor Károly Róbert az addig falusias települést *várossá nyilvánította* (civitas Kuluswar). Hogy nem egyszerűen jogi változsról volt szó, azt minden másnál jobban bizonyítja a városi funkciók terjedése; ezután nem a mezőgazdaság, hanem az *ipar és kereskedelem volt a fő jellegzetessége* (a céhes ipar első írásos említése 1369-ből való). S nem is valami helyi érdekű iparüzésre és kereskedelemre kell gondolnunk: Kolozsvár polgárait Nagy Lajos 1370-ben Erdély-szerzte érvényes vámmentes áruszállítási joggal ruházta fel (a következőkben egész Közép-Európában, néha távolabb is jelen voltak a helyenként ugyancsak vámmentességet élvező kolozsvári kereskedők), ami vonzáskörzete határainak nagymérvű kitágulásához vezetett. Ezzel Kolozsvár kilépett önköréből. Annál inkább, mivel 1370-től királyi szabadságlevél lehetővé tette bármely szabadrendű ember beköltözését, sőt a személyi függőségben élő jobbágy is élhetett ezzel a joggal, ha előzőleg teljesítette kötelezettségeit. Ezután *hosszú ideig Kolozsvár nyílt város volt*.

Az ilyen módon is gyarapodó népesség viszont már nem fért be a bekerített Óvárba, azaz a régi városba, hanem melléje települt, rövidesen olyan új városrészt hozva létre, amelynek méretei a régít többszörösen meghaladták. Ez már a teljes középkori Kolozsvár, amelynek európai szintű fejlődését két további esemény mozdította elő: először az, hogy Zsigmond király 1405-ben megengedte a megnövekedett város *falakkal való körülkerítését*, másodszor pedig az, hogy magasabb városi rangra emelkedett: az előbb említett uralkodó *szabad királyi várossá nyilvánította*.

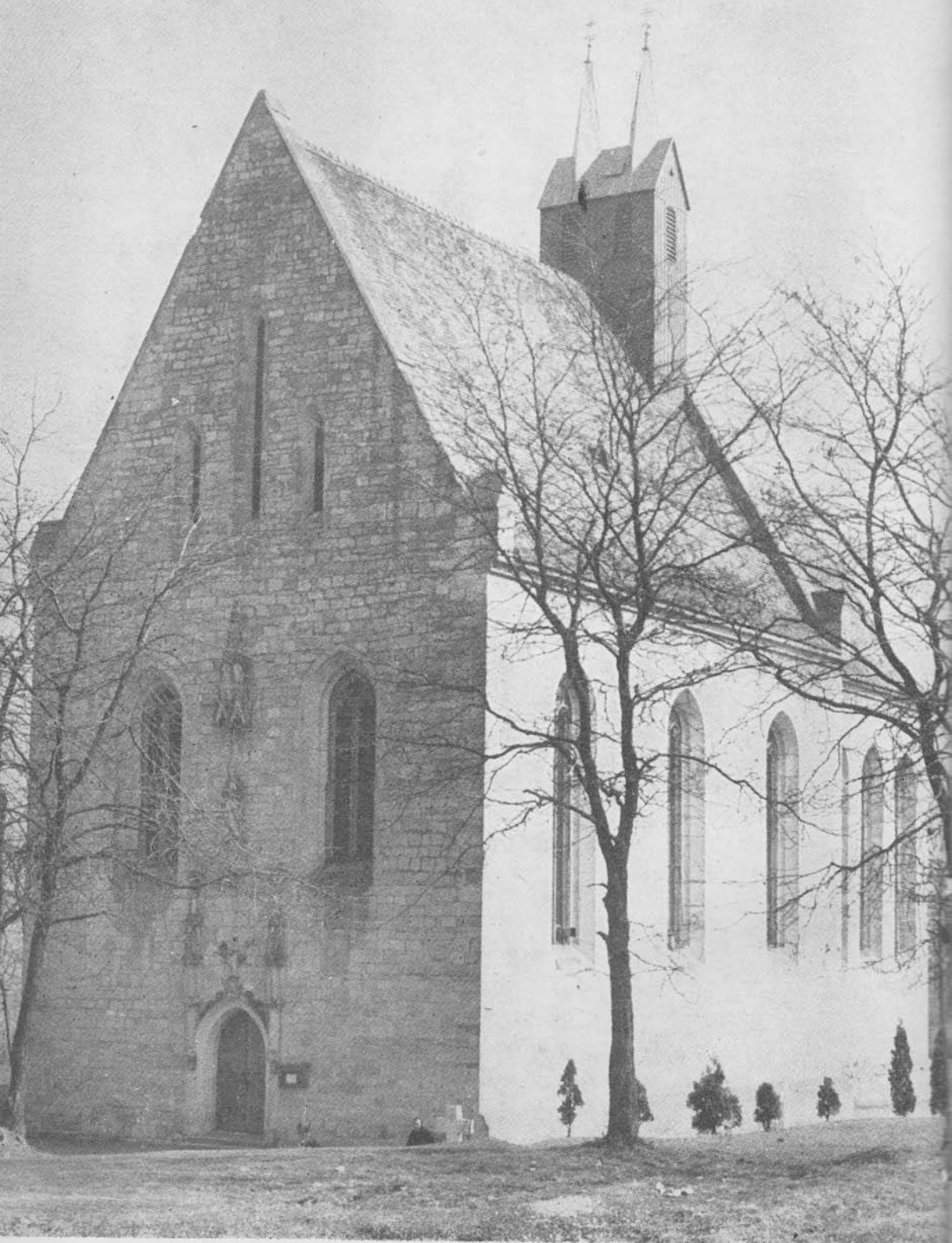
A fentiek következtében Kolozsvár öngazgatási joggal, saját belső renddel bíró külön testté vált az erdélyi feudalizmus világában. S mivel Mátyás király különösen a szívén viselte szülővárosának sorsát, nemcsak hogy megerősítette elődei kiváltságleveleit, de újabbakkal ruházta fel Kolozsvárt. Ilyen biztonság alapokon fejlődött tovább az erdélyi fejedelemség megalakulása után is: bár nem volt főváros, okkal emlegették az ország első városaként (civitas primaria), illetőleg „kincses” városként.

Mindent egybevetve, a XIV—XVII. században az ipar s az országra, valamint Közép-Európára is kiterjedő kereskedelem bizonyult legfőbb funkciójának: a XVI. században több mint 30 céhes ipar 60 iparágat művelt. Érthető, hogy egyre több vidéki mesterember és iparoslegény kérte bebocsátását a biztonságot s anyagi gyarapodást ígérő városba. Azonban ekkor már nemcsak a nagyjából szász közönség kezén levő iparüzés és kereskedés a város szerepe: közben kiépült szellemi-kulturális belső struktúrája is, és ebben a magyar közösség volt túlsúlyban. Egyházi központ jellegét a reformáció: a lutheránusok, a kálvinisták és az unitáriusok közti hitviták s *egyházszervezések* domborították ki; a XVI. század közepe óta nyomdája, majd a század végétől a Báthori-féle katolikus főiskola alapításától (1581) ezáltal is egész Erdélyre kiterjedt a vonzása. Ezek s más városi tényezők (ispotály, gyógyszertár, fürdő s mindenekelőtt *rendezett belső élete*) hatására a XV—XVII. században *Kolozsvár város polgárának lenni rangot jelentett*. Mint jellemző esetet említjük meg (nem volt egyedi), hogy 1614-ben Bölöni Gáspár fejedelmi titoknok érdemesnek tartotta önként lemondani nemesi előjogairól, hogy így teljes jogú tagja lehessen a kolozsvári res publicának. (Legyen szabad itt kitérnünk arra, hogy miután a hóstátok is a város részévé válnak, s ezek földművelői városi polgárjogot nyernek, erre lesznek a legrátartibb módon büszkéek; a hóstátok még egy-két évtizede is azzal utasították vissza a paraszt megnevezést, hogy: „mi kolozsvári polgárok vagyunk!”)

Ebben a korszakban már *statútumok, szabályzatok pontosan körülírták a városba való költözhetés feltételeit*; ha korábbi századokban olykor még a szökött jobbágyot is megvédte a város, megengedve letelepedését, ezután általában csak *szabadrendű s a vagyonosodásra is kezességet ígérő személy kaphatta meg az engedélyt a hűségeskü letételére, illetőleg a városi polgárjog elnyerésére*. De a település folytonos volt, s ennek során került a magyarság túlsúlyba — a céhes ipart addig uraló — szászokkal szemben. A bevándorlás eredményeként (a belső szaporulatot sem hagyva figyelmen kívül) a város népessége gyorsan növekedett: lélekszáma 1453-ban, az első ránk maradt összeírás szerint, 4500—5500 lehetett, de már 1593-ban, amint azt Csetri Elek bizonyítja, 8000—8500-ra emelkedett, s csak

KARÁN JÓZSEF: KOLOZSVÁRI GÓTIKA

CSOMAFAY FERENC: KOLOZSMONOSTOR

Brassótól maradt némileg el az erdélyi városok közül, de több olyan európai városnál volt nagyobb, mint Zürich, Drezda, Bazel.

De a „kincses“ korszak a XVII. század közepén véget ért.

Kolozsvár hanyatlásának elindítója külső tényező volt: Várad elestével a közvetlen török uralom Erdély határáig terjedt ki, emiatt Kolozsvár „véghely“ lett. Ez pedig belső szerkezeti változásokhoz vezetett; ettől kezdve a vármegye hatósága alól eddig kivett szabad királyi város több vonatkozásban Kolozs vármegye főispánjának rendelődtől alá, aki egyben Kolozsvár főkapitányi tisztét is betöltötte. Mindezek miatt városi öngazgatását részben elveszítette. A török és tatár dúlások, valamint a többrendbeli belső villongások mind a romlás felé taszították Kolozsvárt. Régi gazdasági funkcióit az után sem sikerült visszaszereznie, hogy a törököt Magyarországról és Erdélyből kiűzték. Annál inkább nem, mert az Erdélyben berendezkedő új Habsburg-uralom nem kedvezett neki, sőt elnyomta: még ha formálisan meg is bocsátott amiatt, hogy a város polgárainak jó része Rákóczi Ferenc szabadságharcra mellé állt, a valóságban nem felejtette el. Ha eleddig Kolozsvár nagyrészt „ellenbolygó“, versengő város nélkül növekedett, ezután Szeben nemegyszer az „ellenpórus“ szerepét töltötte be. Elég utalnunk arra, hogy az erdélyi főkormányzók székhelyét egy 1732-ben hozott felsőbb rendelkezés alapján áttették Kolozsvárról (1718 óta volt itt) Nagyszebenbe, ahol már régebbi helyet kapott az erdélyi General-Kommandó (főhadparancsnokság), a Thezaurariátus (kincstartóság) és más főhivatalok. Ezek emelték Szeben rangját, segítették haladását, míg Kolozsvár egyre inkább lemaradt. A kolozsvári polgárság és nép 1741-ben, fél évszázaddal az uralomváltás után, mintegy védekezésésképpen, okkal panaszkodott arról, hogy a sok sarcoltatás és dúlás, valamint más okok miatt „ma e város nem kincses Kolozsvár, hanem szegény és elnyomorodott koldusvár“. Természetesen vonzástera is jócskán leszűkült.

2. Kolozsvár tehát régi nagyságának csak a nosztalgiájával érkezett el az újkor küszöbére, de annyira mégsem süllyedt le, hogy kedvezőbb külső feltételek bekövetkeztével új erőre ne kaphasson. Ami a XIX. században be is következett. Ekkor helyi és helyzeti energiáit értékesítve olyan központi szerepkörhöz jutott, amely neki eddigi történetében a legkiterjedtebb tevékenységi mezőt biztosította. Igaz, hogy nem annyira ipara s kereskedelme révén, bár ez is jelentékenyen növekedett, hanem inkább kultúrélete és tudományos intézményei, valamint közigazgatási s társadalomszervezési funkciói révén. Azonban a XIX. század sem volt egységes korszak: első felét inkább még a régi, feudális világból való kibontakozás, második felét viszont már a fejlett kapitalizmus jellemezte; s közepén lezajlott a polgári forradalom és szabadságharc.

Az új fellendülését biztosító központi funkciói közül elsőként azt kell megemlítenünk, hogy 1790-ben Szebenből visszaköltözött Kolozsvárra az erdélyi kormányzók (Gubernium), s ezután itt tartották, egy kivételével, az országgyűléseket is. Ezeknek a városfejlesztésre gyakorolt hatásáról Jakab Elek így írt: „Ez anyagi téren maga után vont a szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását, a rendőri intézmény szervezése a jobb rendet és nagyobb tisztaságot; szellemi téren a felsőbb oktatás erős lendületet vett s nagy számú művelt és vagyonos új lakosokkal mintegy varázsütésre egy magasabb társadalom s műveltebb társadalmi élet fejtett ki. Ez Kolozsvárt egy fensőbb művelődési pályára újtárra állította, megadván a lehetőséget arra, hogy az erdélyi részek politikai és társadalmi központjává s vezetőjévé legyen s a nemzeti fejedelmek alatti tekintélyét ismét visszaszerezze.“ A város legkiválóbb monográfusa jól érzékelteti a változásokat; de ki kell emelnünk, hogy amiről ő ír, *más város*, mint volt a fejedelemség idején: abban a nemes megtűrt volt csupán, aki aztán azon igyekezett, hogy polgári jogokat szerezzen, most a nemesi elem lesz a hangadó, s ezzel a nemesi életmód is bevonul a hajdani cívisvárosba. A nemességgel egy időben jelentős számú művelt és tevékeny értelmiségi tisztviselővel gyarapodott a város lakossága: Bölöni Farkas Sándor, Szentiványi Mihály, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és mások neve sokat mond arról, hogy mit nyert velük Kolozsvár. Voltaképpen ők egy liberális nemesi csoporttal s a pedagógus értelmiség legjavával a *szabadelvű polgári társadalomszervezés* (ami persze egészen más volt, mint a rendi kiváltságokon felépülő feudalizmus kori civitas) *előmozdítóit voltak*. Éppen ez az önként vállalt, de az európai fejlődés gyakorlatából adódó új funkció biztosított — nem közigazgatási értelemben vett — vezető szerepet Kolozsvárnak az erdélyi magyar társadalom körében.

Erdei Ferenc a város szerepét elemezve arra is kitér, hogy központi funkcióit csak abban az esetben töltheti be sikeresen, ha „e szerepnek megfelelő technikai berendezésekkel rendelkezik“. Éppen ehhez jutott hozzá Kolozsvár az állandó politikai sajtó létrehozásával a reformkorban. 1827-ben alapította Kisszántói Pethe

Ferenc a *Hazai Híradót*, amely már a következő évben *Erdélyi Híradóra* változtatta címét, s miután a szabadelvű gondolkodású, fáradhatatlan kultúraszervező Méhes Sámuel vette át szerkesztését, a reformszemlék erdélyi terjesztőjévé vált. Hogy ezt minél célszerűbben szolgálhassa, Méhes melléklapokat is kiadott, éspedig a *Vasár-Napi Újságot* Brassai Sámuel szerkesztésében s a *Nemzeti Társalkodót*, amelyet Méhes Nagyajtai Kovács Istvánnal együtt szerkesztett.

Az utóbbinak már a neve is árulkodik azzal kapcsolatban, hogy mi is történt abban a korszakban a társadalomban; a nemzeti jelző nem véletlenül került a lap címébe: a polgári nemzetké szerveződés időszaka volt ez. Nos, éppen ebben a folyamatban jutott központi szerephez Kolozsvár, és e szerepkört a lapok segítségével — s természetesen más eszközökkel is — gyakorolta. Másrészt általuk növekedett meg a város szellemi vonzaskörzete. A *Nemzeti Társalkodó* előfizetőinek földrajzi megoszlása is mutat valamit ezzel kapcsolatban. Megjelenésének évében, 1830-ban a legtöbb előfizetője, Kolozsvárt leszámítva, Marosvásárhelyt volt (24), utána Nagyenyed következett (10), majd Székelyudvarhely (4), Abrudbánya (4), Kézdivásárhely (2), Szászrégen (2), Erdőszentgyörgy (2), aztán egy-egy előfizetővel Zilah, Szilágysomlyó, Székelykeresztúr, Tövis, Zalatna, Déva, Verespatak, Vizakna, Szászváros, valamint 18-20 falu az erdélyi vármegyékből. Erdélyen túli előfizetője ekkor három volt (Pest, Debrecen és Miskolc).

Ha a fenti adatokból nem is szabad messzemenő következtetéseket levonni, a vonzaskörzet körvonalaire vonatkozólag lehetnek információhordozók.

Ismeretes, hogy a XIX. század első felében Kolozsváron erőteljes mozgalom indult az állandó magyar színházért, s ebben a törekvésében a város nagy segítséget kapott az erdélyi magyarságtól; ennek is volt szerepe abban, hogy 1821-ben otthonhoz jutott a kolozsvári Thalia a Farkas utcában.

De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a reformkorban épült ki a modern belső városszerkezet intézményi rendszere, amelynek az volt a hivatása, hogy kellemessé tegye az életet, s társadalmi nyilvánosságot biztosítson a különböző tevékenységeknek. Legyen szabad utalnunk arra, hogy Bölöni Farkas kezdeményezésére s Wesselényi Miklós támogatásával, persze nyugati modell szerint, kaszinó alakult, amelynek megvallott célja a „miveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítása a közértelem és közérzés terjesztése” volt. Emellett a Nevelői Kör, a „Viadál Iskola”, Gondoskodó Társaság mind a polgári társadalomszervezés eszközeinek bizonyultak. Szerepkörük Kolozsvár határait messze túlhaladta. A *Nemzeti Társalkodó* 1832. augusztus 25-i száma a széchenyies nyelvezetű *Erdélyi Casinóról* című cikkében például így érvelt: „Akármely nemzet kifejlődési történeteit megtekintjük, legtisztábban meggyőződhetünk ez eránt, hogy pallérozottság és nemzetiség boldogító szelleme, a számosabb gyülekezetek helyén, a tudományok, mesterségek és jóllét fészkeiben: a városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevé világát az egész nemzetre.” A szerző nyomban hozzáfűzi: „ez a középpont, ahonnan nekünk is kiindulni kell.”

S hogy ez a középpont többek számára elérhető legyen, meg kellett szervezni a jobb közlekedést. Hogy itt nem egyszerűen profitszerzésről volt szó, hanem a társadalom szervezéséről, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanaz a Bölöni Farkas Sándor ajánlotta az egyébként is vállalkozó szellemű olasz vívómesternek, Biasini Gaetannak, aki a Gondoskodó Társaságnak, vívóiskolának is szellemi szülőatyja volt: szállót, kávéházat állítson, s indítson békoesi-szolgálatot. Mindezek meg is valósultak, s bizony Kolozsvár központjellegét nagyon megemelték. A szállóval kapcsolatban jegyezte le Tanáky Gedeon 1841-ben, az *Erdélyi Napló*ban, hogy az „magyar uraktól, lókereskedőktől, [román] hercegtől, bajor érdemjeles küldöttségétől stb. annyira el volt foglalva”, hogy ő már kiszorult onnan. Az utazni vágyó, illetőleg utazni kényserülő közönséget Biasini gyorskocsija Nagyváradig, majd Pestig és fordított irányban, illetőleg Nagyenyedig, később Brassóig és Bukarestig és innen Kolozsvár irányába, vagy éppen ide szállította.

A reformkori Kolozsvár gazdasági szerepkörét növelték azok a központi intézmények, amelyek ekkor alakultak. A fontosabbak közül megemlíthjük az Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1844), a Jégkármentesítő Társulatot (1845), amely modern biztosító intézet funkcióját látta el, akár a rövidesen létrejövő Tűzkármentesítő Társulat (1846); ezeket megelőzte a Cukorgyári Társulat (1839) megalapítása. Megélnékül kereskedelmi élete is. Ennek a preindusztriális kapitalista szakasznak egyik jellegzetes alakja a kereskedő volt. Mégpedig az a típus, amely a feudális rend mindenfajta monopóliumai ellen a szabad kereskedelem elvével és persze meglehetősen jelentékeny pénztökével küzdött. Örmény és zsidó családok települnek be, s kereskedésük prosperál, mert a nyugati divatok is terjednek. A közgondolkodás is változóban van, jól látszik ez abból, hogy az addig lenézett kereskedők tekintélye növekszik; a különböző, főleg nemesi, sőt arisztokrata tagok-

ből álló gazdasági társulatok igyekeznek támogatásukat megnyerni. Hiába tiltakozik például a 40 tagú tímárcéh, Szábel Menyhért kolozsvári kereskedőnek engedélyt ad a városi tanács „bőrfabrika” felállítására, ha olyan árukat gyárt majd, amelyeket a tímárok nem állítanak elő.

Kolozsvár, s persze más nagyváros is, vonzani kezdi a szakembereket, mégpedig a szabad foglalkozásúakat is. Ennek során kerül Marosvásárhelyről Kolozsvárra a „gépgyártó” Rajka Péter, Bolyai Farkas tanítványa; a „selyemfabrikához” (manufaktúrához) több száz kilométer távolságról hozzatnak Csáki Rozáliának értő munkásokat; a papírmanufaktúra vezetésére pedig olyan mestert akarnak szerződtetni, aki „jó conduitje mellett mind a jó papiros készítése mesteriségét, mind pedig a malombéli instrumentumok jó karba való tartásához” ért, s hogy valóban szakembert kapjanak, 12 hold föld teljes jövedelmét, évi 720 rénesforintot, tüzelőfát s „szabad gyertyát” ígérnek. A reformkori Kolozsvár gazdasági életének egyik jellemzője tehát a modernség, a szabad verseny érvényesülése. A másik jellemzője a hagyomány: a céhek nemcsak éltek, hanem új erőre is kaptak a megnövekedett felvevőpiac hatására. Tehát jöttek a céhmesterek és -legények is. A városi polgárokny szerint 1846—1847-ben 35 céhes kisiparos tette le az esküt a város hűségére, s fogadta meg, hogy „igyekezni fog mint becsületes mesterember azon céhnek”, melybe befogadják, „érdemes tagja” lenni.

Honnan vándoroltak ide?

Ha az 1846—1849-ben Kolozsváron „valóságos polgár”-okként vagy „a város hűségére”, esetleg egyszerűen „mestersége folytatására” esküt tett személyek születési helyét számba vesszük, kiderül, hogy közülük 110 személy Kolozsváron született, 33 valamelyik erdélyi kisvárosban vagy faluban, 33-an különböző magyarországi törvényhatóságokban, ketten Bécsben, ketten Prágában, egy-egy Lembergben, Svájcban, Franciaországban. Ismételten bizonyítottnak látjuk azt a már előbb jelzett tényt, hogy a céhes emberek olyan nagy körből jöttek Kolozsvárra, amelyek átmérője kelet—nyugat irányban 800-900 kilométer lehetett. De az is két ségtelen, hogy a kör legbelső része alkotta a legintenzívebb vonzástér; három év alatt a Szilágyságból 10, a Mezőségről 10, Szatmárról pedig öt céhmester és -legény kapott letelepedési engedélyt Kolozsváron. Persze a külvárosokban, amelyek ekkorra már összenőttek a belvárossal, ennél sokkal több szegény szabad húzta meg magát s élt napszámosként, cselédként (ez a kategória persze helyet lelt a belvárosban is). Következésképpen a mindenféle betelepülők révén a XIX. század első felében Kolozsvár lakosságának száma hirtelen megnőtt, s 1848 körül elérte a tekintélyes 20-21 ezret.

3. A XIX. századot kettéosztó, de más módon össze is kötő 1848-as forradalom, a rendi előjogok és személyi függőségi viszonyok, a jobbgyrendszer megszüntetése, illetőleg a polgári jogok egyenlősége elvének kinyilvánítása a társadalmi és területi mobilitás elől elhárította az eddigi törvény szabta korlátokat, a falu felszabadulásával s a régi városjogi alkotmányok elavulása révén a városnak vidékével való kapcsolatrendszerében is új korszak kezdődött, amely a *szabad költőzködés elvén épült*.

Hogyan alakult hát Kolozsvár vonzáskörzete a XIX. század második felében?

Kétségtelen, hogy a főkormánysszék elköltözése, a birtokos nemesség elszegényedése, valamint a Habsburg-ellenforradalom neoabszolutista rendszerének megterelő politikája 1848—1849 után mintegy másfél évtizednyi időre negatívan befolyásolta Kolozsvár helyzetét. Viszont az újonnan létesített hivatalok s az 1870-ben létrejött vasúti összeköttetés, majd a század utolsó harmadában felgyorsult és a XX. század elején is tartó ipari-gazdasági haladás gyors népességgyarapodást idézett elő. De — és ezt hangsúlyozni szeretném — Kolozsvár nem vált ipari várossá (mint Temesvár és Arad, valamint Brassó), sem kereskedelmi göccá (olyan értelemben, mint Nagyvárad). Továbbra is *sok funkciójú város maradt*, s hírnevének öregbítését inkább köszönhette tudományos és művészi élete fejlődésének, mint gazdasági szerepének. Vegyük sorra néhány újabb központi, tehát olyan funkcióját, amelyek a város—vidék összefüggéseket erősítették.

Kolozsvár és környezete gazdasági kapcsolatának ápolásában legalább háromnegyed évszázadon át nagy jelentősége volt az 1850-ben létesített kereskedelmi és iparkamarának. Ennek hatásköre kiterjedt Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Kolozs és Torda-Aranyos megyére, tehát arra a területre, amely addig is gazdasági vonzáskörzetét alkotta. A kapcsolatok intenzitását azonban akadályozták a közismerten rossz útviszonyok. Nos, a XIX. század közepének közgondolkodása úgy vélte, hogy a vasút majdnem minden ilyen kérdést megold. Kiderült, hogy nem éppen így történt, mert a vasúti szállítás minden jótékony hatása mellett érezhető gondokat is okozott: a Szilágyságot és a Mezőséget, valamint az Erdélyi-szigethegységet nem kapcsolta ezután sem megfelelő hálózat Kolozsvárhoz.

Nem tagadható azonban, hogy a vasúti kapcsolatok olyan területeket tettek hozzáférhetővé, amelyek eddig a maguk külön világában, szinte a természeti gazdálkodás fókán éltek életüket. Kolozsvár gazdasági szerepét erősítette a hitelélete, amennyiben a bankok és takarékpénztárak messze tájakkal is üzleti viszonyt létesítettek. Iparosodása nem volt ugyan rohamos, de nem is maradt le a kor színvonalától; az első világháború kitörésekor kb. 2800 kis- és nagyipari vállalat működött itt, ebből 42-t tartottak gyárszerűnek.

A tudomány és oktatás, valamint a városiasodás terén is nagyot lépett előre a múlt század második felében. Nem nélkülözi a valóságfedeztetet több történésznek az a véleménye, hogy bár elveszítette közigazgatási fővárosi szerepkörét, egyféle szellemi főváros lett. Különösen rangos tudományos intézménye, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (1859) kapcsolta be Kolozsvárt, főként élénk kiadói tevékenysége révén, a közép-európai tudományos világ áramkörébe. Az erdélyi agrárszakemberképzést szolgáló mezőgazdasági főiskolája (1869) egész Erdélyt átfogó befolyásra tett szert, akárcsak tudományegyeteme (1872), amely egyebek mellett az orvostudomány és a gyógyászat fejlesztésével járult hozzá Kolozsvár vonzásának fokozódásához. S nem hagyható szó nélkül az erdélyi jellegű református teológiai intézet (1896), valamint az unitárius lelkészképzés (az unitárius kollégium keretében), úgyszintén a kereskedelmi akadémia sem. Erre az időre esik a modern civilizációs vívmányok meghonosítása is: 1871-ben tért rá a város a gázvilágításra, 1887-ben adták át a vízművet, 1892-ben a telefonközpontot, 1906-ban kezdődött a villanyvilágítás. Közben számos emberbaráti intézmény kapott helyet falai közt.

Mindez együtt járt a vidéki lakosság nagyarányú beáramlásával, ami nem kis belső társadalmi feszültséget okozott. „A törzslakosság szaporodik — írta 1889-ben Kővári László Kolozsvár statisztikus-történésze —, a vidék mind nagyobb arányokban özönlik be. Elsősorban mindenki lakás után kiált, az egyre szaporodó népesség másodsorban munka, illetőleg foglalkozás után kiált.” S mivel intézményesen nem lehetett rövid idő alatt megoldani sem ezt, sem azt, ki-ki maga próbálkozott meg vele. Ennek eredményeként épült ki a Pata utca, a Fellegvár déli, keleti és északi oldala s több külvárosi telep. Igaz viszont, hogy ekkor terjeszkedett a kertváros is a Török-vágás irányában.

4. Statisztikailag igazolható az, amit Kővári 1889-ben így fogalmazott meg: „Egy népesedésben rohamosan emelkedő város vagyunk.” Ez már az a korszak volt, amikor a paraszti népesség beköltözése tömegessé vált.

Népszámlálási adatok szerint 1857-ben 20 615, 1870-ben 26 638, 1880-ban 30 363, 1890-ben 35 855, 1900-ban 46 670 s 1910-ben 60 808 lakosa volt Kolozsvárnak. Ha a XIX. század előtt nem kevesebb, mint 300 év kellett ahhoz, hogy lakosságának a száma megkétszereződjék, most alig több mint ötven év alatt megháromszorozódott a népesség.

Hogyan alakult, a XIX. század második felében, jórészt ösztönösen ható törvényeszerűségek szerint, Kolozsvár népességi vonzáskörzete?

Az 1880-as és a következő három, évtizedenkénti népszámlálás feltüntette mind abszolút számokban, mind viszonylagos arányaiban a helybeli és nem helybeli születésű lakosság adatait. Ezek alapján mutatja be táblázatunk százalékos arányokban a népesség helybeli és nem helybeli születési helyét:

	Kolozsvár	Kolozs megye	Más megye
1880	50,36	13,41	32,37
1890	46,91	12,63	37,05
1900	46,55	12,24	39,02
1910	42,66	12,92	42,53

Látható, hogy 1880-ban a helybeli születésűek és a máshonnan beköltözötték aránya még nagyjából egyforma; aztán a helybelieké 46,91 százalékra csökkent, s 1890-től már többségben voltak a frissen bejötték és megtelepedettek. (A maradék vagy külföldön, vagy ismeretlen helyen született.)

A vonzáskörzet alakulása szempontjából eligazítóak a máshol született személyek földrajzi koordinátái. Mivel a statisztika különbséget tesz az „azon megyebeliék”, azaz Kolozs megyeiek s a „más megyebeliék” közt, a legbelső vonzáskörzetet nem nehéz meghatározni: mind a 100 kolozsvári közül 13-an valamely Kolozs megyei településben születtek. Tehát a város első számú demográfiai mezője maga a megye volt, amelyben feküdt. Egyébként ez így volt a többi megye és megyeszékhely viszonylatában is.

A következő népességvonzási gyűrű kiterjedésének a megállapítása már nem ennyire egyszerű a Kolozsvárra vándorolt népesség nagy születési szóródása miatt. A kizárás módszeréhez kell folyamodni, nem vesszük tehát figyelembe, ennél a

második körnél, azokat a megyéket, ahol a Kolozsvárra vándorolt személyek aránya egy százalékon alul maradt. Így a csökkenő arány sorrendjében tüntetjük fel azokat a megyéket, ahonnan az egy százalékot meghaladta a Kolozsvárra költözők személyek száma (az 1900-as népszámlálás tükrében):

Szolnok-Doboka	4,23	Udvarhely	3,35	Bihar	1,53
Maros-Torda	4,09	Szilágy	3,03	Szatmár	1,34
Torda-Aranyos	3,55	Alsó-Fehér	1,84	Háromszék	1,05

Ezek szerint Kolozsvár 1900. évi népességének mintegy 24 százaléka született a felsorolt kilenc megyében. Ha a könnyebb tájékozódás kedvéért nagy tájegységek szerint csoportosítjuk a megyéket, kiderül, hogy a Mezőség (Szolnok-Doboka; Torda-Aranyos és Maros-Torda egy része), az Erdélyi-sziget-hegység és vidéke (Torda-Aranyos és Alsó-Fehér egy része), valamint a Szilágyság és Szatmár megye, továbbá a Székelyföld egy része (Udvarhely, Háromszék; Maros-Torda nagy része) a második népességi vonzásmező, ahol Kolozsvár minden 100 lakosa közül 24 született.

Ha végül a külső kört is meg akarjuk vonni, felsorolhatjuk még Csík megyét, ahol Kolozsvár 1900. évi népességének 0,93 százaléka született, Beszterce-Naszódot (0,79) s Hunyad megyét (0,75). Jöttek persze Kolozsvárra máshonnan is, úgyszólván az Osztrák—Magyar Monarchia egész területéről, de olyan csekély számban, hogy a vonzáskörzet kutatásánál elhanyagolhatók.

Ha a nemzetközi összehasonlítás tükrében vizsgáljuk Kolozsvár demográfiai vonzáskörzetét, először is még egyszer számba kell vennünk adatainkat: ezek szerint Kolozsvár lakosságának 83 százaléka született a századforduló éveiben egy olyan körben, amelynek átmérője mintegy 250-300 km lehetett, tehát mintegy háromszor volt kisebb, mint az a vonzáskör, ahonnan a céhes iparosok toborzódtak. Ami a nemzetközi adatokat illeti: Jaqueline Beaujeu és Garnier Georges Chabot városföldrajza szerint a második világháború után Franciaországban az 50—100 ezer lakosú városok demográfiai mezője 100—200 kilométeres átmérőjű körnek felelt meg. Amint láttuk, Kolozsvár vonzáskörének átmérője valamivel nagyobb volt 1900 körül, és ez véleményünk szerint etnikai tényezővel magyarázható. A nagyrészt magyar etnikum által lakott város nagyobb vonzerőt gyakorolt vidéken a magyar lakosságra, s így a betelepedésben is ez az arány érvényesült, de minden hatósági beavatkozás nélkül.

A beáramló vidéki népesség nagyobb része megtelepedett, s városi illetőséget szerzett, kisebb része mozgó elem maradt, alkalomadtán továbbállt.

Arra a felmerülő kérdésre, hogy a beáramlók milyen szakmai s társadalmi struktúrába illeszkedtek bele, a történeti forrásokban csak hozzávetőleges választ kapunk. De az még így sem érdektelen. Az akkori Kolozsvár legnagyobb gyárában, a dohánygyárban a munkakönyvjelző szerint 1895—1902 közt nagyrészt olyan munkások dolgoztak, akik a városban, Kolozs megyében születtek, illetőleg az említett második vonzáskörzetből jöttek be. Tehát a beköltözők jó része ipari munkás lett. De nem sokkal lehetett kisebb azoknak a száma sem, akik cselédnek szegődtek el vagy napszámoskodtak, hogy szegényes létfeltételeiket biztosíthassák. Továbbra is jelentős számban jöttek a kisiparosok: csupán 1867—1872 közt 36 vidéki mester és legény tett fogadalmat a kolozsvári tanácsnak a város hűségére. Az értelmiség, a szabad foglalkozásúak, a tisztviselők főként a kolozsvári családok köréből kerültek ki, tehát a betelepülők aránya kisebb volt.

A bejövők társadalmi beilleszkedése sem volt mentes a zökkenőktől. Már csak azért sem, mert — amint Békésy Károly *Kolozsvár közigazdasági múltja és jelene* című tanulmányában írta — a város társadalmi osztályait „egymástól majdnem keleties szellem választja el“. Ez a kasztshellum a különböző társaságok struktúrájában is kifejezésre jutott: az úri kaszinó jórészt az arisztokratáké, a Kolozsvári Kör a tanároké és a felsőbb hivatalnokrétegé, az Iparosegylet a tehetősebb iparosoké volt; az Iparos Ifjak Önképző Egyletének társadalmi összetételét a címe is elárulja, akárcsak a Kereskedő Ifjak Társaságát ennek neve. Az ipari munkások szakegyletekbe, szakszervezetekbe tömörültek, és a századfordulón már meglehetősen nagy erőt képviseltek a város társadalmi életében. A „körön kívül“ maradtak a társadalmi kirekesztettség rossz közérzete ellen úgy próbáltak védekezni, hogy az ugyanazon vidékről származók a külvárosokban egymás szomszédságában telepedtek meg, megőrizve ilyenformán a falutelepülésre jellemző szomszédsági rendszer formáját. Ebből a helyzetből aztán a családok egyenként igyekeztek egy belsőbb körbe, felsőbb társadalmi rétegbe bejutni.

Ebben a gyors ütemű fejlődési-átalakulási stádiumban találta a közép-európai városok „csillagrendszerében“ is jól jegyzett Kolozsvárt az első világháború kitérése.

Békésy Károly: *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene*. Kvár, 1899. — Csetri Elek: *Kolozsvár népességtörténete — számokban*. Utunk Évkönyv, 1975. — Erdei Ferenc: *Város és vidéke*. Bp., 1977. — *Istoria Clujului* (Szerk. Ștefan Pascu). Kvár, 1974. — Jakab Elek: *Kolozsvár története* II., III. Bp., 1888. — Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen: *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Corpus Statutorum Hungariae Municipium I. Bp.*, 1885. — Kövári László: *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya, feltételei*. Kvár, 1889. — *Magyar statisztikai közlemények*. Új sorozat, 5. Bp., 1907.

FAZEKAS LÁSZLÓ

NYÁRVÉGI VERS

I.

szépek voltak az eddigi hónapok
és önzetlenek miként a lélek
odaadó tizenkilenc éves mozdulatok
derengnek a vízfenéken
lassan érik be idén a gyümölcs
akár a mi vágyunk terveink
szürküil
megelégedett kecskenyájak
fodroznak alá (liliomok közt)
Gileád hegyein
hűvösödik
feltérnek ezentúl
a halkabb és melegebb szavak
diólevél zörög
az utolsó fecskerajok szállanak
valahol az Al-Duna fölött
(magába-fordul a beszéd
a csönd
az ének)
tovahullámszik árnyuk a vizen
szép kilenc hónapot értünk
ez a mérleg s
én egyik serpenyőjét elviszem

II.

ritka-szövésű fény dereng
az összekuszált kerteken
hullatja levelét a nyár
feszülő villanyhuzalon
meg-megremeg az unalom
s véletlen felbőg egy számár
madár- s vonatfütty egyre meg
visszahúzódnak a hegyek
hátrahagyva a patakot
szeptemberrel siró szelek
ébredtetik reggel neved
valahol túl a tudaton
mint aki aprópénzét szórja
utolsó bimbót nyit a rózsza
míg futja én csak ezt viszek
szállnak a széllel a szavak
ezt a néhány sort nem szabad
megmutatnod mindenkinek.

Az erdélyi szász polgári öntudat kialakulása XVI—XVII. század

Az erdélyi szászok politikai magatartása és gondolkodásmódja társadalmi és etnikai helyzetük függvénye volt, ami csak az egész feudalizmus kori Erdély helyzetének ismerete alapján érthető meg. Közép- és Kelet-Európa főképpen nemességből és jobbágyiságból összetevődő feudális társadalmában a szabad erdélyi szászok és székelyek kivételt képeztek, fejlődésük sokban eltért az általánostól, és hosszú századokon át küzdeniük kellett kiváltságaik megvédéséért és a feudalizálódás ellen. A szabad parasztság magas számaránya a szászoknál és a székelyeknél egyaránt kimutatható. Az előbbieknél azonban az adóösszeg előteremtésére szolgáló föld- és kézműves munka uralkodó jellege, az utóbbiaknál pedig a katonai kötelezettség lényeges különbséget teremtettek közöttük nemcsak az életmód, hanem az ideológia és a politikai magatartás terén is.

A II. Géza király (1141—1161) uralkodása alatt behívott, zömében paraszti eredetű szászok között korán megkezdődött a társadalmi rétegződés. Már az őshazájában kialakult flamand, frank és vallon kisnemesség Erdélyben a települések élén álló lokátorokból és a falusi bírókból kinövő gerébséggel bővült. A gerébek már a XIII. században nemesi életmódot folytattak, és két-három század alatt beolvadtak a magyar nemességbe. A szász gerébség nemesi öntudata következtében mind kevesebb kapcsolatot tartott fenn Királyföld polgáraival és szabad parasztjaival, még kevesebbet a részben általa nemesi földre telepített falvak szász jobbágyiságával.

A Királyföldön már a XIII. században kifejlődő városok kézműveiből és később a szomszédos román vajdaságokkal, valamint a nyugati országgrészekkel kereskedelmet folytató árusokból korán kezdett kialakulni a *szász polgárság*. A XIII—XIV. század folyamán a szász kézművesek és kereskedők nemcsak a Királyföld kulcsos és mezővárosait virágoztatták fel, hanem a megyei területek bányász- és kézműves-településeinek fejlődéséhez is hozzájárultak. A szász parasztok tömeges városba költözésével számbelileg és gazdaságilag is izmosodó polgárság eleinte a gerébek mintájára a feudalizálódás útján kereste a társadalmi felemelkedés lehetőségét, a XV—XVI. században azonban öntudata megerősödött, és kész volt jogai védelmére.

II. András király 1224-ben kiadott kiváltságlevele, az ún. *Andreanum* többek között megengedte az Erdélybe behívott szászoknak vagy hospeseknek, hogy egy külön megyében telepedjenek le, a szebeni ispánt, comest vagy grófot, valamint a szebeni Szent László prépostság előljáróját azonban a király eleinte a magyarországi főnemesek és főpapok közül nevezte ki. Az *Andreanum* — a szászok *Magna Chartája* — értelmében a Szeben megyei szászok kedvező közjogi helyzetbe kerültek: a szebeni ispánság lakossága szabadon választhatta tisztségviselőit és plébánosait. Az autonóm ítélkezési jog szerint idegen bírónak nem volt beleszólása az igazságszolgáltatásba, az ispánság falvait nem lehetett eladományozni, az ott lakó kereskedők pedig szabadon közlekedhettek. A szabadságlevél pontosan meghatározta a szebeni szászok adófizetési kvótáját, hadi szolgálatait, valamint a király és főemberei elszállásolásának kötelezettségét. Később a területileg megnagyobbodott Szeben megye (Comitatus Zibiniensis) neve népetimológia útján (Zibin = Cibin = Sieben + Burg) „Siebenbürgen“, azaz „Hétfélföld“ lett, ami mai napig nemcsak egész Erdély német, de cseh, lengyel, orosz neve is (Zemlja Szedmogradzska).

A bábolnai felkelés (1437) alkalmával egész Erdélyben polarizálódnak az osztályérdekek. Ekkor alakul ki a rendi értelemben vett *Natio Saxonica* mint az *Unio Trium Nationum* tagja. A XV. században, eltekintve az anyanyelvi különbségtől, még kevés ütközőfelület volt az erdélyi három rendi nemzet között, 1526 után azonban a Habsburg—Zápolya trónviszály komolyan elmérgesítette a rendek közötti viszonyt. A dinasztikus ellentét fokozatosan kihathat a magyar—szász kapcsolatokra is, amit a reformáció után a vallási és az egyre tudatosabbá váló származási különbözőség is elmélyített. Ideológiai téren döntő fordulatot jelentett az 1564-es esztendő, amikor a szászok evangélikusok maradtak, a magyarok többsége pedig református, majd részben unitárius lett. A szász polgárság által vezetett *Universitas* leginkább az erdélyi országgyűléseken fejtett ki *politikai tevékenységet*,

a reformáció századától kezdve azonban lassan kialakul az önálló erdélyi szász polgári ideológia és öntudat is.

A XVI—XVII. században a központosító fejedelmi politika, valamint a rendi csatározások folyamánként kifejlődött és megszilárdult az erdélyi szász rendi nemzet fogalma. Ezt a politikai és jogi entitást a következő főbb vonások jellemezték:

1. A szász rendi nemzet elsősorban az erdélyi alkotmányból, az Unio Trium Nationumból kirekesztettek felé határolta el magát. Bár a szász patríciusok gazdaságilag hasznát vették a királyföldi románoknak, nem ismerték el politikai egyenjogúságukat. Általában ellenségesen viselkedtek a városokban letelepedett görög, örmény és zsidó kereskedőkkel szemben is, akik főleg kereskedelmi szempontból veszélyeztették a szász érdekeket.

2. A XVI. század folyamán Alvinc mezőváros és uradalma, majd Kolozsvár elszakadt a Királyföldtől, s ezután csak a királyföldi evangélikus vallású szászokra korlátozták a szász feudális rend politikai érdekszféráját. A szász városi és falusi szabályrendeletek (statutumok) tiltották a megyei területeken lakó nemesek vagy jobbágyok betelepülését a Királyföldre, függetlenül attól, hogy szász, román vagy magyar volt-e az illető. A számos országgyűlési szász posztulátumban semmi nyomát nem találjuk annak, hogy az Universitas a szász jobbágyok vagy a megyei mezővárosok (Szászrégen, Nagyenyed, Vízakna) szász polgárainak érdekében szót emelt volna.

3. A gyakori erdélyi belháborúk és rendi küzdelmek következtében a szász natio érdekei sok vonatkozásban eltértek és sokszor ellentétesek voltak a nemesség vagy a székelység érdekeivel.

4. A szászok nem szöveterkezték a királyföldi magyarokkal sem, mivel ez utóbbiak a társadalmi felemelkedést a nemesítés útján igyekeztek elérni (például a kőhalomszéki Kóbor és Halmágy egyes lakói). „Cselekeszik ezt is némelyek a regius funduson — olvassuk a szászok 1664. november 6-án benyújtott posztulátumában — kivált némely magyar falubeliek, casu quo afféle falusi alkalmatosság alól felszabadulván és in persona nobilitáltván is, azután azon regius funduson levő házakat, telekeket és hozzá való mezei örökségeket privilegiumunk ellen a nemes ország adójának ez iránt is kisebbedésével eximáltatják és bírni is úgy akarják.“ (Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XIII. Bp., 1888. 362. — A továbbiakban: EOE.)

5. A XVII. század folyamán egyre jobban megerősödött a királyföldi városi szászok polgári jellege. A XVI. század folyamán még szinte minden szász vezető tisztségviselő nemesi rangú volt, és sok közülük birtokos nemes is. A XVII. század derekán ez a helyzet alaposan megváltozott, s ebben a korszakban már csak elvétve akadt királyföldi szász nemes. Maga a Hétbírának nevezett nemesi uradalom is, a szász Universitas birtoka, sokat veszített nagyságából és jelentőségéből. Különösen a birtokszerző I. Rákóczi György fejedelem gyakorolta azt a szokást, hogy a szászok elkövette kihágásokat birtokuk elkobzásával büntette. A hűbéri és dézsmajvédelmekből élő tisztségviselő patríciusok uralma azonban mind a Hétbírak uradalmában, mind a királyföldi szász városokban tovább erősödött a föld- és kézműves réteg rovására.

6. Habár a szász Universitas rendi jogai védelmében gyakran összetűzött a nemesekkel és a székelyekkel, de akár a fejedelemmel is, végső soron mégis kiváltságos feudális státus volt: alapvető érdekei megegyeztek az ország másik két nemesi rendjének érdekeivel. Ez különösen a belső osztályharok alkalmával volt látható, például az 1645—1646. évi plebejusfelkelés idején, amikor a feudális Universitas a fejedelem segítségét kérte szász anyanyelvű polgártársai ellen.

7. Annak ellenére, hogy a Királyföld lakosságának zömét a falusi és mezővárosi földműves szabad parasztság alkotta, a szász feudális rend vezetése polgárok kezében volt. Az országgyűléseken védtek ugyan a parasztság gazdasági érdekeit, de arra kísérlet sem történt, hogy ők is beleszólhassanak az Universitas ügyeibe.

8. A szász rendi társadalom az erdélyi fejedelemség tagjának tekintette magát, ezért céltalanul nem is folytatott önálló külpolitikai tevékenységet. Csak arról van tudomásunk, hogy Báthori Gábor korában a szászok megbízottai hivatalosan is kérték a szomszéd hatalmak (a Habsburg-birodalom és a török Porta) védelmét.

9. A polgárságból és szabad parasztságból ötvöződött, evangélikus vallású szászokot éles vallási, társadalmi és nyelvi — pontosabban: nyelvjárási — válaszfalak határolták el a „németektől“, illetve a katolikus osztrákoktól és a német birodalom alattvalóitól. A főleg háborús időkben foglalóként és sarcolóként megismert Habsburg-zsoldosokat a szászok „Moser“-nek gúnyolták. Noha az 1688 után Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom a saját céljaira akarta felhasználni a

szász rendi natiót vezető patricióusokat, a szász nép többsége nem tartotta magát németnek; az 1688-as brassói Habsburg-ellenes felkelést éppen a szászság császárgyűléte okozta. (Maja Philippi: *Răscoala braşovenilor în 1688*. In: *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română. Naţionalitatea germană*. II. Buc., 1981. 9—36.)

A szászság különálló politikai és társadalmi fejlődése természetesen szellemi-ideológiai téren is megnyilvánult. Az önálló Erdély megalakulásáig nincs tudomásunk arról, hogy szász humanisták vagy más értelmiségiek az erdélyi szászok eredetét kutatták volna, vagy szöbe került volna a nemességétől eltérő fejlődésük. Christian Pomarius 1546-ban ki is jelenti, hogy az ő koráig csak a nemesség történelmével foglalkoztak, s ezekben a munkákban nem említették meg a szász polgárságot. A nemesi származású gerébek, a nemesi rangot kapott gazdag polgárok vagy a központi hatalom és a püspökségek szolgálatában álló humanisták pályafutása, gondolkodásmódja, törekvése és eszménye nagy vonalakban megegyezett a magyar és nem magyar nemesség „hungarus” ideológiájával. (Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Buk., 1979. 75.) A beszercei születésű Martin Brenner szász humanista 1543-ban Révai Ferenc nádorhoz intézett levelében minden fenntartás nélkül ír „nemzetünk eredetéről”, és a magyarokkal közös származásának tartja magát. Az a véleménye, hogy a közös haza történetének kiadása dicső feladat, Hunyadi János a legnagyobb törökverő hős, a legdicsőbb király pedig Mátyás volt. S mindezt Bécsben írja 1543. szeptember 1-én, Ferdinánd király nádorának.

1543-ban tehát egy erdélyi szász származású humanista számára „a két Pannóniában” egy — persze feudális értelemben vett — nemzet létezett, amelynek ősei a Meotiszi-mocsarak vidékéről jöttek Európába.

Más szász értelmiség és vezető politikus gondolkodásmódja sem térhetett el lényegesen a Brenner által megfogalmazottaktól. Buda eleste (1541) és az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása után azonban néhány évtized elég volt ahhoz, hogy ebből az egységes „hungarus” ideológiából két élesen eltérő, sőt egymással összeegyeztethetetlen elképzelés alakuljon ki. Az okokat már érintettem: dinasztikus és rendi ellentétek, a reformáció különböző, egymással versengő ágazatainak elfogadása. Eszmeileg és jogilag egyfelől a Werbőczy-féle *Tripartitum*ra való támaszkodás, másfelől az önálló szász törvénykezés kidolgozása azt eredményezte, hogy a nemesi és a szász ideológia más-más „hullámhosszon” működött, egymást nem értette meg. Jóllehet tanulmányom tárgya a szász politikai gondolkodás nyomon követése, éppen ennek megértése érdekében feltétlenül szükséges, hogy a *nemesi ideológia* érveit is röviden számba vegyük, ez esetben elsősorban a nemességnek a szász polgárságról kialakult értékelését.

Az 1568. évi kolozsvári vitában a magyar polgárság a nemesi felfogás értelmében parasztszármazásúaknak tartja a szászokat: „Ez országban az magyar fő nemzet és fő az birodalomban is [...] az z azok pedig csak profugusok voltak. Ti csak ex permissione ungarorum vagytok az országban, kiváltképpen pedig itt Kolosváratt még mikor sem az megyés egyház, sem az kerítés nem volt, mikor ti oda telepettek csak folnagyotok volt ti néktek, még csak judiciális autoritásotok sem volt, criminalis causaban homicidiumot, furtumot és egyéb maleficiumot nem volt szabad megítélnetek [...] az magyarok tettek civisekké itt titeket Kolosváratt, mert vilánusok, rusticusok voltatok az előtt és annál is alábbvalóak, mert az paraszt bíró is ítél criminalis causát, de ti nem ítélhettek.”

A nemesi ideológia megfogalmazói a legtöbb esetben nem erdélyiek, hanem délvideki menekültek voltak, akik a *Tripartitum* szellemében nevelkedtek. A mohácsi csata után Kolozsvárra menekült délvidekiek megfékeztek, majd megállították az ottani magyar polgárok kezdődő elszászosodását, ami azonban, éppen a kolozsvári viták miatt, a többi szász városban felfokozódott. „Mikor bírát, polgárt akarnak tenni — olvassuk a kolozsvári magyarok panaszait 1568-ból —, házokba gyűlést tesznek, tanácsházon kívül végzik még az előtt egy hónappal, ki légyen bíró, ki polgár [...], avagy olyanokat tesznek magyar gyanánt, kiknek minden nemzetek, feleségek, gyermekeik mind szászok és magyarul is alig tudnak. Az magyarországit pengilen megvetik, azzal adnak okot hozzája, hogy nem kolosvári, ők köztök pedig legkevésbé vagyon kolosvári, hanem mind falvakból valóak és inkább mint novitiusok.” (Benczédi Gergely [közlő]: *A kolozsvári magyarok panasza a kolozsvári szászok ellen 1568-ban*. Keresztény Magvető, 1880. 20:25—30.)

A társadalmi és nyelvi ellentétek hamarosan behatoltak a társadalom alsóbb rétegeibe is. 1550-ben Fráter György törvényszéke elé került Daczó Pál és Béli Ferenc székely nemesek szolgáinak ügye. Egy barcasági szász faluban a székely szolgák egy lagziban, a kelletténél többet öntvén a garatra, a vendégeket bestye szászoknak (Besthe zaaz) szidalmazták, majd onnan Brassó Bolonya nevű külvárosába menve egy székely kobzosra akadtak, akit nem akartak a szászok között hagyni,

hanem magukkal akarták vinni a Székelyföldre, de mikor ez nem ment velük, bántalmazták és hangszerét összetörték. Tovább menve egy szász szolgát ismét bestye németnek (Bestia Germane) nevezték, és több hasonló kihágást is elkövettek, miközben kardot rántottak, de csak ők sebesültek meg, míg végül Brassó városa karóba húzatta őket. (*Székely Oklevéltár* III. Kvár, 1890. 300—303.)

A művelt értelmiségiek sem vélekedtek különbül a szászokról. Kassai Dávid Zsigmond magyar humanista 1585—1588 között Giorgio Blandrata fejedelmi orvos kíséretében Brassóban járt, és betegsége miatt néhány hetet itt töltött. Brassóból Kovacsóczy Farkasnak ír egy latin nyelvű levelet, melyből pontosan tükröződik a nemesi rangú értelmiség réteg magatartása a szászokkal szemben. „Ne hogy azonban azt hidd — írja Dávid Brassóból —, miszerint én büszkeségemet egészen félretettem. Tudd meg, hogy muzsámat ama szász Lucullushoz — bár Te tanácsold — könyörögni soha el nem küldöm, ha halmom kine is. Nem olyan a nemessége s nem olyan a píra a szász muzsáknak, hogy bárkinek a köznépből helyt álljanak. A bíróra nem haragszom, mert az jóra való ember, megteszi a kötelességét amennyire nemzetségbeli ember teheti. Nem is leszek háládatlan ha főlgyógyulok. [...] Könynyen gondolhatja Nagyságod, mily nagy kiadásaim vannak. Legalább csak tüzelőfával segítenének a brassaiak, kiknél én, őszintén mondom, piszkosabb népet nem láttam. Különben az egész szászág ily hihetetlen zsurgoriságu s a brassaiak is csak nemzetük bűnében leledzenek.” (Károlyi Árpád: *Egy adat Erdély társadalmi és irodalmi életéből*. Századok, 1877. 878—879.)

A legkihangsúlyozottabb polgárelles magatartást a nemesi ideológiában fedezhetjük fel. Különösen a Báthori István halála (1586) utáni rendi uralmat használták ki a birtokaikat a szászok és székelyek rovására is gyarapítani akaró nemesek.

A XVI—XVII. századforduló történelmi vihara sokszor ellentétes táborba sodorta az erdélyi rendeket. A háborús időkben életmentő cselekedet volt a fallal kerített városokba való menekülés. Ezt a szász városok eljárásai rendszerint nem engedélyezték, ezért gyakran az is előfordult, hogy a nemesi hadak erőszakkal elfoglaltak egy-egy kulcsos várost. A kerített városokba való befogadás és különösen a városi házak vagy más ingatlanok vétele az egész XVII. század folyamán egyik fő tárgya volt a nemesi—szász vitának.

Amíg számos nemes úgy gondolta, hogy a szászok kötelessége őket városaikba befogadni, voltak olyan magyar polgárok, akik saját városuk megerősítését javasolták. Borsos Tamás az 1601-es év eseményeiről ír, és a következőket mondja: „Ekkor semmi kastélya-vára nem lévén [Maros]Vásárhelynek, az város népének az jova mind széllel imide-amoda elbudostunk vala. Ekkor is én voltam az bíró, Báthori Zsigmondhoz bémentem vala Brassóba, hogy bizonyost meglássam, ha él-e és ott vagyon-e. [...] 1602-ben Basta hajdúinak beütéseitől] újabbon megrettenvén, az város népe mind elfuta, ki hová látta; az színe és elei az város népének befutánk-búdosánk Brassóba, azhol — Isten jót adjon az brassaiaknak — nagy böcsülettel fogadtak és kedveztek. Látván ott is, hogy az idegen helyen csak nyomorúság dolgunk, Nagy Szabó Mihállyal addig tartánk ketten tanácsot, s addig méregetők Brassónak az kőfalát, hogy ha valami erősséget tudánk csinálni az elégett s pusztult sok heabavaló templomokból és kőfalakból [...] hogy hazatértük után] az elégett klastromot kastély formára kezdenük építeni. Kinek fundálására az sok kóborló ellenség miatt nappal csak hozza sem férhettünk, hanem egy éjjel szép holdvilágan elfundálúk [...]. Melyet látván az Brassóban lakó némely fő atyánkfiai [...], úgy jövének haza Brassóból az kész várba.” (Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Emlékiratok, levelek. Buk., 1968. 49—50.)

A nemesi felfogással párhuzamosan s azzal sokszor ellentétben kialakult egy magyar polgári nézet is, mely a szász polgároknak nem ellenséget vagy vetélytársat, hanem támaszt, eszmei elvtársat és sok esetben követendő eszményképet látott. Bár nemesi származású és Erdély fejedelme volt, Bethlen Gábor a központi uralom érdekében, dacolva a nemesi előítéletekkel, nagyra becsülte a szász polgárokat, elismerte a szász kézművesek ügyességét, és maradéktalanul visszaállította a szász rendi natio jogait.

A nemesi felfogás káros voltát és a polgári fejlődés elhanyagolását legélesebben nem is a szászok, hanem a kiváló magyar történétíró, Szamosközy István ítélte el a legélesebben. A polgári út hasznosságát hangsúlyozó történész a XVI—XVII. századforduló eseményeit a következő szavakkal elemzi: „De mit is beszélök? Mit panaszkodom? A mostani és a korábbi idők fejedelmeit miféle szörnyű káromlások közepette említem? Fejedelmeink, nem átalom minden bűnnél kárhözatosabb tnyaságotokat gyalázni. Békében nem építettetek falakat, melyeket háborúban használhattatok, békében élvezhettetek volna. Nem [emeltetek] erősségeket, amelyek mind magatokat, mind utódaitokat ékesítették és oltalmazták volna. Mint az oktalan

állatok, az ellenség csapását nem kőfalakkal, inkább ön-testetekkel akartátok fel-fogni, [azt választottátok, hogy] az ágyúk a melleteket, nem a falakat szaggassák keresztül. [...]

Amit csak Magyarország királyainak bűnös tehetetlenségéről elmondottam, ugyanazt kell elmondanom ostoba polgáraitól is. Van néhány magyar város, melyeket a régi királyok tekintélyes kiváltságokkal és roppant kedvezésekkel halmoztak el, mint például a Szamos folyó menti Dés, az Aranyos partján Torda, a Maros mellett Déva, Székelyvásárhely és még több erdélyi helység, továbbá az egész Székelyföld. Mindezeket a kedvezések és kiváltságok révén, a magánosok szorgalmával és közös segítséggel kezdettől fogva tisztességes és igazi városokká lehetett volna kiépíteni. Mégis, ha végignézzünk rajtuk, elmondhatjuk, hogy nem városok azok, hanem árkádiai legelők. [...] Nem polgár-polgárok, nem lett volna szabad megfeledkeznetek, most is alig nyiladozó szemeket föl kellett volna nyitnotok, föl kellett volna figyelnetek arra, hogy olyan csupaszok vagyunk, mint Ádám volt a paradicsomban; ebben az egykor dúsgazdag országban mindenféle ellenséges erőszaknak ki vagyunk téve; sem árokkal, sem sánccal, sem falakkal körül nem vett falvainkban, mint az állatok, ki vagyunk szolgáltatva az ölésnek, rablásnak." (*Humanista történetírók*. Bp., 1977. 555—565.)

Az erdélyi polgári szász ideológia kettős célt követett: egyfelől elméletileg igazolta a polgári élet- és gondolkodásmód helyességét, másrészt pedig kivédeni igyekezett az ellene irányuló nemesi támadásokat és sérelmeket.

1. A szász társadalmi gondolkodás nagy érdeme, hogy vállalta a *termelők, az egyszerű kézművesek érdekvédelmét*. Heltai Gáspár és Albert Huet írásaiban, a kolozsvári szászok *Responsiójában* a munka humanista dicsérete csillan fel. Ebben azonban nem említik a földművelő paraszt munkáját, ugyanis a szász székek és kerületek vezetése is kizárólag a — részben nemesi rangú — patríciusok, valamint a kézművesek kiváltsága volt.

A termelőmunka dicsérete, a kézműves polgárok érdekképviselése azonban nemcsak a nemesi, de az intellektuális humanizmus részéről is jelentős haladást jelent. Valentin Krauss brassói születésű szász humanista a XV. század legvégén Conrad Celtis német vándorhumanistának beszámol hazai benyomásairól: „Pátriám csupán azért az egyért tetszik nekem — írja 1499. december 24-én —, mert a mindennapi megélhetés igen olcsón biztosítható [...] A honfitársak meglehetősen bárdolatlanok, különösen akik nem forgolódtak még németek vagy más idegen nemzet fiai között.” Második, 1500. február 25-én kelt levelében Krauss visszakívánczik a császárváros humanista környezetébe: „Ha megfogadtam volna uraságod tanácsát, a könyveimet Bécsben hagytam volna, rajta lennék, hogy már a jövő esztendőben visszamenjek Bécsbe, amit végül is meg fogok tenni, ha föl nem emelik fizetésemet. Mert mindenféle ígéretekkel vezettek félre engem. Undorodom attól, hogy azok közt a honfitársaim közt éljem le életemet, akik barbárabbak a többi szászoknál.” (*Magyar humanisták levelei*. XV—XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor. Bp., 1971. 443—445.)

A XVI—XVII. század fordulóján a szászok bibliai idézetekkel támasztják alá a munka fontosságát és szükségességét, azt, hogy a madár repülésre, az ember pedig munkára van teremtve. Albert Huet még azt is hangoztatja, hogy a császárok, királyok és fejedelmek között is voltak ügyes, mesterséget űző emberek.

2. A nemesi és a székely rendektől eltérően, a szászok *nem tartották magukat a vitézli rend tagjainak*. Habár nagy jelentőséget tulajdonítottak harcosságnak, azonban már a XVI—XVII. században fő erényük a hasznos termelőmunka és nem a katonaság volt. „Nem hajdú, nem katona, hanem mi adtuk esztendőként az hatalmas császárnak az adót” — írja Michael Weiss 1612-ben a szultán követének. A török beutések és általában a gyakori hadjáratok a szászokat is, akarva, nem akarva, harcosokká kényszerítették. Huet kihangsúlyozza a szászok küzdőeréjét, Weiss pedig 1612-ben azt válaszolja a Brassót ostromló vitézi rendnek, hogy „erővel vitézé töttek bennünket, a kalmárok, zabók, vargák, zúcsók közül vitézt mutat [kegyelmeteknek]...”

3. A szász polgári öntudat természetesen összeférhetetlen volt a *nemesi kiváltságokkal*, az ősök érdemeire hivatkozó hivalkodással. Habár nem Szamosközy szókimondásával, a szász humanisták is elítélték a dülő, fosztogató, sarcoló nemesi életmódot. A XVI. század derekán élt Christian Schesaeus szász humanista számára a „vera nobilitas” nem az öröklött címer vagy rang, hiszen minden ember egyenlőnek születik, és csak az érvényes tulajdonságok tehetik nemessé: „Senkisésem bár, csak az, akit a vad élet és a rossz erkölcsök jellemeznek s a műveletlenekhez és bárdolatlanokhoz tesznek hasonlóvá.” Schesaeus elítéli a gőgös nemeseiket, akik csak őseik érdemeire hivatkoznak, s magáévá teszi az ókori mondást: „Sola virtus nobilitat” — csak az erény nemesít.

A szász humanisták szépirodalmi — de nem politikai — írásaiban a nemesi gőg és a gazdagság megvetése mellett néha még a jobbágysággal szembeni rokonszenv is felvillan. Christian Schesaeus az 1556-os kolozsvári országgyűlésről írva megjegyzi, hogy semmit sem határoztak azon kívül, hogy régi gazdájukhoz kényszerítik az elszökött jobbágyokat. Erre Schesaeus így fakad ki: „Ne terheljék mérték-telenül a szerencsétlen jobbágyokat, állapíttassék meg a nehéz munka mértéke.” (Ileana Bitay: *Idei progresiste, umaniste in poemul „Ruinae Pannoniae” al lui Chr. Schesaeus.* In: *Sub semnul lui Cliv. Omagiu Acad. Șt. Pascu.* Cluj, 1974. 475—479.)

Heltai Gáspár, a kolozsvári szászok lelkipásztora fölüeny gúnyval itéli el a főurak pazarló, fényűző életmódját. De nemcsak vádol, hanem programot is ad: a protestáns erkölcsstan alaptételét, a mértékletességet emeli erkölcsi értékrend-jének központjába. Szerinte a zsidók és a törökök azért olyan gazdagok, „mert munkálkodnak azok és amellett mértékletesen élnek”. Heltai erkölcsstani céltalál ir a részeges és tobzódó nemesekről, akiknek „a nagy tobzódás miatt elvesz a gyomra, megcsomószik a nyaka, meggörbed a háta, megtekenesül a hasa és megtántorodik a lába”, ugyanakkor pedig nem viselik gondját jobbágyaiknak. Megkapják a magukét a korrupit tisztartók is, akik nem törődnek a szegény ember nyomorúságával, csak saját erszényük megtömésére gondolnak, holott „a szegénynek csak meztelen teste, gyermeke és felesége marad, egyéb semmi”. Heltai szerint legnagyobb bűn a műveletlenség, a tanulásra és munkára való restség, az önelégültség, az üres, léha életmód, erkölcsi mintaképe pedig a szorgalmasan munkálkodó, mértékletesen élő, józan gondolkodású polgárság volt. A fényűzést, pazarló pompát, kicsapongást, tobzódást, hatalmaskodást és harácsolást pokolba küldő Heltai eszményképe a rend, a mérték tartás és józanság, a munkás életmód, a munkával szerzett magántulajdon tisztelete, azaz a polgári életszemlélet. (Bitskey István: *Hitviták tüzeiben.* Bp., 1978. 143—147.) Heltai társadalomszemlélete visszhangzik nagy vonalakban a XVI. század végén s a XVII. század elején tevékenykedő szász humanisták, politikusok (Albert Huet, Michael Weiss stb.) írásaiban is. A jobbágyok bajainak és sérelmeinek említését azonban mellőzik, hiszen a királyföldi szászok egyeteme maga is földesúr, és gyakran mint egyének is birtokos nemesek voltak. A kolozsvári szász prédikátorok (Christian Schesaeus, Heltai Gáspár) hívei többségükben a városban letelepedett szász jobbágyok voltak, ezeknek a novitiusoknak nevezett újdonsült polgároknak az érdekében emlegették a jobbágyokat szipolyozó nemeseket. A királyföldi szászok esetében pedig elsősorban a szász szabad parasztok és a céhes polgárok javait dúló, fosztogató nemeseket támadták.

4. A szászok politikai gondolkodása és elképzelése megegyezett az általános polgári felfogással: a központosító, az adózó polgárokat védő és megbecsülő, a belső rendre, valamint a külországgal való jó viszonyra vigyázó király vagy fejedelem (Hunyadi Mátyás, Báthori István, Bethlen Gábor) a kívánatos; a nemesi anarchia, a polgárok vagyonát elprédáló, a szászok kiváltságait lábbal tipró zászlósúr vagy fejedelem pedig ellenségné tekinthető. A szász politikai gondolkodásmód még a XVII. század elején is inkább a középkori királyság iránt érzett rokonszenvet, és csak kivételek esetekben, pl. Báthori Gábor korában, szeretett volna a fejedelemségtől független, töröknek vagy osztráknak adót fizető ispánság lenni. Albert Huet 1591-ben mondott beszédéből már kitűnik a török birodalom és a Habsburg-császárság közti egyensúlypolitika elfogadása, sőt dicsérete, ami köztudomásúlag a XVII. századi erdélyi fejedelmek fontos külpolitikai elve volt, mígnem azt II. Rákóczi György felelőtlen és meggondolatlan lengyelországi hadjárata fel nem borította.

5. A szász jogi gondolkodásnak alapvető eleme a jogfolytonosság hangsúlyozása volt. Közvetlenül az önálló erdélyi fejedelemség megalakulását követő időben a beszercei és a kolozsvári szász írók (Pomarius, Heltai) még nem említik a szászok II. Géza király által történt betelepítését Erdélybe. Albert Huet érdeme, hogy az 1580-as évektől kezdve már a szebeni városi rendtartásba is besorolták a II. András által megerősített szász privilégiumot, melyet az utána következő királyok és fejedelmek is elismertek. Az *Andreanum*, a szászok aranybullája a jogalapja a Királyföld különállásának, a szászok társadalmi és politikai szabadságának, így számukra a legnagyobb csapás lenne e kiváltságok mellőzése, azok lábbal tiprása.

6. A jogi folytonosság nyújtotta a legfontosabb alapot a szász polgári, birtok- és nemzetiségi, illetve nyelvi jogok biztosításához. Az *Andreanum* értelmében Királyföld a szászok kizárólagos birtoka, a királyi városokban és falvakban csak szász lehet ingatlanulajdonos, mindenki más csak ideiglenesen ott lakónak és csak birtok nélkülül zsellérnek tekintenek. Ezzel a szemlélettel volt lehetséges a céhek szász jellegének megtartása vagy az evangélikus egyház kizárólagos uralma.

7. A szász történelmi gondolkodást egyfelől a privilégiumok védelme, másfelől pedig a nemesi támadások kivédésének szükségessége táplálta. Mivel a ne-

mesi felfogás szerint a szászok őseit mint paraszt kóborlókat kegyelemből fogadták be az országba, ennek ellenkezőjét kellett kimutatni, mégpedig azt, hogy a szászok elődei régebben laktak Erdélyben, mint a nemesek, ők behívott vendégek és vitéz harcosok voltak, akik a tatárjárás alatt a végpusztulástól mentették meg mind a királyt, mind az egész királyságot.

Az erdélyi szászok eredetével és származásával foglalkozó humanista irodalomban több elmélet alakult ki:

a) az erdélyi szászok a németországi Saxoniából jöttek ide (Aeneas Sylvius Piccolomini, Hartmann Schedel);

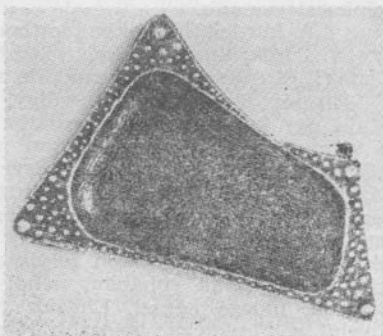
b) Widukind szász herceg pogány alattvalóinak utódai, akiket Nagy Károly parancsára telepítették Erdélybe (Bonfinius, Schesaeus, Pomarius, Heltai);

c) a szászok őseit II. Géza hívta be és telepítette le Erdélybe (Michael Ziegler, Thomas Bomelius, Johannes Honterus, Valentin Wagner, Martin Oltard, Johannes Oltard, Georg Reicherstorffer).

Christian Pomarius 1546-ban a Bonfinius-féle eredetelméletet ismertette, és azt tartotta helyesnek, jöllehet saját kezűleg rendezte el a szebeni levéltárban a II. András-féle privilégiumot megerősítő, Károly Róbert, I. Lajos és Mária királynő által kibocsátott okleveleket. A második szász bevándorlási hullám történetét Pomarius a szeptesi szász krónikából merítette, ebben azonban tudvalevőleg a IV. Béla által behívott szeptesi szászokról, nem pedig az erdélyiekről van szó. Heltai, aki magyarra fordította Bonfinius krónikáját, átvette a Nagy Károly-féle kényszertelepítés-elméletet, valamint azt a feltevést, hogy a szászokat IV. Béla hívta be az országba, és kiváltságos jogokat adományozott nekik. A Bonfinius—Pomarius—Heltai-féle téves elmélet még a Kolozsváron tanult Michael Weiss írásaiban is felbukkan, de szerinte a szászok már két tatárjárást — II. Géza és IV. Béla korában — vertek vissza.

A magukat a szittyáktól származtató nemesi magyar történetfelfogással szemben. Albert Huet nem elégedhetett meg a szászok késői, II. Géza korában történt behívásával, sem a Nagy Károly korabeli betelepítés elméletével, hiszen egyes historikusok szerint a szittyák vagy szkíták már azelőtt birtokolták Erdélyt. Ezért Huet nem fogadta el az oknyomozó brassói iskola megállapítását. Elméletét aztán több, XVII. századi szász történész is elfogadta (Andreas Scheiner: *Stammeskunde der Sachsen von Hermannstadt*. Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1940. 63:159—175.), míg végre a század végén Valentin Franck von Franckenstein szakított a hiteles történelmi forrásmunkákkal ellentétes legendával.

8. A szász patríciusok nyilvános politikai állásfoglalásai a polgárság véleményét, a nemesekkel és a székelyekkel való unió elveinek betartását akaró előkelő, gazdag réteg magatartását tükrözték. A szászok kézműves és főleg paraszti tömegeiben azonban a helyzet merőben más volt, ők gyűlölték a nemességet, s ez sok esetben kifejezésre is jutott. Így például 1645—1646-ban Szebenben, majd 1680-ban Brassóban, amikor az ottani populusz széthányta az Apafi által adományozott és az ottani református templom építésére szánt építőanyagot, vagy 1679-ben, amikor a prázsmári szász parasztszék feldúlták Béli Pál bodolai várkastélyát. Ezt az izzó gyűlöletet az 1653. évi országgyűlésen, január 15-én tartott beszédében Orbai Ferenc a szász rendek szemére is vetette: „A szász annyira gyűlöli a nemest, hogy ha tehetné még a nevét is eltörölné. Saját szememmel láttam, mikor Ecelen a csinos kőből épült udvarháznak még az alapjait is elhordták.“ (EOE XIII. 455.)

Lokodi András fémdomborítása

A Nemrut-hegy szobrai

Részlet egy készülő ázsiai útirajzból

UTAK
ESZMÉK
VITÁK

Mellénk szegődik a szerencse. Minden sikerül, amire vágyunk. Kilométerek százait tesszük meg úgy, hogy közben átszeljük a szír—török határt, újból és újból nyitogatjuk csomagjainkat, hogy a török ellenőrző hatóság beléjük tekinthessen. A taxisok, akiket a vékonyabb pénzü utasok nem fogadnának meg egészen Antepig, hanem csak a pár kilométerre levő Kilisig, nem árulják el, hol van az olcsóbb autóbuszok, mikrobuszok megállója. Bennünket s arab útitársainkat is valósággal átjátszának egy másik, hasonlóan borsos árú járműre. Még ezt is vállaljuk, hiszen elsődleges célunk az, hogy haladjunk. Adiyamanba már gyors, városközi busszal tesszük meg az utat. Sehol sem

állunk meg, alig három óra, s túl vagyunk újabb kétszáz kilométeren. Szét sem tudunk nézni, máris egy rozoga mikrobuszon zötyögünk Kahta felé. Csupa földműves, turbános útitárs, közöttük mi, az egyedüli idegenek.

— Nemrut dagi? — hangzik a rövid, félreérthetetlen kérdés. Törökországban már helyel-közzel otthon vagyunk, ezáltal éppen negyedszer léptünk a földre, így hát nem okoz különösebb nehézséget a lakonikusan rövid válasz: — Evet (igen)! Amíg az emelkedő úton kanyargunk, minden lényegeset megtudunk. Újabb hatvan kilométer áll előttünk, vad hegyi utakon, ahová csak terepjáró kocsik tudnak felkapaszkodni, azok viszont méregdrágák. Akár vissza is fordulhatnánk, de az ember mindig bízik valamiben. Hátha! Utunk végén vagyunk, még ha minden krajcárunkat itt kell hagynunk, akkor is megéri. A Húsvét-szigetre — előreláthatólag — úgysem fogunk eljutni soha, akkor legalább ezt kíséreljük meg!

Jóformán le sem cihelődünk csomagjainkkal, egy húsz év körüli fiatalember jön oda, s bemutatkozik. Ő a helybeli turistairoda megbízottja — kezdi angolul, majd mindjárt áttér franciára. Mi a szándékunk, mikor akarjuk megnézni a szobrokat?

Feltárjuk helyzetünket: hosszú, hathetes út végén vagyunk, mennyi az összva-gyonunk. Sugdolózás, vita, majd: mikor szeretnénk menni? Azonnal! Újabb beszélgetés, aztán egy ötven év körüli férfival jön vissza. Az út mintegy százhusz percert vesz igénybe, s ha valami közbe nem jön, épp egy óránk marad a hegycsúcs látnivalói megtekintésére. A szállással ne legyen gondunk, neki van egy kis vendégfogadója, úgyszólamint áll, ott elalhatunk ingyen is. A csomagjainkat is ő viteti magához, mi már indulunk is!

Pár kilométert még az aszfalton haladunk, aztán nekikanyarodunk az Antitoros-hegység meredek oldalának. Csakúgy pőfékel a motor, mi meg izgulunk nehogy felmondja a szolgálatot. Szerencsénkre állja a sarat. Azon már nem csodálkozunk, micsoda kietlenek ezek a sziklás hegyek. Száraz fűszálak kandikálnak ki a kövek közül, s a hatalmas juhnyájak ezt a gyenge táplálékot legelik. Széles fennsík nyílik, a peremén körben fűzérszerűen elhelyezkedő falvak. Mord, csontos arcú kurdok lakják. Szinte egyáltalán nem élnek itt törökök — mondja a gépkocsivezetőnk.

(„A kurdok hegyekben otthonos törökök, akik elfelejtették anyanyelvüket“ — így a *Török Enciklopédia*. Sokkal „geopolitikusabb“, amit maguk a kurdok mondanak: „Kurdisztán ott kezdődik, ahol a hegyek is véget érnek.“)

Ismét összeszűkül a völgy, hatalmas sziklaszakadékok között kanyargunk. Majd egy keskeny hegyszorulatba behúzott falucskán botladozunk át. Alig férünk a vízmosásos úton, néhol olyan meredek, hogy már-már az az érzésünk, felbille-nünk. A sárga agyagoldalba vésvé jobbról is, balról is költői szépségű lépcsők sorjázna fel az épületekhez. Zegzugos udvarok, mintha az ég volna köztük a kerítés. A házak kétszintesek, s az emeleti részen három oldalról helyiségek öveznek egy elől nyitott teraszt. Mint egy film, perog előttünk a látvány. Lépcsők, kőkerítések, házak, a teraszokon folyik az élet, sarkukra ereszkedve asszonyok ülnek, rikító színű, tarka ruhában, néhol hatan-nyolcan egy csukorékban, megmerevedett szobrok, mozgó kézzel. Előttük gyapjúkupacok, körülöttük hancúrozó gyermekek. Fordul a filmkocka, laposabb részre érünk. A vezetőnk figyelmeztet: ott a csúcs.

Mintha valaki dézsából a hegyerinc tetejére egy hatalmas halmot öntött volna! Ezt az 50-60 méter magas, apró kavicsokból álló süveget a hagyományok szerint I. Antiokhosz, Kommagéné állam dinasztiaalapító királya emeltette saját piramisául, s a régészek alatta sejtik az i. e. 69 és 38 között uralkodott, magát az istennel egyenrangúnak hirdető despota halotti kamráját.

A csúcs alatt kocsink megáll, az utolsó pár száz métert gyalog kell megtennünk. Szinte szaladva mászunk felfelé, sürget az idő. Sziklák állják utunkat, azok között is kibújunk, s így esik, hogy nem fent, hanem alattunk pillantjuk meg a leírhatatlan látványt: a hordott halomhegy lábánál egy laposra kiképzett teraszon hatalmas faragott kőtömbök között jó két és fél-három méter magas fejek! Döbbenetes a hatásuk! Itt fent, a világ végén, a „kulturálatlan tájak“ üstökén a legnagyobb kultúra, a legnagyobb művészet. Ovatosan kell leereszkednünk a meredek sziklafalon. Az órára pillantok: ha igaz, mintegy ötven percünk van naplementéig. Azalatt kell felleltározni, megérteni, befogadni és megörökíteni — fényképen, diafilmen — mindent.

Hét óriási szobor — öt fej, két állatfej —, mellettük reliefek s valamivel kisebb állatszobrok. Csodálatos a fény, a lefelé menő nap sárgás, a szobrokat beárnyozó fénye! Vacognánk a hidegtől — hűz a levegő, behatol az ingünk alá, a lenti hőségben nem gondoltunk arra, hogy itt fájni fogunk —, de ki gondol most a maga bajára? Az idő belemart a szobrokba, szabálytalan repedések szántják végig, szövik be pókhálószzerűen, de nem annyira, hogy elföldjék szépségüket. Csak a kiállóbb részek koptak meg itt-ott kissé, egyébként épek, sértetlenek. Leírhatatlan érzés! Asszimilálni, hosszasan töprengeni nincs idő, még át kell jutni a keleti teraszra, ahol nagyjában ugyanaz a látvány fogad. Fejek — Antiokhosz, Tükhé istennő, Zeus—Oromaszesz, Apollón—Míthra, Héraklész—Artagnes —, reliefek állatokkal s Antiokhosz perzsa és makedon őseivel. S a terasz szélén, a hegykúp alsó peremén ott a magyarázat, honnan és miért ezek a fejek: öt, egyenként 9 méter magas ülő figurának a teste. Itt — az árnyékos oldalon — sejtelmesen zöldnek látszanak a szobrok. Egyre nő a homály, már nem is hiszem, hogy sikerül, de azért fényképezek...

„En, I. Antiokhosz emeltettem ezt az emlékművet a magam és az isteneim dicsőségére“ — olvasható az egyik reliefen. Nem egyetlen eset, hogy a földi hatalmasságok önnön dicsőségük megörökítésére egyetemes értékű remekműveket csikartak ki koruk névtelen mestereiből, művészeiből. Keleten az is megszokott, hogy a magukat hatalmasnak hívő királyok valójában kiskirályok, tenyérnyi országcsoffók fölött uralkodtak. Kommagéné történetéről viszonylag keveset tudunk. Az i. e. X. századtól gyakran emlegetik az asszír uralkodók. I. Adadnirari („aki meghódította [...] a hegység és a hegyvidék minden uralkodóját a messze terjedő Qutu vidékén; aki meghódította Kutmuhi (=Kommagéné) országot és valamennyi szövetségeseit. [...] Hatalmas volt, és királyságának épsege távol is szilárd volt, mint a hegy...“) felirata sejteti, miként terjesztették ki hatalmukat Dél despotái az északi hegyek kis államaira is. I. Antiokhosz büszke volt perzsa és makedon őseire, s maga is olyan ábrándot dédelgetett: egyesítenie kell a két nép isteneit, kul-

túróját... Valójában azonban nem két, hanem sok-sok nép kultúráját egyesítik ezek a szobrok. Az oroszlánok éppúgy vicсорítják a fogukat, mint Hatti királyainak hatalmasságát példázó, 1000-1500 évvel korábban keletkezett elődeik, talán csak annyiból látszanak az „idők“, hogy megmintázásuk kissé részletesebb. A kommagénéi művész már nem az eszményt, a nagyság, a hatalmasság eszményét faragta kőbe, hanem — kissé a közelebbi elődök, példaképek szellemére figyelve — magát az oroszlánt, s egyik fő problémája az arányok hűséges érzékeltetése, az anatómiai pontosság volt. Ennyiben változott az idők során a művészet szelleme. A fejek is megfigyelhető ugyanez. Tipikus hellenisztikus művek. Alkotójuk tökéletesen ismerte a klasszikus görög arányrendet, sőt technikai megoldásokban is (a szakáll ábrázolása a Zeusz és Héraklész fején, az egyénítés nélküli arck, szemek) a görög mintát követi. De e tekintetben már különbségek is figyelhetők meg az egyes műveken. Ha a stílusbeli változatosság különböző művészeket jelöl, akkor legalább három, de nincs kizárva az sem, hogy négy alkotónak kellett itt dolgoznia. Az egyik a görög eszményt képviselte, legfennebb csak annyiban kötődött Kelethez, hogy a fejekben levő süveggel egyrészt eltér a hellén hagyományoktól, másrészt ezzel a fej arányrendjét is kissé megváltoztatja. A másik művész jóval stílzább hajlamú, jobban leszorítja, kevésbé részletezi a formákat. Inkább a keleti, szimbolikus művészet szelleme él benne. Többszerűbbek a munkái (Apolón és vagy két fiatalos kifejezésű fej). Az első művész alkotásai lehetnek az oroszlánok, a másodiké a rendkívüli módon stilizált sasfej. És van egy harmadik stílus is, a mesélő hajlamú, a formákat díszítőmotívumokká stilizáló — ugyancsak erőteljesen keleti vénájú — művész stílusa. Derű, melegség, játékoság, áradó fantázia jellemzi a Tükhé-fejet. A hajfürtök és a fejdísz díszítőmotívum-sorrá alakulnak, kisebb, szőlőfürtszerű és nagyobb, gömb formájú elemek hullámzó rendjébe tömörülnek. És díszíti a részelemeket — a gömbformák felületét — is, de olyan szabadon, olyan öntörvényűen, mint a hettita vagy még inkább az asszír művészek tették, de úgyel ő is a formák „görögös“ egyensúlyára, az anatómia törvényeinek tiszteletben tartására.

A domborművek egy része feltételezhetően megint más művész alkotása. Az egyik lépő nőstenyoroszlánt ábrázol (a hettiták, az asszírok, babiloniak, urartuiak is mozgásban levő állatokat jelenítettek meg). A hasán díszítősort alkotnak a duzzadt emlők, a nyakán a szörzet szintén, s ami még inkább az *Ezeregyéjszaka* mesevilágát, szimbolikáját idézi: nyolcágú csillagformák pettyezik az állat testét (nyakán, törzsén, lábain egyaránt el vannak szórva, s ugyanazokat ott látni a háttérben is; az asszír művészet jellemzője, hogy a díszítősorok, írásjegyek átmennek a figuráról a dombormű földjére is)... Kétféle anyagból készültek a munkák. A domborművek szemesebb szerkezetű szürke, a fejek egy nemesebbnek ható, a lemenő nap sugarában csodálatos tündökléssel fénylő, sárgásfehér kőből. Ez jelezheti keletkezésük időbeli eltolódását is.

Valószínűnek látszik, hogy teljesen sohasem készült el az Antiochosz tervezte két hatalmas monumentum. A nyugati terasz szétszört faragott kővei — ugyancsak ülő figurák részelemei — feltehetően sohasem kerültek egymásra, már előbb félbemaradt a munka. A keleti terasz figurái láthatók ugyan — ott előbbre haladtak a munkálatok —, de csak elnagyoltan dolgozták ki őket. A fejek részletesebb befejezettsége stílusban különbözik a testek egészen geometrikusan elnagyolt megoldásától. Összehangolásukra később — talán a fejek helyükre illesztése után — vállalkoztak volna a művészek.

Eltöltjük az időt a keleti terazon, s hiába próbálunk szaladva visszajutni a nyugatira, pár pillanattal lekéssük a naplementét. Fenséges látvány: körben a lábunk alatt hegycsúcsok koszorúja. A mélység homályba burkolódik, a csúcsok vörösbőn fürdenek. Mintha a világ tetején lennénk! Kavargó köd, bíbor fátyol, s a körülöttünk levő monumentális, embermagasságot kétszeresen meghaladó fejek egyre jobban beleburkolóznak a sejtelmességbe. Szinte pillanatok alatt szürkülni kezd. Valósággal megrémülünk: pár száz méterre vagyunk a kocsitól, akár el is tévedhetünk, ha ránkborul a sötétség. Szaladva ereszkedünk le az oldalon. Csak most vesszük észre: kis épület van itt, az autót végállomásánál, söröző. Milyen más lehet itt nyáron! A július végén rendezett Nemrut-fesztivál idején ezrek látogattak ide: kulturális műsorokat tartanak, sátrakat vernek a környéken, itt is éjszakáznak, vagy a pár száz méterre levő kempingekben, hogy a naplementét, napfelkeltét megcsodálják.

Most azonban mindennek már vége, szeptember 10-e van, közeledik a rövid ősz, s a hosszú tél... Nekünk talán jobb volt így. Magunkban lehattunk, s nem vonta el a látnivalókról senki és semmi a figyelmünket. A ferdén érkező fénysugarak bearanyozták a szobrokat, kiemelték plasztikájukat. Fölöttünk tündökletesen kék volt az ég, és ha az ember leguggolt, úgy nézhette a fejeket, mintha kék para-

A NEMRUT-HEGY SZOBRAI
(Gazda József felvételei)

vánt vontak volna mögējük. S a szoborterasz peremén elhelyezett egyik oroslán — hatalmas tátott szájával, gyönyörűen hulló fürtjeivel — mintha jelképes értelművé vált volna: az erő, a hatalom jelképévé, mely itt, fent a magasban, a föld tetején, védi az örök értékeket.

Sofőrünk alszik kocsijában, mire odaérkezünk. Felrezen, aztán szóltanul indítja be a motort. Amíg az ijesztően meredek utakon ereszkedünk lefelé, még arra is jut időnk, hogy eltöprengjünk: vajon miért éppen Nemrut-hegynék nevezik ezt a csúcsot? A *Biblia* Nimródja „hatalmas vadász vala”, valószínűleg az asszír kor ősi városfejedelemségei egyikének az ura.

„Ha az Assirus eljő a mi földünkre és megtapodja palotáinkat, állatunk elene hét pástort és nyolc fejedelmi férfiút. / És megrontják Assiria földjét fegyverrel, Nimród földjét is az ő kapuibán; [...] / És a Jákób maradéka a pogányok között, a sok nép között olyan léssen, mint az oroslán az erdei vadak között, mint az oroslánkölyök a juhoknak nyája között, amely ha betör, tipor és tép, és nincs, aki tőle megszabadítson.” (*Mikeás könyve*, 5:5–6.,8.)

A babiloniak Nimrud nevét Ninibbel (Nimurta), a vadászat, a háború és a vihar istenével hozták kapcsolatba, s az Orion csillagképpel azonosították. (A nemruti oroslán csillagai az Oriont jelentenék?) Akarva-akaratlanul a magunkénak is érezzük ezt a szimbólumot, melyet a mi ősi mondavilágunk is megőrzött, s Kézai Simon belefoglalta *Gesta Hungarorum*ába. Szerinte Ménrót (=Nimród) Perzsia országában feleségül vette Enéht — „szarvasünőt” —, s az ő kettejük gyermeke lett Hunor és Magyar. Az itt látható szobroknak nincs közük a mi ősi legendánkhoz. S mégis mintha saját népünk múltjába is betekinthetünk volna...

Az agyaglépcsők faluja mintha még költőibbnek tűnne az éjszakában, ahogy kocsink reflektorának fénye ráesik a különleges plasztikai formákra. Egy helyen a ház tövében hét-nyolc asszony kuporog a földön. Este van, eltelt a nap, legfennebb csak tűzvilág lobog a házakban. Nincsen villany, nem jutottak el még idáig a civilizáció áldásai. Ott fent a kétezer éves múlt. Itt — valamivel lejjebb — talán a még régebbi, még ősi, még zavartalanabb. Ezt a sok ezer éves csendet veri fel kocsink motorzaja, hogy kontrasztjával figyelmeztessen: mégiscsak itt döcögünk, zakatolunk a mában.

LUCIAN VASILIU

SZEMÉLYVONAT

A nyári napok alagsorában éldegélek,
jól emlékszem a fantasztikus utazásra —
hátamon egy zsák homokkal
a Tibeti-fennsíkától délre
csavarogtam,
egy hindu fehérnéppel akartam összeállni

Most visszatértem a személyvonattal
Birladra egy ideiglenes paradicsomba
: a barna nők hipnotizálnak
s a Pikk Dáma
a fehér éjszakák
az athéni demokrácia

Nehezen ismerem ki magamat azokon a helyeken
ahol rég nem jártam
a falakat repkény nőtte be
S ez a sötétség —
magam vagyok anyám méhében.

LÁSZLÓFFY CSABA fordítása

HÁT CSAK A HARMAT ÁLTAL TUDHATÓ...

Az első fényben látszik a meglepetés: hóharmat szállt a kertekre, fedelekre. Csillog milliárdnyi kis koponyája a semmi kristály-tömeggyűlésének itt körül, a földön. A színek szép tompán ragyognak ki alóla, sejtelmesen frissít a reggel és megmagyarázhatatlan a jókedv, melyet itt arcom előtt, mint képregényekben: számtól elszálló karikákban közöl a világgal, az utca többi szereplőjével a pára. Kockáról kockára halad a történet, beszélgetünk. Közben felkél a nap, a gépkocsik alatt a sár is aranylik, az ablakok felizzanak, szembesüti a fákat, hát felémfordul a park és visszaköszön.

De már csak a szünetnek számító ódák által tudható, hogy a látható világban tapasztalt minden veszteség és pusztítás ellenére minden jó megmenekül és örökké megmarad mégis? már egzakt prognózisokból és rádióhírekből sosem üzen?

Mekkora kaland az álomból kivetközni naponta, kimenni téli nyári valóságodba más sorsok közé, szegények s regények öröklött díszleteibe, olvasmányokból átéltek hangulatába, mely nem az a kimondott operett-helyszín. Már megint azt rebesgetik: az egész van végveszélyben. Családi válság — és sokmilliárdnyi gyermekük szenved meg: válik a megcsalt Természet a félrejáró Fizikától, szípozhatnak szegény kis Gangesz-parti, Kilimandzsáró és Kárpát környéki árvák...

Születtem fekete szeptemberben s időközben már vörös brigádok védték Sevillát, Madridot, Salamancát. Világrajöttöm körülményei közé számítható a hangosfilm megszületése s az abesszín háború, az évtized leghidegebb tele, legnagyobb árvize s a trónválság (éppen) Angliában. Azóta tényleg semmi se bizonyos, biztonságos. Csak az üveghalak vitrindivatja tart ki. Csak az önmagát világgá elvégző munka, mely mindig a sarlóból, kalapácsból szabadul fel, bárki sajátította ki szimbólumának, maradt az egész dolgozó emberiségé, jövőé, jóé. Mindig végveszélyben volt s mindig másképp volt végveszélyben. A végveszélyek egymásra át nem számíthatók és ki nem cserélhetők.

Ó, messziről érkező szél, a világ arca előtt lengő kendő, ó csendes hajnal és alkonyat közti földi nap, mely alatt bölcsőben ringott és balsorsban remegett kedvenc legkisebb emberiséged, ó idő, ne engedd, hogy elillanjon a földről az élet íze és harmata.

Távirat a 25 éves Tribunához

Ilik most szólni, hurrázás és sapkalengetés nélkül, a gondok röpké szünetében, hangosan, a kipróbált barátsággal, a különbözőségben is megtalálható egyet-akarás tudatával, csak úgy, bátran átkiáltani a szomszéd-testvérhez, át a szomszéd utcában levő műhelybe, tudva, hogy ott is azt teszik, amit tenniük kell; és teszik a jobbra, szebbre törekvés erkölcsétől sarkallva, hittel, tehetséggel és ki nem centizhető lelkiismeretességgel; hétről hétre ablakot nyitnak elénk, az olvasók ezreinek Suceavától Máramarosig, Konstancától Szatmárig, rálátást az országépítés gondjaira-örömeire, a regény-, novella- és verstermesre, a szüntelenül terebélyesedő irodalmi-művészeti élet színes valóságára; mondjuk hát ünnepi pátosz nélkül, csak úgy, ahogy magunknak is mondanók: jó munkát, csak tovább, szaporodó buzgalommal.

KORUNK

Hol a határ?

Igyekszünk takarékosan élni, és ez szükséges; energiahiány van módosabb országok háza táján is. De maradjunk itthon, gyenge vigasz a mások baja. Már ha egyáltalán vigasz. E sorok morfondírozó írója is tudja, hogy az utóbbi esztendőben megsokszorozódott az energiahordozó ásványi anyagok ára, megnövekedtek az előállítás költségei, hogy ma már mélyebbre kell fúrni a kőolajért, a szénét több izzadságért és fukarabban adja már a föld, hogy az iparosodás, a városiasodás temérdek energiát fogyaszt, hogy ma minden házban villanykörte világít, hogy az elmúlt negyed évszázad alatt csak városon több millió lakás épült, és ezek fűtése, világítása nem törpe gond, hogy nálunk az egy termékegységre számított energiafogyasztás nagyobb, mint a fejlett gazdasággal rendelkező államokban, de ne soroljuk tovább, hogy hol és hová kell ilyen vagy olyan energia — igyekszünk takarékosan felhasználni azt, ami van, amennyi van, valahogy úgy, hogy mindenüvé jusson.

A csinnadrattás kampányok ideje lejárt. A napilapok már nem biztatnak arra, hogy télvíz idején kapcsoljuk ki a jég szekrényünket, nem bizonygatják, hogy a száz-wattos villanyégőknek hatvanásra való kicserélése mekkora haszonnal jár, hogy olvasáshoz-íráshoz jobb a szerény asztali lámpa, mint az egész szobát megvilágító, nyolckarú csillár. Szerintem a villanyszámlának nagyobb meggyőző ereje van, mint egy százezres példányban kinyomtatott, öles ábrákkal gazdagon megtűzdelt takaré-kossági buzdításnak.

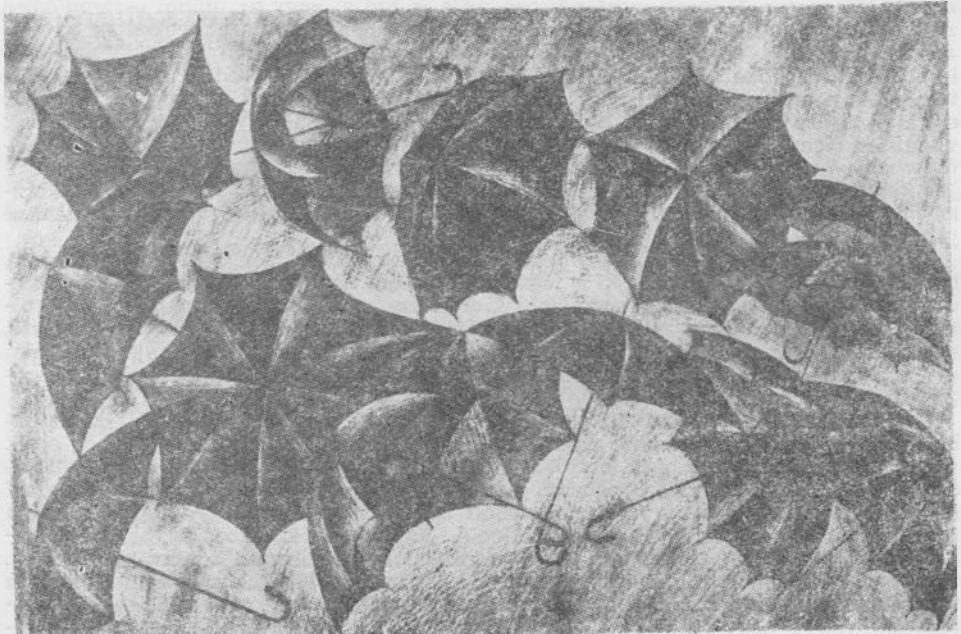
Nem egy riportba öntött nagyképu nyilatkozatot olvastam az elmúlt hónapokban. A pillangónyi öröm után egész sor kérdés maradt bennem. Hogy lehet egyik napról a másikra vagy egyik hétről a másikra ezer vagy éppen tízezer kilowattóra áramot megtakarítani? Én ilyesmivel nem mernék dicsekedni! Félnék, hogy valaki azt mondaná: elvtársam, te a kampány előtt igen könnyelműen fogyasztottad a drága energiát! Vagyis: pazaroltál — büntetlenül. Vagyis: te is okozója vagy a jelenlegi állapotoknak. De hallhatnék ennél cifrábbat is: meghúztad a csavart, rendben, de lássuk, mi van a dicséretet érdemlő buzgóságod mögött? Mert végül is nem a takarékoság kedvéért takarékoskodunk, hanem azért, hogy még többet fogyaszthassunk. Azért, hogy olcsóbb és több legyen a termék, hogy esetleg egy új műhellyel, üzem- vagy gyárrészleggel gazdagodjunk, hogy javítsunk az emberek élet- és

munkafeltételein, divatosabb szóval: az élet minőségén. Mert az ésszerűtlen energia-takarékosság igen nagy károkat okozhat. Ha erre nem volna éppen elég példa, ki-találni százat is lehetne. Vajon nem csökken a munka termelékenysége abban a készruhágyárban, ahol a varrógépek mellett fáznak a munkásnők? Lehet-e dolgozni nagykabátban a nyomda kötészeti osztályán? Vagy akár egy irodában is? Vajon a rosszul fűtött és gyengén megvilágított munkahelyeken megvan-e a szükséges ter-melőkedv, avagy számokkal is kimutatható a termelékenység csökkenése, a minőség romlása, a megbetegedések gyakorisága, az elhasználódás gyorsulása? Dicsekedhet-ne-e a megtakarított üzemanyag hektolitereivel egy közszállítási vállalat, mielőtt elmondhatná (és mindenki igazat is adna neki), hogy teljesítette a gyors és civili-zált utasszállítás összes „házi” feltételeit? És jelentkezhetne-e dicsekvésre az a vállalat, amely a tömbházlakások fűtését hivatott biztosítani, ha nem győződött meg arról, hogy minden lakásban megvan a szükséges, törvényesen is előírt hőmérséklet, amely a lakást otthonná teszi? Lehetne-e egy rosszul értelmezett takarékoság leple alatt hajtóanyag nélkül hagyni a szántásra felsorakozott traktorokat, a búzára éhes kom-bájnokat? És maradhatna-e fűtés, világítás nélkül akár egyetlen iskolai osztály-terem?

A válasz csak egyértelmű lehet: nem.

Pazarolni behuny szemmel is lehet, takarékosan élni-gazdálkodni nem; a pa-zarlásnak nincsenek határai, a takarékoságnak van; pazarolni mindenki tud, oko-san takarékoskodni csak a jó gazdák képesek. Közhely-igazságok? Igen. De néha ezekről is megfeledkezünk. Akkor, amikor úgy takarékoskodunk energiával, nyers-anyaggal, papírral, szóval, hogy az már több, mint pazarlás.

Kassay Miklós

Csutak Levente: Zivatar

Elmaradt lakodalom

— Mi nem esküdtünk meg. Csak összekerültünk. A Tata akkor még nem volt elválva. Most meg már minek nekünk az eskü? Nyugdíj csak akkor maradna rám, ha eskü után tizennégy évet élénk együtt. Idestova betöltjük a nyolcvanát, nem élünk mi még tizennégy évet. Nem járkalunk mi már sehova, eskü ide, eskü oda, ettől már semmi bajunk. Családunk már úgysem lett, hát mindegy. Engem ezért csak úgy hívnak: H. néni.

— Cséplőgép-tulajdonos voltam, 1953-ban ide *planifikáltak* a gépemmel, Antra. Ez a gép elsőrendű rizksását csévelt, magam csináltam, speciálisan úgy, hogy ne törje a szemeket. Abban az időben ezen a vidéken nagy rizskultúra volt. Szinte minden gazdának rizzsel kellett bevetnie a földjét. Így kerültem a feleségem udvarára is, ide, erre az udvarra. Jó formájú, ügyes asszony volt. Özvegy. Előtte már két asszonyt letudtam. Aztán meg ő is kulák volt, akárcsak én. Nála maradtam.

— Bélzerénden születtem, tizenhat éves voltam, amikor idehoztak a faluba, gazdag fiúhoz, feleségül. 42 kishold föld, szőlő meg ház. En akartam. Azt mondta anyám, te szaktítottad, te szagoljad. Hát bizony nagyon nehéz volt. Itt aztán meg kellett fogni a munka végét, mert hát volt is amibe, meg hát nem volt, aki mellénk odaszegődjék. Pedig dolgos ember volt az uram. Két hétig eget a keze alatt a munka hajnaltól éjfélig, utána két hétig húzatta a cigánnyal, ivott. Abban az időben nagyon ittak az emberek. Igaz, hogy most is.

— Simonyifalván születtem, anyám pólyában vitt ki Amerikába, apám után. Négyen voltunk testvérek, legkisebb öcsém ott is született. Az úgy volt, hogy apám pénzt azt küldött, csak levelet nem írt. Sokáig nem jött semmi hír, anyám becsomagolt egy bőröndbe, s három gyerekkel utánaindult a nagyvilágba. *Percanbojban** éltünk, *Newjorktól* negyven percet ment a vonat. Ez egy tengerparti város, kikötő. A *Kis bílen* laktunk, a telepen. *Véber pléz*, így mondták angolul. Apám otthon kubikus ember volt, itt egy gyárban dolgozott mint munkavezető. Kilenclyukú téglákat csináltak, a *livert* építették. Sok ember kellett, apám kihozott még 22 kubikust hazulról. Jól dolgoztak, becsülték őket. Még Zeréndről is jöttek, az egyikre emlékszem, Adorján Gyulának hítták, nagyon erős volt. Sokat kerestek. Apám a kormánybankba tette be a pénzét, hadd fiaddzon, mondogatta esténként, s ha majd hazamegyünk, akkor gazdagok legyünk. Egy este hírül hozták, mert a magyarok mindig összezártak, vagy talán az újságba olvasta, már nem tudom, hogy a kormánybankba tett betétpénzek elvesződnek, mert a bank csődbe jutott. Apám idegesen elsietett. Visszajött, mert a tömegtől nem lehetett bejutni. Megfogta a kezemet, magával vitt. Gyere, mondta, menjünk, keressük meg a takarító embert, az is erdélyi. Hátul az udvarban felkiabált az emeletre: „Mái, Ioani!“ Az egyik ablakban megjelent egy ember. „Hallod? Menj, kérdezd meg, kiadják-e a betétemet koronában?“ „Kiadják“ — ordította vissza. Emlékszem, apám a ház falán, a tűzoltólétrán mászott fel, így aztán koronában vette ki a pénzt, mert dollárt nem adtak. Rá nyolc napra meg is bukott a bank. Apám nem tudta, mit csináljon a sok pénzzel. Közben jött a levél, hogy nagyapám otthon beteg lett. „Gyerünk haza“ — döntött apám. — Ide visszajöhetünk bármikor. Mert amerikai honpolgárok voltunk. Hazaöztünk hát látogatóba. Amikor vissza akartunk indulni, kitört a háború. Ment apám a főispáni hivatalba az útlevelekért, mert oda kellett beadni *vizáért*, közölték velem, hogy elveszett. Valaki meglógott velük. Nem volt mit csinálni, volt is már földünk, még vett hozzá az apám, elkezdett gazdálkodni. De egy év múlva őt is behívták katonának. Ezért aztán elvesztette honpolgárságát. Így maradtunk Simonyifalván. Oda is volt négy évig a háborúban. Mi itthon kínlódtunk. Mondja egyszer anyám: „Gyere vessünk cirkot.“ Két lóval felszántottunk, hívtuk a nagyapámat, hogy vesse el a magot, én vittem az ól ajtaját

* Perth, Amboy

a hátamon, nagyapám meg kötényéből szórta rá a magot. Azt állították, így egyenletesebb. Kínlódás volt. Tizenkét éves voltam, amikor eljöttünk Amerikából, én ott egészen mást láttam. Meg is untam a paraszti munkát. „En nem bánom, anyám, akármilyen legyek — mondtam neki cirokgyomlálás közben —, de nem leszek földmunkás.“ Ott is hagytam kint a földön. Elmentem a kovácsmesterhez, aki 77 éves volt már akkor, hívott is már máskor: „Gyere, Miska, gyere főlzabadi talak.“ Kitanultam a mesterséget. A vérem azonban tovább hajtott Székudvarra Szűcs Istvánhoz kovácssegédnek. Onnan Aradra mentem. Hallottam, hogy Bukarestbe keresik a szakmunkásokat. A Dumitru Voineába mentem, egy magáncéghez. A tulajdonos felvásárolta a háborúban kilőtt mozdonyokat, vagonokat, mi megjavítottuk, ő eladta. Mint kovács kaptam munkát. Nem sokáig csináltam, mert a Regátban akkoriban csak a cigányok voltak kovácsok, s azt hitték, hogy én is az vagyok. Nagyon rosszul esett. Mesterséget cseréltem. A mozdonyserelődében volt egy székelly ember, András bácsi, aki maga mellé vett mint inast. Két év múlva felszabadultam mint gépész. Akkor elmentem a vagongyárba. Munkáshiány volt. Nagyon sok pesti, csepeli és győri vasmunkás dolgozott itt Bukarestben, akik ide menekültek 19 után. Akkoriban még léteztek olyan kis kifőzdék, ahol italt is lehetett kapni. A kazánkovács volt a kifőzde, oda jártunk vacsorázni. Mitrunak hívták. Mondom neki egy este: „Te Mitru, találkoztam mozdonyserelőkkel, akik Pestről jöttek, itt bujkálnak a periferián, és nincs semmi papírjuk. Tudnál valamit csinálni?“ Azt mondja Mitru: „Ha istent ismersz, idehozzad őket, mert munka az van, én meghálálom.“ Az irodából előleget kértem, hogy megvendégeljem őket egy vacsorával. Hoztam is vagy húsz embert, mind híres mozdonyserelő volt. A gyár jól is ment azután, minden hónapban leadtunk egy mozdonyt. Két *echipa* volt, az egyik ben a pestiek, a másikban a románok dolgoztak. Jól megértettük egymást. Mindegyük megkapta a papírokat, jó fizetést, sőt még lakást is kaptak. Így aztán oda szegődtem melléjük, és mozdonyserelő lettem. Itt tanultam meg igazán a gépészséget. Jól ment a dolgom, nemcsak nekem, megbecsülték a magyarokat, pedig románul is alig tudtunk. Nem bozgorozott le senki se bennünket. Ekkor már én *szindikát* munkás voltam. Emlékszem, 1925-ben, amikor először ünnepeltük május elsejét, én is kikaptam a kommunizmus végett. A Gara de Nord előtt *manifestáltunk*, a pártemberek közül vártunk valakit a gyűlésre. Rendőrök jöttek, tölcsérbe beszéltek: „Părăsiți locul, părașiți locul!“ Nem mozdult senki, álltunk. Akkor locsolni kezdett bennünket hat tűzoltókocsi. Előző nap vettem egy öltönyt az *Angloromunától* május elsejére, tönkre is ment.

— 1927-ben született a kislányom. Hibája lett annak is. Azt mondta az apja, ad ő annyit, hogy élete végéig lóbázhassa a lábát. Ő nem vízi orvostól orvosig, úgysem tudnak rajta segíteni. Hiába volt itt a nagy vagon... Többet jelentett az uram számára egy fél deci pálinka. Én otthon a családban sosem láttam részeg embert. De az uram sokszor berúgott. Bizony a háború előtt is sokszor kihűlt. Esténként elindult Tamásdáról, aztán reggelig kódorgott a hóban, mert eltévedt. Amikor meg elfáradt, leült, elszundított. Hát tudtam, ha egyszer kihűl örökre, elszáll a vagon, csak a lányom sántaságával maradok. Kivettem a kártyát egyszer, kétszer, háromszor... nem mutatott az semmi jót.

— A mozdonygyárból egy bútorgyárba szegődtem, az Obor piac mellé, egy zsidó volt. Az jobban fizetett. Mindenki csak lassú Blaunak hívta. Ott megtanultam a gépasztalosságot. Beállítottam a gépeket, karbantartottam. Innen elmentem Victor Grădinarhoz, aki még többet adott, szintén bútorgyára volt a *strada Orzari-on*. Az udvarán egy cséplőgépkazánt meg egy csomó kimustrált gépet találtam. Üzembe helyeztem. Úgy csináltam meg, hogy a hulladékot használtuk fel. Hús inasa volt. Rengeteget keresett. 7500 lej kaptam egy hétre. Odahoztam az öcsémet is, hadd tanuljon szakmát. Őt is egy András, egy másik öreg székelly vette maga mellé. Szerencsém volt az Andrásokkal. Hanem amikor az öcsém felszabadult, nagy baj történt. Szerelmes lett egy regáti lányba. Mondtam neki, marha vagy, öcsém, de nem hallgatott rám. Elbeszélte a lánynak, hogy ő amerikai születésű meg satóbbi. Ebből lett a bonyodalom, mert a lánynak a *cserkutól* is udvarolt egy őrmester, az meg nem nézte jó szemmel az öcsémet. Úgy intézte a dolgot, hogy öcsémet *dezertornak* tették, és négy évre ítélték el. Amikor meghallottam, mert ott is volt jó emberem, elvittem öcsémet az amerikai követségre, menedékjogot kértem. Tíz napig ültünk ott, míg a konzul elintézte a visszatelepődését Amerikába. 48 óra alatt el kellett hagynia az országot. Már arra se volt ideje, hogy búcsút vegyen anyánktól. Zombolyánál hagyta el a határt, Szerbián keresztül Genovába ment, onnan személyhajóval *Nevjorkba*. Öcsém távozta után én is eltűntem Bukarestből, egy szénbányában vállaltam állást, Doicești-en, Tirgoviste mellett. Egy rendőrprefektus volt a gazdám, Gheorghe Corbescunak hívták. Őt évig voltam nála. 1933-ban visszamentem Bukarestbe, a Griviciára. Ott ért a sztrájk.

Fűtták a szirénát, mi is oda tartottunk, mert akkor máshol dolgoztam, de utunkat állta a katonaság. Jobbnak láttuk, ha visszafordulunk. Egy vasárnap találkoztam a korzón Dobrescu tartalékos kapitánnyal. Volt egy benzinkútja, kiadná bérbe, mondta, harmincezerért. Kell-e? Kivettem. Az első hónapban alig adtam el három-négy száz litert. Megijedtem, mert ez így tiszta ráfizetés. Meghirdettem az újságban, aki nálam tankol húsz litert, annak ingyen lemosom a kocsiját. Az automatákat lebontottam, mérőkannákkal mértem a benzint. Jöttek a kuncsaftok. A sofőröket is megvettem. „Akarsz egy kis dohányt keresni?” — kérdeztem őket. Mindegyik benne volt. Olyan kocsisorok álltak a kút előtt, hogy félórát kellett várni. Kocsimosás, ablakmosás, megérte. Felfogadtam pár gyereket, ők is jól ke-restek a baksisból. Egyszer hallottam, amikor az egyik pénzes vevőm azt mondja a másik bojárnak: „Micsoda sor! Muszáj nekünk itt vásárolni?” „Hát idefigyelj!” — mondta a másik, és nagy pénzt adott, amit nem tudtam felváltani. Volt egy nagy fekete táblám, felírtam a kocsik rendszámát, és hogy mennyit kell visszaadnak. Másnap vagy harmadnap, amikor jött, megkapta a visszajáró pénzt. „Nahát ezért jövök ide” — mondta, és kívárta a sorát. Ez aztán megcsinálta a jó híre-met. Vettem egy ócska háromliteres víztartályt állvánnyal együtt, attól kezdve három-négy kocsit lehetett egyszerre mosni. Annyi kuncsaftom volt, hogy ötezer litert is kimértem egy nap. A következő évben már kilencvenezret kért tőlem a kapitány. Mondtam, nem éri meg. Úgy aztán Ciorogirlára mentem ki, Bukaresttől 18 km-re, Pamfil Şeicarunak, a *Curentul** című lap igazgatójának a birtokára. Olyan 50-60 hektáros gazdasága volt. Pamfil Şeicaru megkért, hogy *asszisztáljak* a villanytelepén, volt egy akkumulátortelepe is. Hát annyi minden volt azon a birtokon, hogy beleszerettem. Keltetőgép, tehenészet fejőgépekkel, disznóhizlalda, laboratóriumok, méhészet három-négy fizetett méhésszel. Ott láttam, hogyan készítik a takarmányt tudományosan a jószágoknak. Mindennap megmérték a zsírfokát a tejnek. Ha kevés volt, akkor olyan takarmányt írt elő az orvos. Úgy tehát vagy ötven-száz között, mert állandóan változott a számuk. Ezeket nyáron sem vitték legelőre, úgy adagolták a takarmányt, hogy fonnyasztott lucernát és bodorkát kaptak, darát és napraforgó-pogácsát. Olyan állásokban voltak, amelyeket télen is fűtöttek. És a tisztaság! Adott is mindegyik huszonöt liter felett, mert amelyik huszonöt alatt adott, azt kiszuperálták. Helyben nevelték az utánpótlást is. A disznókat is folyamatosan hizlalták, télen is fűtött ólakban. Mert hiába fogjuk azt december közepétől hizlalásra, amit megesszik egy nap, arra megy el, hogy fenntartsa a kalóriáját. 1936-ban gépésznek álltam be egy főorvos birtokára, Piteşti alá, Robeşti-be. Hamar meguntam, visszamentem Bukarestbe. A Capşa előtt valaki rámszólt: „Mái, Petre Vintilă, unde mergi?” Pamfil Şeicaru volt. Mondom neki, meguntam már ezt az ide-oda vándorlást, hazamegyek, megpróbálkozom én is az életben. „Gyere hozzám a birtokra.” „Nem — mondtam —, magamnak akarok már végre dolgozni.” „Na fiam, ha hazamegy, nehogy azt hidd, hogy jobb sorod lesz. Meglásd, egyszer majd igazat adsz nekem.” Ideadta a névjegykártyáját. Ha valami bajom lenne, vagy megbántam volna, hogy hazamentem, csak írjak neki, de az igazat írjam. Mielőtt hazaindul-tam Bukarestből, vettem egy írógépet, s azon egy ujjal megtanultam írni. Ameri-kában majdnem mindenkinek volt. Hátha még vállalkozó is lesz az ember. Gondoltam, ezzel majd jobban tudok érvényesülni. Micskén lepedtem meg, mert Simonyifalván tizenhárom géptulajdonos volt. Ott nem lett volna megélhetésem. Micskének nem volt egy gépe sem. Amit nyáron csépeltem, abból vettem egy malomkövet meg felszerelést, és csináltam egy daramalmot. Tizennégyezer lej adót nyomtak rám, nem bírtam érvényesülni. Már lefoglalták a házat is meg mindent. Mentem a *prefektúrára audienciára*, nem fogadtak. Eltelt vagy három-négy hónap, hiába volt a sok beadott kérvény, a *percsepčia* foglalni akart, már ki is hirdették az árverezést. Elég az hozzá, hogy az addig beadott kérvények másolatait és az adóhivatal papírjait összeszedtem egycsomóba, és elküldtem Bukarestbe a *Curentul* szerkesztőségének, Pamfil Şeicarunak címezve. Teltek-múltak a napok, már el is feledkeztem a dologról, amikor a szomszédba egy juhász költözött. Azt mondta, a birkákat várja, mert ide jönnek a téli legelőről. Pár nap múlva megállt egy autó a ház előtt, kiszállt belőle a prefektus, az *adminisztrátor*, egy vasgárdista, a *prim-prător*. „H. Mihályt keressük” — mondták. „Én vagyok” — mondtam. Azt mondja mérgesen románul: „Mái băiatu, cum ai îndrăzni să faci două parole din judeţu meu.” Azzal kivette a zsebéből az újságot, s odacsapta az asztalra. Két oldalon végig rólunk írtak: „*În ce hal trăiesc cetăţenii în judeţul Arad în comuna Mişca?*” Én, mint aki semmiről sem tudok semmit. Milyen „szentjeim” vannak nekem Bukarestbe, így a kapitány. Akkor elővettem az öt névjegykártyát, mert öt volt belőle: Corbescu rendőrprefektusé, Pamfil Şeicarué, dr. Zaharescu Caraimané, Ghe-

* Bukaresti bulvárlap.

orghe Brăteanué és még nem tudom, kié. Jóformán el sem olvasták, azt mondja a prefektus: „Te arestesz!” Mondtam: „Tessék.” Közben belépett a juhász a szomszédból, azt hittem, kérni akar valamit, mondtam, várjon egy kicsit, míg elvégzem a dolgomat az urakkal. Közben a prefektus verte az asztalt, és ordította. A juhász meg a suba alól elővette a fényképezőgépet, valami nagyot villant, aztán egyszerre csend lett. Akkor aztán békét hagytak. Három hét után hívatott a jegyző a község házára, s közölte: „Benne vagy a hivatalos közlönyben, mindent megbocsátott neked az adminisztráció, és levitték az adódat nyolcszáz lejre”. Ez után az incidens után sem hagytak rendesen dolgozni. Kisjenőből valakinek nem tetszett, hogy nekem daramalmom van Micskén, lefizette a kerületi orvost, Sándor Mihályt, csináljon valamit, zárja be a malmot. Vissza akarták vonatni az engedélyt azzal, hogy nincs kipadozva. Amikor már ez se volt baj, kitalálták, hogy közel vagyok az iskolához. Addig-addig, amíg kikényszerültem a falu szélére. Minden megváltozott. A központban jó volt, közel a kocsmá, közel az artézi kút, közel a bolt, jöttek az emberek, inni akartak, s ha nem volt pénzük, elloptak az asszonytól öt-tíz kiló tengerit, eladták. Én meg megvettem olcsóbbért. Úgy csináltam, mint a boltos. Eppen csak nála többet fizettem, hogy nekem hozzák. Akkor úgy volt, hogy az asszony lopott az embertől, az ember meg az asszonytól. Ott a központban hatvanöt vagonnal is ledaráltam egy évben, kint a faluszélen még tizzel sem. Nem volt mit csinálni, otthagytam Micskét. Borosjenőbe mentem. Vettem egy telket, házat építtettem, még le se volt pucolva, már járt a malom. A *kolonisták* között telepedtem meg, ők befogadtak és felkaroltak. Román emberek voltak, Moldovából meg Munteniából települtek erre a vidékre. Én mindig minőségi darát adtam. Éjjel megvágtam a követ, nappal nem volt megállás. A klient nem érdekli, hogy miért nincs, az érdekli, hogy legyen. Konkurrálni csak így lehet.

— Negyvennégy őszén behívták az uramat. Egész télen ott tartották munkaszolgálatra. Úgy mondták: *koncentra*. A környéken akkor már mindenütt oroszok voltak, még a közeli tanyákon is. Egyik éjszaka hallom, hogy beugrik valaki a kerítésen. A kisházban aludtunk a lányommal, kinyitottam az ablakot, s elkezdtem segítségért kiabálni. Akkor már verték a konyha ajtaját. Én meg: „Segítség, segítség!” Többen is lehettek, hallottam a topogásukat. Az ajtót meg egyre verték. Akkor ért oda Simon Jani meg Bondár Venci, akik meghallották a kiabálásomat. Jöttek, mert nekik volt az a dolguk, hogy elszállásolják az odatévedt katonákat. Jókör érkeztek, beszakadt az ajtó. Jani eléjük állt a konyhában: „Mit akartok ettől az asszonytól? Ennek sok gyereke van, és mind járványban, ide nem lehet bejönni.” Úgyhogy elvitte őket. De másnap ketten visszajöttek, meg akarták nézni a gyerekeket, hol vannak. Mutattam, ott alusznak a szobában, keresztben az ágyon, mind a heten. A lányom aludt ott, hatot hozzáhazudtam.

— Amikor Péter-Pálkor hazajöttem a *koncentráról*, hát látom, a ház végét leverte az eső, a kert megmunkálatlanul, mindenütt csak gaz, ott hevert gardaléba minden. A feleségem, amit otthon hagytam, mindent eladott. Nem volt neki szeretője, csak nem volt már érdeke, hogy velem éljen. Lusta volt, megszokta a jó módot, a pénzt elcukrászta nyavalyásokra. A többi a szegény rokonai élték fel. Athúztam a telet, tavaszkor odavettem próbára egy másik asszonyt. Nem hivatalosan, olyan vadházasság. Az meg megalálta a régi szeretőjét. Én hagytam ott. Kurvának jó volt, de feleségnek nem. Mondtam is neki. Magára vessen, hogy túlnézett rajtam.

— Eljött a január. Negyvenötöt irtunk. Egy este veri valaki a kaput: „Ereszszetek be!” Hát az uram jött meg. Hazáig zokniban, két rossz csizma a vállán, mert annak talpa se volt. „Kisjenőből jöttem a fagyon” — mondta. Lefeküdt, s attól kezdve nem kelt fel tavaszig. Valaki a szomszédok közül feljelentette, hogy hazaszökött. Jött is egy *szuboficer*, hogy visszavigye, de amikor bejött ide, és körbelábalt, meghökölt. Mondta is a másíknak románul: „Ez nem szökött, ezt hazarendték, ennek már vége.” Mondtam neki: „Na meggyőződött, mivé tették. Már akkor beteg volt, amikor maga bekísérte.” És a háború már régen véget ért. Akkor nyáron, amíg még lábadozott, behordtuk a termést, ő is segített. Csépeletünk volna. Lefeküdt az ágyba, ki se jött, nem érdekelt. Mondtam neki: „Hát gyere már ki, nézd meg, hiszen a lányod nem érti úgy, csak tizenkilenc éves.” Igaz, akkor már férjnél volt, nálunk éltek. Azt válaszolta: „Nem bánom én, csináljatok, amit akartok.” Abban az évben szedtek először *kótát*. Rám szakadt a sok munka. Négy ökör, két tehén, tinók, huszonöt disznó, aprójószág. Sok pénzt kaptunk a terményért. Egy egész zsákkal, mert milliós világ volt. Jó évnek ígérkezett. A falu alatt nagy tábla dinnye várt piacra. Híres volt az anti dinnye. Egyik nap azt mondja az uram: „Menjete Váradra, költsétek el a pénzt.” Menjünk. Olyan szorgos volt a vonat, hogy Tamásdán két napig rostokoltunk. A nagy tömeg miatt lemaradtam. Majd másnap nagy nehezen felkapaszzkodtunk, a vejem a grádicson állt

a zsák pénzzel. Ahogy tülekedtek, valaki belekapaszkodott a madzagba, a zsák kioldódott. Egyszer csak kiabál a vejem: „Anyám, valaki kioldotta a madzagot! Úgy fogom a hónom alatt a zsákot... Lehet, hogy nincs benne egy lej se.” Mondtam neki: „Mán mindegy, majd csak lesz valahogy.” Seres csizmadiamesternél szálltunk meg. Finom dolgokat csinált, a felesége varrónő volt. Jártak Antra ki, dolgozni. Kiborítottuk a pénzt a szőnyegre, hát nem hiányzott egy lej se. Sok millió volt, már nem emlékszem pontosan, de csináltattunk két bürgeri csizmát, egyet a vejemnek ötvenmillióért, egyet az uramnak negyvennyolc millióért. Seresnek adtam kétfélmilliót azért, hogy kihozza, ha kész lesz. Százmilliót már odaadtam, de még mindig nagyon sok maradt. Váradon már mindenütt rángatták le a redőnyöket, alig tudtuk elkölteni a pénzt. Csak tizenöt milliót vittünk haza. Akkor az egyszerű mi is milliomosok voltunk. Tamásdán szálltunk le a vonatról, már suhadt a nap, de én nagyon siettem, mert tudtam, hogy az uram kint van a dinnyénél. Átvágtam a sűrűn, ott találtam a gunyhónál. „Hoztatok haza pénzt?” — kérdezte. Tizenöt milliót, és a nászunknál is van még tizenöt millió. Na akkor holnap Gyarmatra kell menni, és rendelni egy új kocsit, hogy ne vesszen a pénz. „De hát két kocsi van” — mondtam. „Nem baj, feltesszük a padlásra” — válaszolta. Hazaküldött. Jó, hogy nem mentem. Egy ideig üldögéltünk a sötétben, én lefeküdtem a gunyhóban, ő a dinnyeföld végére ment, mert arról szöktak jönni a katonák, s jobb volt, ha ő adott nekik dinnyét, mintha összetaposták volna. Magával vitte a kutyát. De én csak féltem. Azt hittem, már odaért, amikor nagyon erőltlenül a közelből hallottam a hangját. „Jöttek a katonák? Vigyem a kést?” — kérdeztem. „Nem kell a kés, csak gyere ide.” Amikor odaértem, látom, hanyatt feküdt, bőrkabátja a feje alatt: „Itt a gyufa, nézd meg, mi van itt kétfelől.” Hát uram teremtem, mindenütt vér, vér. „Hát mi van veled? — mondtam. — Jaj, hát nekem mi bajod van?” Rohantam a nászomhoz, felvertem őket, jöjjenek a dinnyéhez, felköltöttem a lányomékat, befogtam az ökröket, szalmát, dunyhát, pokrócot tettem a szekérderekba, s mentem az emberem után. Annyi ereje se volt, hogy felszálljon a kocsira. Úgy tettük fel. Vittük be Zeréndre. A katonák átengedtek a kompon, mert mindegyik ismerte az uramat. Mind jártak a dinnyénél. Jó emberük volt az uram. Hajnalodott, mire az orvoshoz értünk. Rögtön megvizsgálta, injekciót adott neki meg gyógyszereket. Hazajöttünk, lefektettem. Reggel láttam, már alig van benne élet. Mondtam a lányomnak: „Hallod? Menjél! Aztán ha valakit találsz az úton, nem baj, mennyit kér, vágtsa az orvosért Zeréndre.” Pap Feri két sárga csikaja kétfélmillió lejt hozta el. Későn. Mire a komphoz értek, éppen akkor harangoztak... A koporsót megegyezésre vettük, csak úgy adta az asztalos. Temetés után, ha javul a pénz, majd akkor fizetjük. Kit érdekelt ez akkor. Eltemették. Negyvenhét éves volt. A sok gyógyszert visszavittem a patikába. Adják el másnak.

— Kilencszázötvenig küszködtem a darálóval, aztán az osztályharc lépett előtérbe. Voltam én a pártban is. Amikor beléptem, akkor még olyan idők jártak, hogy még tíz embert kellett vigyem magammal. Ez volt a *kondíció*. Vittem. Ha én mentem, jöttek mások is. Egyszer valamelyik gyűlésen ott volt egy miniszter is, mert abból a faluból származott, kezdte lebegtetni az osztályharcot. Ki szólal fel, kérdezték. Én álltam fel: „Ha olyan jó, amit tetszik mondani, akkor miért éppen azokat állítják félre, akik világeletemben dolgoztak, s vitték valamire...?” Azt válaszolja nekem a miniszter: „Majd maga is belerázódik az osztályharc életébe, majd maga is beleéli magát...” Mondom neki én: „Az ország kereke is olyan, mint a kocsi kereke. A kocsikeréknek van tizenkét kűllője, az ország kerekében nem tudom, hány millió... de ha én a tizenkettőből kiütök hatot, az a kerék nem fog forogni.” Nemsokára ki is tettek a pártból. Kuláknak léptem elő.

— Amennyit asszonyként én akkor dolgoztam, senki sem a faluban. Három-négy vagon cukorrépát adtam be egyedül, ökrös szekérral hordtam be az állomásra. Odaálltam a vagon mellé, fohászkodtam, na anyám, hányd fel két méter magasra azt a hányezer répát a gombos villával. Akkor még nem volt kövesút, este megrakodtam, éjjel háromkor befogtam a négy ökröt, s indulás. Kettős ekével, négy ökrrel szántottam teljesen egyedül. Nem ment senki az ökrök előtt, betanítottam őket: csára, hajsza. Csá a jobbos, hajsza a balos. Így volt. Hát megtettek kuláknak.

— Ötvenegyben elvégeztem a cséplést Avram Iancuban, jött a parancs, hogy ebből a körzetből elvisznek húsz gépet a Székelyföldre. Kisjenőbe mentem, ott vagoníroztunk. Engem Tusnádra osztottak be egy másikkal. Mondom neki: „Szaktársam, a lányod a tanácsi irodában dolgozik, nem jött valamik különleges rendelet?” Olyan balsejtelmem volt, hogy mégse Tusnádra visznek bennünket. Az igazság az, hogy az előző évben is vittek már ki tőlünk gépet, emberrel együtt, aztán sose jött vissza a gazdája. Szóval mi mindig *fókonyecben* éltünk. Hivatalból.

— Férjem nem volt, azt csináltak velem, amit akartak. Egy este azzal jön a vejemnek a nagybátyja: „Hallod-e? Úgy gondolkozz, hogy téged is elvisznek a Duna-csatornához...” „Esetleg te!” Tagadta, pedig ő volt a kutya. Megmondták mások, akik hallották. Akire *spekkelt*, annak még a kútjából is kihúzták a vizet. Hogy nem találják-e fegyvert nála. Olyan volt akkor a világ, mindenki feljelengett mindenkit, azt hitték, hogy akkor jobb lesz.

— Aztán ötvenháromban, hogy ide *planifikáltak*, ittragadtam. Ez az asszony megértett engem. Éppen Mihály-napkor volt huszonhét éve annak, hogy összekerültünk. Azóta megszoktuk egymást.

— Két kulák, ha összekerül, azontúl együtt vártuk a végrehajtót. Mikor ezért, mikor azért. El is vitték adóba mindent. Azt is, ami ki volt fizetve. De hát mi világeletünkben munkához voltunk szokva. Igazunk meg úgysem lehetett, hacsak a jóistenhez nem fellebbezünk.

— Az ember nem élhet úgy, hogy ne akarjon valamit, ne legyen vágya megvalósítani, amit elképzelt. Ha kellett, gőzgépet csináltam, építettem cséplőgépet, ha kell, kovácsolok, ha kell, asztalos vagyok vagy ács. Összetajkoltam ez a meglegházat, most kutat akarok fűrni hozzá. Mélyet, nagyon mélyet. Mindenütt van meleg víz a környéken. Nyolcvan méteren már 27 fokal a víz hőmérséklete. Megcsináltam a fűrófejet, ott vár a műhelyben, csak a háromlábú állvány kell még hozzá. A csörlők már megvannak.

— Tatát szél érte a tavaly, de most sem tud nyugton ülni, mindig matat valamit, vagy a kertben, vagy a műhelyben. Mindig próbál valamit. Tavaly látta a televízióban, hogy az amerikaiak csak minden két évben szántanak. Kipróbálta ő is. Szinte tengericsövei voltak, mint a fél karom. Tervezi, hogy motoros ekekapát csinál jövőre. A motor már a fészkerben van. Hiába nyugdíjas, belebetegedne a téblábolásba.

— Csak volnék negyvenéves, és lenne erőm, megmutatnám, hogy ebből a kis kertből is milliomos lennék. Hát akkor egy nagy gazdaságból! Minden attól függ, van-e értelme a küszködésnek.

— A tökpalántákból lesz a téli tüzelő. A *szervian* paprikából, a paradicsomból, ha leszerződjük, abból kihozzuk az orvosság árát. Most, hogy nyugdíjunk is van, leszünk valahogy. Nekem kevés, a tatának 70. Nagy szerencse, hogy állami nyugdíjat kap. Két évig járt utána, amíg beszerezte Bukarestből a papirokat. Különben maradt volna kettőnknek a kétszer kilencvenhat.

— Csak azt sajnálom, hogy mint egykori kulák, a kollektívában nem hasznosíthattam a tudásomat. Nem is engedték, nem is bíztak bennünk. Ha szóltam valamiért, félreértették. Azt hitték, az ellenség mondja. Pedig jó szívvvel mondtam.

— A legjobb sorunk mégis akkor volt, amikor beléptünk. Közösen dolgoztunk, bírtuk a munkát, jól fizettek. Legelső évben tizenegy zsák búzát hozott haza az én emberem. Amikor berakták ide a gangra, s végignéztem rajtuk, én voltam a legboldogabb. Ennyi búzám sosem volt, még kulákkoromban sem.

— Amikor beléptünk, mindenki bevitte mindenét: ekéjét, boronáját, s mi lett vele? Ott állt a szabad ég alatt, amíg valamelyik elnök fel nem figyelt rá: „minek itt ez a sok ócskavas”, s elvitette a *décséához*. Beadtunk szekeret, állatot, most meg, amikor nem lehet rámenni a földre a nehéz traktorokkal, meg motorina sincs, milyen jól fogna a két ló szántani, ekekapázni vagy bármit csinálni, csak tegyen az ember, ne hagyja tönkremenni a földet, a termést, az életet.

— Földre én már nem vágyom, ha ingyen adnák se. Minek az? Csak azért, hogy szántsam, meg vessem be, meg dolgozzak látástól vakulásig? Hiába termett annak idején száz mázsa búza, nem maradt egy szem se. Elvitték. Ilyen adó, olyan adó, aztán a kenyeret meg venni kellett. S hol volt még a jövő évi vetőmag? Nem kéne, ha utánam hajítanak se. Annyi kell csak, ha meghalunk, legyen mit ránk kaparjanak.

Nikolits Árpád

Valaha elsők voltunk II.

Gondolatok az amerikai tudományról

„Az újítás volt a legfontosabb téma az 1930-as években, amikor minden lehetséges eszközt megragadtunk, hogy kirántsuk a nemzetgazdaságot a csödből. Emlékszem, Henry Fordot lefényképezték egyik kocsija mellett, amely szójababból gyártott műanyagból készült, hála a Mezőgazdasági Minisztérium újítóinak. Az újítások nyerték meg az USA-nak a második világháborút, s emelték gazdaságát vezető helyre az 1950–1960-as években. [...] A kapitalista gazdaság maga aknázza alá az újítómozgalmat, mivel a technológiai fejlődés és a nagyvállalatok bürokrata vezetése rutintevékenységgé változtatja az újítást, a tudománypolitika irányítóinak pedig, úgy látszik, nincsen nyükre nyíltan beszélni a kellemetlen akadályokról.“

Will Lepkowski szavait idéztük a *Chemical & Engineering News*ből, mintegy összegezeként annak, hogy az USA kutatási betegségének alapvető oka talán nem is annyira a költségek csökkentésében vagy a szakemberhiányban keresendő, mint inkább a tervszerűtlen, bürokratikus adminisztrációban, az újtól való félelemben.

„Újítani annyi jelent, mint kockáztatni, méghozzá pénzt. Mutass nekem egy újítót, s fogadjunk, hogy mutatok neked egy pénzes embert, hiszen csak az engedheti meg magának, hogy újító legyen. [...] Az új termék eladása egyre kalandosabb vállalkozás; ahhoz, hogy a kormányzat engedélyeit megszerezze — a különböző csoportok gáncsoskodása mellett (akik nem óhajtanak versenytársat) —, a szegény újítóknak ezt a kanyargós utat igencsak ki kell köveznie kölcsönpénzzel, méghozzá egyre többel. Ha csoda folytán mégis célhoz érne, reménye lehet rá, hogy tíz szabadalma közül a bíróság legalább hatot elutasít (az NSZK-ban vagy Angliában jobban járna, ott csupán kettőt vesztené el). Az is kérdés, hogyan indokolja meg újítása létjogosultságát, hiszen ez a pénz jobban kamatozna a már meglévő üzletekben.“ (C.A. Gerstacker, *Dow Chemical*)

Milyen egér az elefánt?

„Az elefánt olyan egér, amelyet a kormányzat előírásainak megfelelően gyártanak le.“ Harry Stine meglepő hasonlata csupán azt szeretné példázni, hogy a mindjobban burjánzó bürokrácia és a versenytársak gáncsoskodásai következtében, amíg egy új termék megszületik, annyira teleaggatják valóságos és kitalált követelményeknek megfelelő módosításokkal, kiegészítésekkel, hogy egyre kevésbé hasonlít önmagára.

Példaként: „Gyógyszer-jóváhagyó rendszerünk körülményesebb és lassúbb, mint más országoké, de ez a hosszabb eljárás még nem biztosíték arra, hogy az Amerikában forgalomba került termékek tényleg jobbak, mint pl. az NSZK gyógyszerei“ — írja a Központi Statisztikai Hivatal szakembere, G. J. Hart. Emlékezzünk a Laetrile-botrányra, amikor baracknektárt adtak el rákellenes gyógyszerként! Más példa: 1963 októberében landolt a Martin Marietta által gyártott első *Space Shuttle* modul (*Engineering*). A komp 1978-ra sem készült el, s kétséges, hogy az újabb dollármilliók árán 1982-ben felszállhat. Ha már a repülésnél tartunk, említsük meg a Concorde hercehurcáját, az amerikai SST megtorpedözását.

A föld alatti folyó

Meglepő, hogy az újítókedv elapadása ellenére mindössze egyetlen felsőfokú intézmény foglalkozott komolyabban az újításpolitikai következményeivel. Csupán a nagy híró MIT Politikai Változatokat Kutató Intézete merészelt radikális intézkedéseket sürgetni. Szerintük a Chryslerhez hasonló, életképtelen, elavult monstrokot nem kellene támogatni. Inkább a trösztellenes törvény megerősítését ajánla-

tos szorgalmazni a kisvállalatok érdekében, azokat pedig, akik nem újítanak, büntetni kellene. „Sokat tanulhatnánk ez ügyben Japántól“ — hangzik a figyelmeztetés.

Es bár idáig még nem jutott az USA, a „föld alatti folyó“ (Max Lerner nevezi így híres könyvében az újítómozgalmat) felszínre hozatalára egyre több javaslat születik. Az adminisztráció 15 jelentősebb programban foglalta össze az újítások támogatására tett intézkedéseit. Így például központot létesítenek a szövetségi technológia népszerűsítésére. A kormányintézetek kutatási eredményeit ismertetik a magáncégekkel. A kisvállalatok számára lehetővé teszik szövetségi szabadalmak használatát. A külföldi technológia vívmányainak ismertetésére 1,6 millió dollárt fordítanak: gyakoribbá teszik, szaporítják a tanulmányutakat. Mindez eltörpül a 150 millió dolláros keret mellett, amit az egyetemek és az ipar közötti kapcsolat javítására fordítanak.

Különleges hangsúlyt kap a kisvállalatok újítókedvének fokozása. E célból a kisvállalatok többet kapnak a központi kutatási és fejlesztési alapról. Előnyben részesülnek termékeik forgalomba hozatalakor. A Bentsen-javaslat szerint a kutatással foglalkozó kisvállalatok 10⁰/₀-os adókedvezményt kapnak. Javaslat született azoknak a vállalatoknak az adótámogatására is, amelyek együttműködnek az egyetemi kutatókkal. Pénzügyi alap létesült a fiatal tudósok támogatására (az Amerikai Kémikusok Társasága pl. megalakította a Fiala Kémikusok Bizottságát). Megszületett a SEED-program a nehéz anyagi helyzetben levő kutatók támogatására.

Kérdés, hogy ezek az intézkedések, „amelyek inkább az árapály mozgását veszik figyelembe, mintsem a hullámokét“ (Lepkowski hasonlata), elegendők-e ahhoz, hogy az amerikai kutatás ismét betöltsé hivatását. Közben ugyanis megváltoztak az idők, s „a rövid életű Aranykor, amikor a kívülállók kéredezéskedés nélkül támogatták a tudományt, aligha tér vissza egyhamar“ (Adriano Buzatti: *A tudományos intézmények ma és holnap*).

Szent tehén a vágóhídon

„Amikor felértünk a Holdra, az amerikaiak azt kérdezték: Hát ez meg mire jó? Ki ad ilyesmire pénzt?“ (John Grey, Amerikai Űrkutatási Intézet) „Az amerikai adófizetőnek elege van abból, hogy pénzelje mindezeket az örök kutatásokat, miközben a kormánynak százmilliárd dolláros deficitre kell számítania. [...] Kétségtelen, a köz hite a tudományban és technológiában — egyéb hitekkel együtt — erősen megkopott“ — írja a *Chemical & Engineering News*. „Az alapvető bizalom a tudományban és a technológiában még megvan ugyan, de már nem tekintik szent tehénnek. Azt kell hinnem, hogy a tudományellenes hírek és híresztelések áramlata a társadalom valamely befolyásos rétegének szemléletét tükrözi. [...] Az újságírók gyakran túlozva, felületesen, a tárgyilagosság legcsekélyebb igénye nélkül írnak a tudományról. Az így szított tudományellenes hangulat előbb-utóbb ártani fog nemcsak a tudománynak, de a társadalomnak is. [...] A közvélemény bizalmának ez az eróziója párhuzamos az USA jelenlegi visszaesésével a kutatásban, fejlesztésben és a technológiai újításban“ — mondja Gerald Laubach, a Pfizer elnöke.

Ha arra gondolunk, hogy bizony számos elvárás, korunknak jó néhány, a tudomány által megcsillantott ígérete csupán ábránd maradt, akkor értetlenül kell fogadnunk Laubach sajtókritikáját. Kezdjük talán a „zöld forradalommal“, amelyről Borlaugék azt várták, hogy a világon rövidesen megszünteti az éhínséget; vagy az atomenergiához fűzött reményekkel, melyek szerint hamarosan örökös energia-bőségben kellene tobzódnunk. Folytassuk azzal a tévedéssel, hogy az ember természetátalakító tevékenysége csak jóra vezethet (gyors cáfolatként említsük meg az asszuáni gátat vagy a transzamazonasi utat, a sivatag és az örök jég elöretörését, a tengerek, folyók szennyeződését). Sokak szerint az atomkorszak nem nyújtott mást az emberiségnek, mint a világon felhalmozott 13 millió, a hirosimaival egyenértékű atombombát! Ha laikus szemmel figyeljük a tudomány eredményeit, a fizikát, amelyben az atom építőköveinek oszthatatlansága immár a múlté, a kémiát, amelyben a biokémia és a polimerkémia eredményei fenyegetik összedőléssel a vegyértékelméletet, a biológiát, amelyben a Watson—Crick-féle alapmodellnek nemrég versenytársa támadt, s amely a klónozás révén (s az elszabadult fantázia jóvoltából) típusemberképpel kecsegtet, úgy vélhetjük, tudásunk alapja füstbe ment, a tudomány meghazudtolta önmagát.

Mindez így korántsem igaz. A tudomány csupán meghaladta húsz esztendővel ezelőtti önmagát. A tojásfejükbe, futurologusokba vetett bizalom megingása csak azt jelzi, hogy a technokrácia, a technológia alkalmazása önmagában nem lehet

gyógyir napjaink világproblémáira, jelen esetben az USA gazdasági és tudományos gondjaira. A tudományos fejlődés nem szakítható ki a társadalomból. Igencsak helyes a Lepkowski által feltett kérdés: „A kapitalista technológia össze tudja-e egyeztetni az intellektuális magántulajdon fogalmát a tudás szabad áramlásával egy pánikba esett világban?”

Ha arra a cirkuszi fogadtatásra gondolunk, amely a génebézészet első eredményeit kísérte, a híres Berg-levélre, amelyben követelték az ilyen típusú kutatások beszüntetését, mégiscsak igazat kell adnunk Laubachnak. Hiszen hol is tartanánk a mesterséges interferon, inzulin, az influenza elleni védőoltás gyártásában a molekuláris biológia eredményei nélkül? Mit kezdene a mezőgazdaság a rovarok „szerelmi életének” ismerete, pontosabban a szexattraktánsok felhasználása nélkül?

„Harcolnunk kell a túlélésért egy új típusú hidegháborúban” — mondja Milton Harris, a Priestley-díj 1980-as kitüntetettje. Abban, hogy ez a „háború” nemcsak a tudomány ellen, de a tudomány berkeiben is folyik, kétségtelen, maga a tudomány is ludas.

„A sikeres tudós önző kell hogy legyen.” (*Chemical & Engineering News*)

„Megtörtük a rivalizálás erkölcsstelenségét, titokban tartottuk a módszereket csupán azért, hogy kollégáinknál hamarabb jussunk el felfedezéseinkhez — olyan gyakorlat az, amelyet kritikátlanul bevezettünk a kutatási rendszerbe, miután átvettük az ipartól és a kereskedelemtől” — íme néhány vád, amelyet Adriano Buzzati a tudomány fejére olvas. „A liszenkóizmus bekerült a tudomány szótárába mint a tudományos ortodoxia terminusa. Ha néhány területen a tudományos ortodoxiát most mi is az államhatalommal védelmezzük, közel állunk ahhoz, hogy magunk is liszenkóisták legyünk.” (G. Laubach)

Hogy az amerikai tudományos élet demokráciája terén nincsen minden rendben, példázzák azok az intézkedések is, amelyek a kisebbségek helyzetét kívánják megjavítani a tudomány hierarchiájában.

Az amerikai tudomány „sokszínűségéből” könnyen ízelítőt kaphat az olvasó a szakirodalom böngészése során. Hiszen pl. az atomenergia helyzetét nemrég a híres *Kemény-jelentés* tárgyalta, Melvin Calvin fényenergia-hasznosító kísérleteiről Ötvös számol be a *Chemical & Engineering News*-ban; az adminisztrációt a *Görmöry-jelentés* tájékoztatja az USA várható tudományos és technológiai fejlődéséről, s Harsányi P. Zsolt készít tanulmányt a kormányzat számára a molekuláris biológia eredményeiről. Az utóbbi esztendőnek nem amerikai származású amerikai világhírességei közül elég, ha megemlítjük Ponnannperumát (az élet eredetének ceyloni kutatóját), a német-amerikai rádiófizikus Penziast, vagy a neves közgazdászt, Leontieffet.

A fasizmus elől menekülő Fermi még hittell mondhatta barátjának, Heisenbergnek: „Amerikában méltó részt vállalhatnál a tudomány nagy kalandjából. [...] Látdot, ezt az országot az európaiak építették, olyan emberek, akik otthagyták otthonukat, mert nem állhatták a kis népek örökös viszálykodását, a kicsinyes korlátosságokat, a folytonos vádaskodást; az elnyomás és felszabadítás, a forradalmak és a velük járó nyomorúság örökös körforgását. Itt, egy tágasabb, szabadabb országban nem terheli többé őket a történelmi múlt súlyos ballasztja.”

Most, amikor a tudomány nagy kalandjából vesszőfutás lett, úgy tűnik, a részt vállalás lehetősége sem adatik meg egyformán mindenkinek. Az új Carnegietanulmány (*Háromezer jövő. A következő húsz esztendő a felsőoktatásban*) azt jósolja, hogy 1997-ben az USA egyetemistáinak egynegyede kisebbségi lesz, a nők aránya pedig 37%-ra nő. Összehasonlításként: 1960-ban a kisebbség mindössze 4%-ban részesedett az egyetemi helyekből. Elsősorban a színes bőrűekről s az ún. mexikói amerikaiakról van szó, akiknél problémát jelenthet az anyanyelvű oktatás is.

Kétségtelen, hogy a jelenlegi, kutatásintéző helyzetben az USA mindjobban számít a kétnyelvűek, a kisebbség szellemi potenciáljára is. Ezt példázzák a nemrég megindított nyári egyetem típusú oktatási intézmények, amelyek — akárcsak a délen létesített tudományos központok — a kisebbség soraiból kikerült mérnökök, kutatók számát kívánják növelni. E téren igencsak példaként szolgálhatna az USA-nak az öreg kontinens, pl. Finnország, ahol a 10%-nál kevesebb svéd kisebbség jóvoltából az ország kétnyelvű. Az amerikai kisebbségi nyári egyetemeket egyelőre 1000—2000 hallgatóra tervezik.

Hogy az USA tudományos demokráciájának hibáival mennyire nincsenek tisztában maguk az amerikaiak sem, kiderül J. R. Cole-nak, a Columbia Egyetem Társadalomtudományi Intézete igazgatójának könyvecskéjéből. Az *igazságos tudomány. Nők a tudományban* című munka adatai szerint a gyengébb nem tudományos érvényesülése körül minden rendben van. Valójában — mutat rá a *Chemical & Engineering News* — a nők részvétele az amerikai tudományban egyre csökken. 1920 és 1970 között pl. a női mérnökdoktorok száma 12,3%-ról 6,7-re csökkent. 1979-

ben a kutatásra képesített nők között a munkanélküliség hatszorosa volt a férfi kollégáknak.

Oda jutottunk volna — kérdezhetnénk a költő Váci Mihály szavait parafrázálva —, hogy akárcsak Amerika ideáljai, tudományának sarokkövei is rezervációkba kényszerültek?

Vége a kihívásnak?

A *l'Express*-főszerkesztő Jean-Jacques Servan-Schreiber nagy port felvert könyve (*Le défi américain — Az amerikai kihívás — Paris, 1968*) immár több mint egy évtizede mondta ki azt a tételt, hogy Nyugat-Európa gazdasága azért maradt el az Egyesült Államoké mögött, mivel Európa még mindig nem tért rá a tudományos vállalatvezetés alkalmazására. Ott még gyermekcipőben jár a vezetés művészete.

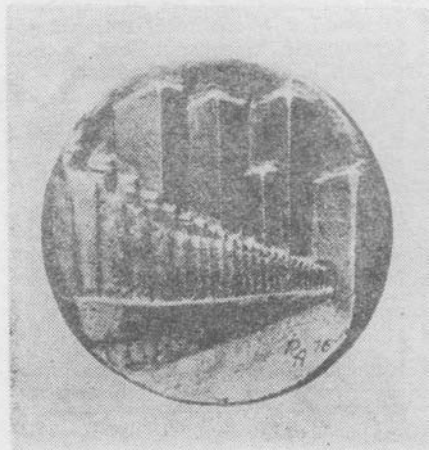
Nemrég a *Chemical & Engineering News* egyik cikke a német vegyipar sikereit elemezve arra a következtetésre jut, hogy az eredmények mögött a művészi szintre emelt vezetés áll. Ha ugyan művésznek lehet nevezni egy olyan vezérigazgatót, aki mielőtt adminisztratív munkakörbe került, hosszú éveken keresztül dolgozott a kutatásban. Igen, az NSZK vezető vegyi cégeinek igazgató tanácsában többnyire mérnöki vagy kutatói doktorátussal rendelkező szakemberek ülnek, akik pozíciójukat főként mesterségükben, a kutatásban elért eredményeiknek köszönhetik. Ha más előny nem is származhat ebből, mint az, hogy a kutatás visszanyerte becsületét az iparral szemben, már ez is mindenképpen figyelemre méltó. Európa felvette az „amerikai kihívás” során odadobott kesztyűt.

Az amerikai tudomány becsülete megkopott. Eredményeinek egy része a fegyverkezés meddőhányójára került. A nemcsak technikai, de részben társadalmi problémáknak csupán kis hányadát sikerült megoldania, s így „megromlott a történelmi kapcsolat a tudomány és a társadalom között” (G. Laubach).

A tudományba vetett hit válsága nem új jelenség. Lánosz Kornél írja visszaemlékezéseiben, hogy Einstein élete vége felé egy beszélgetés alkalmával megvalótlotta: csak azt sajnálja, hogy nem ment vízvezetékyszerelőnek. Amerikának a tudomány iránti jelenlegi közönyére jellemző, hogy az Einstein-centenáriumra nem sikerült az emlékmű felállításához szükséges pénzt összegyűjteni.

Erdemes-e ilyen hosszasan boncolgatni az amerikai tudomány átmeneti, múltó nehézségeit? Szeretném az olvasót arra emlékeztetni, hogy az Egyesült Államokban évente tizezernél több doktori értekezés jelenik meg, és csak a kormány által ellenőrzött kutatási témák száma meghaladja az ötvévezret. Az amerikai tudomány (e mégoly akadozó gépezet) világformáló hatását kétségbe vonni tehát — kivülállókként vagy szakmabeliekként — egyaránt botorság volna részünkről. Amerika viszonya a világ gondolkodásához a rész és az egész viszonya. Hibáiból és erényeiből tehát az egész is tanulhat. Úgy vélem, különösen fontos ez egy olyan világban, ahol Mircea Malițăt idézve bizvást elmondhatjuk: „Még sohasem volt gyorsabb a társadalom átalakulásának üteme, és sohasem parancsolóbb annak szükségessége, hogy mindegyre módosítsunk a föltartóztathatatlanul kibontakozó építmeny tervein.”

Sz. Benedek István

Hiteles és reprezentatív emlékezet

Gondolatok a könyvtárban

Mi azt mondjuk a népnek: „Amit tudsz, nagy érték, az ősök hagyománya, a magad lelke igaz kifejezése. Olyan érték, hogy mi, a műveltek is, tőled tanuljuk el, mert mi már elfeledtük, idegen szellemi javak utáni kalandozásainkban. Becsüld meg, erősödj meg benne, mert ha többre akarsz menni, csak erre építhetsz.“

KODÁLY ZOLTÁN

Az *Igy tudom, így mondom — A régi falu emlékezete* című könyv* hőseiről szólok. Arról a 281 falusi emberről-asszonyról — Romániában élő magyar anyanyelvű állampolgárokról —, akiknek beszédét 1975—1979 között hangszalagra rögzítette, majd ebből az „aranszalagtár“-ból lejegyezte, és negyedszáz témakörbe csoportosítva 370 lap terjedelmű nagy kötetbe szerkesztette a Kovásznán tanárkodó Gazda József.

Ugy vélem, kötelességem rávilágítani arra, hogy ez az „emlékezet“ mennyire „reprezentatív“ és mennyire „hiteles“: hogy szélességében és mélységében vajon hűségesen tükrözi-e hagyományos népeletünket. Vizsgálódásunkhoz azért is szükségünk van a szélességre (extenzitás) és a mélységre (intenzitás) mint objektív megközelítési elvekre, mert mércénk szükségszerűen szubjektív: saját élményeinkhez, valamint népismereti olvasmányainkhoz tudjuk csak hasonlítani a mostanában eltűnő hagyományos falusi életnek e kötetből kibontakozó képét.

Mindennemű néprajzi gyűjtés alapvetően fontos feladata az alkalmas adatközlők kiválasztása. A sorsuk alakulásáról, emlékeikről megkérdezettek természetesen valamennyien felnőtt, sőt többségükben koros emberek, közülük mindössze ketten nem töltötték még be a 30. életévüket, 136-an viszont 70 évnél idősebbek. Szavaik nyomán valóban „a régi falu emlékezete“, Románia őstermelő (földművelő, állattenyésztő) magyarságának hajdani élete bontakozik ki az olvasó tudatában.

Az *Igy tudom, így mondom* adatközlői (ha úgy tetszik: hősei) mintegy 600×300 kilométeres térségben élnek: az ország nyugati határszélétől, a Bánságtól, Bihartól, a Partiumtól, a Szamosháttól és Máramarostól a történelmi Erdélyen és Gyimes-völgyén keresztül Moldváig, azaz az alföldiesen í-ző magyarság területeitől az északi, az sz-elő és a székely-csángók lakta településekig, nyelvterületünk legkeletibb sávjáig.

Láthatjuk, hogy térben, területi szélességét tekintve is teljességre törvő gyűjtőmunkát vállalt Gazda József. Ebben a vonatkozásban könyve Jagamas János—Faragó József *Romániai magyar népdalok* című páratlan folklórkiadványunkhoz meg Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára*hoz, valamint a kiadásra váró *Romániai magyar nyelvatlashoz* hasonlítható.

Az *Igy tudom, így mondom* kötet értékelésére választott második vizsgálódási szempontunk — az intenzitás teljessége, teljesértékűsége — tekintetében nehezebb véleményt alkotnunk, bár ez esetben az időbeli távlatokat vehetnénk számba, azt, hogy alkalmanként az emberi memória, illetve a népemlékezet milyen mélységeibe sikerül bevilágítania a — mindig díszkréten háttérbe húzódo — kérdezőnek meg a válaszolóknak.

Erdemesnek tűnik megjegyezni azonban, hogy ez a kollektív emlékezet alig terjed a harmadik-negyedik emberöltő élményvilágánál messzebbre. Így nagyszü-

* Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

leink-dédszüleink alig-alig tudnak, tudtak érdemleges felvilágosítást adni fölmenőik (vagy tágabban: őseik-őseink közösségének, falujának, vidékének) 1848–1849-es vagy önkényuralom kori élményeiről, eseményeiről. A ma élő legöregebbek tudatában is a három-négy emberöltőnél régebbi múlt utáni közvetlen kutatás kevés eredményt ígér, inkább csak töredékes, kusza, ködös, szerencsés esetben népmondává mitizált történetek kerülhetnek felszínre.

Az ennél ősbibb, a valóban „hajdanvolt“ népi világ üzenetei tehát nem közvetlenül az élő emlékezet, hanem a „néprajzi kövületek“ vizsgálata révén fejthetők meg. Természetesen nem tárgyakra utalok, hanem például népszokásainkra és régi stílusú népzeneinkre.

Téli napfordulás alakoskodó népszokásaink egy része az ezer-kétezer-háromezer esztendővel ezelőtti samanisztikus hitvilágunk elemeinek továbbélési formája, lehetősége. Ismeretes, hogy parasztzenénk régi (pentaton kvintváltó és ugor stb.) rétege ugyancsak az uráli és Urálon túli őstörténetünknek máig élő „kövülete“. Eppen ezért különösen sajnálatos, hogy népszokásaink összegyűjtése érdekében alig tettünk valamit a néphagyományunk változása tekintetében is sorsdöntő utóbbi 30-40 esztendőben.

A Gazda József által most közzétett hatalmas anyagnak — szükségszerűen — csupán egyik rétegét alkotják a valóban archaikus hagyományra rávilágító szövegek: a dramatikus népszokásaink mellett például a népi gyógyításra és a népi hitvilágra vonatkozó részletek.

Nyilvánvaló tehát, hogy az *Így tudom, így mondom* kötet emlékezői jórészt az elmúlt három emberöltő (az elmúlt évszázad) földműves-állattenyésztő világáról tájékoztatnak — és mint a legilletékesebbek: hitelesen.

Új műfajt teremtett népismereti irodalmunkban Gazda József: a mozaikkockaként olykor csak egy mondatnyi töredékekre bontott szövegek összessége egyedülállóan gazdag és csodálatosan színes, monumentális körképet alkot. Itt jegyzem meg, hogy ezt, a — jól átgondolt tematikai vezérelvet követve egymás mellé illesztett különböző nyelvjárású, különböző személyektől vett szövegtöredékekből kibontakozó szíves, de a mindennapi élet, valamint a jeles napok mélységeit is bemutató — mozaik-körképet jól egészíti ki Gazda 115 szép, dokumentumértékű fényképfelvétele a könyv hőseiről és környezetükről. Az ötletes-elegáns borító G. Olosz Ella ízlését dicséri. (Sajnos azonban, a kolozsvári és a nagyváradai nyomdától „megszokott“ gyarló sokszorosításban némelyik fotó alig élvezhető. — Érdemes lenne elgondolkoznunk az illetékeseknek is azon a furcsaságon, hogy ugyanezek a nyomdák folyóirataink képmellékleteit könyveinkénél sokkal magasabb színvonalon képesek előállítani.)

A kötet szám szerint 281 adatközlője elegendőnek tűnik ahhoz, hogy képviselje mindazokat a hazánkbeli falusi embereket, akiknek „anyanyelve magyar“. Nyilvánvaló azonban, hogy mindenhová, minden érdemes személyhez nem juthatott el Gazda József; a gyűjtésre, lejegyzésre fordított négy esztendő is rövid időnek tűnik. Föltétlenül kívánatos lenne a gyűjtést társadalmasított formában továbbfolytatni, kiteljesíteni!

Magnója számtalan fiatalnak van, s annál hasznosabbra, hogy segítségével nagy-szülei-dédszülei múltját rögzítse, alig használhatná. A *Zsuzsi baba* meg a *Sípaldobbal* gyűjtőmozgalom iránti hatalmas érdeklődés, a begyűlt anyag tudományos értéke bizonyítja, hogy érdemes a fiatalabb generációt bevonni a néprajzi kutatómunkába. A gyűjtés kiszélesítésének erkölcsi haszna ifjúságunk néphagyomány iránti érdeklődésének fokozódása lenne — Kodály szellemében: „Becsüld meg, erősödj meg benne, mert ha többre akarsz menni, csak erre építhetsz.“

Talán megint a sepsiszentgyörgyi múzeum vállalhatná az ügy fölkarolását. Gondoljuk meg, őseink szóttese-varrottasa, ekéje-kapuja — esetenként a konzerválás szándéka nélkül is — évszázadokat átvészeltetett és még átvészeltet, beszéde, hangja azonban...

Milyenek vagyunk? Erre a kérdésre is választ kapunk, ha figyelmesen „meghallgatjuk“ az *Így tudom, így mondom* hőseit. Eleink falusi élete, könyörtelenül nehéz munkájuk és egyéb megpróbáltatásai ellenére nyugodtabb, lassúbb folyású, az ember természetes biológiai életritmusához inkább igazodó volt, mint a miénk, stresszszorozatoktól gyötört, állandóan rohanó mai városlakóké. Nemhiába szokták csodálkozással vegyes megrovással szóvá tenni a korosabb falusi emberek „a mai fiatalok“ örökös izgatott lótas-futását.

Az előtünk járó, falun élő nemzedékek beszédmódja tempósabb, kimértebb, mint a városlakó vagy a városon dolgozó ifjaké, de sokkal-sokkal tömörebb, tömönyebb is: kevés szóval sokat mondó. (Az esetleges ismétléseiknek majdnem mindig többletértékük, többletfejező funkciójuk van.) Ez a csaknem redundanciamentes beszédmód teszi az említett „mozaikkockákat“, beszédtöredékeket fényessé, olykor-

olykor sziporkázóan csillogóvá. Különösen akkor szépek ezek a mondatok, amikor a hagyományok csiszolta beszédfordulatok, sőt folklorisztikus szóképek mögül föl-sejlik egy-egy gazdag lelkivilágú személyiség, aki persze nem elkopott közhelyekben fejezi ki magát, hanem jellemző élethelyzeteket villant föl néhány szóval.

A rossz magaviseletű asszonyokról emlékezik az 1902-es születésű Szabó Mihály bácsi, Kálnokról: „Az olyanra szokták mondani, hogy kajtár az eleje... Vótak ezelőtt, a régi időkbe. Sok gyereke vót, ügyes volt az asszony, s gabonáét, egy véka gabonáét megtette. Kenyér kellett. A kényszer vitte rá.” Falubelije, az 1908-as születésű Kartuly Gábor bácsi összefoglalása szerint „Azt mondja a közmondás: Ha jól vagy es, az asszonynak köszönd, s ha rosszul vagy, akkor es az asszonynak köszönd. Me, ha megértés van, megélhetőség es van, de ha hercehurca van, egyik erre húz, a másik arra, akkor nincsen semmi jól.”

Tudjuk, nem idegen a természeti környezetben élő parasztságtól a dolgokat nevükön nevező, szókimondó fogalmazás, amelyet azonban sohase tévesszünk össze az őrmesterek vagy a gyakran italos kocsisok tónusával! Még akkor sem, ha azt is tudjuk, hogy a „parasztos” jelző (éppen a népnyelvben) durvát, csiszolatlant, faragatlant, átvitt értelemben pedig tanulatlant, nyersét, modortalant is jelent. Az elsőként idézett 79 esztendő háromszéki öregember bizony nem így, nem „parasztosan” mondta el a magáét. Ugyanakkor megfigyelhetjük — faluja jó híre érdekében — a társadalmilag súlyos megítélés alá eső paráznság erős motiválását: nem ma történt, és bár pénzért esett meg, de kényszerűségből. „Ne érje rossz szó a házunk elejét!” Már-már csak egy lépés választja el ezeknek az „ügyes” asszonyoknak esetét a balladabeli Fehér Anna tragédiájától... És milyen messze vagyunk korunk szentesített szabadosságától!

Második példánk mondója valószínűleg sohasem hallott a feminizmusról — furcsállná is bizonyosan. De tudja és vallja, hogy az emberséges férfinak meg kell becsülnie társát, a családi boldogulás és boldogság zálogának tekintett tisztá erkölcsű asszonyát, élete párját.

A moldvai csángóknak a fentiekkel egybecsengő erkölcsi fölfogását közvetíti az 1919-ben született Andrika Antalné Csurár Magda, Nagypatakról: „Ullian vót, és lesz. Egy darabik nezik, sz osztán felejtik el. Az erdő aszusz ág nélkül sze nem vót, sze nincsen, sze nem esz lesz. Hol van az az erdő, hogy aszu fa nem legyen? Tud-e valahol? Ullian nem lehet legyen. Azét nem lehet legyen a népszég között esz olyan parasztság nélkül.” (Mindhárom szöveg a kötet 137. lapjáról való.)

Ez a harmadikul idézett vélemény a köznyelvünktől leginkább eltérő magyar nyelvjárásban hangzott el, az sz-elő csángókén. Magda nénié mellett még negyedszáz moldvai magyar adatközlő mondásait olvashatjuk, tíz településről, ebben a kiváló népismereti munkában.

Már esett szó az *Igy tudom, így mondom* kötet adatközlőinek tizenkét tájegységbe sorolásáról, illetve ezeknek a tájegységeknek nyelvjárási különbözőségeiről, nyelvi változatosságáról, sokféleségéről. Itt az ideje rámutatnunk arra is, hogy Kalotaszeg és a Maros mente, Háromszék és Bánság, Szilágyság és Barcaság, Szamos-hát-Máramaros és Udvarhely vidéke, a Kis-Küküllő mente és Gyergyó vidéke, a Csíki-medence és a Gyimes-völgy, valamint Moldva csángó falvainak e kötetben szereplő hőseit nyelvjárási különbözőségeik ellenére erős kohéziós erő vonzza egymáshoz: az azonos etnikumból következő szemléletbeli, felfogásbeli hasonlóság, valamint a nyelvi, kulturális, felsőfokon pedig a nemzetiségi azonosságtudat.

Aki tehát kíváncsi arra, hogy milyen a romániai magyarság, és hogy nemzeti-ségünk milyen véleményt alakított ki generációkon keresztül önmagáról, világáról, múltjáról, autentikus formában megtalálhatja a kötet lapjain. (Úgy vélem, minimális korrekcióra lenne csupán szükség: ugyanis nemzeti-ségi kultúránkat őrző városi öregjeink nézetei a világ legalapvetőbb dolgairól valamelyest eltérhetnek falusi kortársaikétól.)

Megható öregjeink múltba kapaszkodása, hagyományhűsége, mely anyanyelvünk mellett a legfontosabb megtartó erő. Ha a szükségszerű és elkerülhetetlen életforma-változások ellenére mi magunk és a következő generációk is az őregekhez hasonló érzelmekkel ragaszkodunk ezekhez, az évezredek történelmi viharai között mindmáig megtartó erőkhöz, akkor nem kell félnünk Herder 1791-ben megfogalmazott baljós proféciájának teljesedésétől.

Nos, az *Igy tudom, így mondom* kötet, valamint minden hazai magyar néprajzi kiadvány iránt megnyilvánuló hatalmas érdeklődés arra enged következtetni, hogy városaink-falvaink könyvvásárló közönsége elfogadja Kodály bevezetőül idézett tanításának igazságát: tudatában van a néphagyomány megtartó erejének, és tudván tudja, hogy az általános emberit minden nép csak nemzeti sajátosságain át közelítheti meg.

Katona Ádám

Könyv a gyógyszertervezésről

„Korunk emberét a születéstől a haláláig állandóan kísérik a gyógyszerek” — állapítja meg Buchwald Péter és Bodor A. András*, és ezzel fel is hívják figyelmünket egy olyan jelenségre, amely nem tudatosodik kellőképp valamennyiünkben. Néhány évtizeddel ezelőtt még azt valottuk, hogy az exogén (a külvilágból az emberi szervezetbe jutó) anyagok két nagy csoportja: az élelmiszer és a gyógyszer közötti lényeges különbség, hogy az előbbi fogyasztása folyamatos jellegű, míg az utóbbié csak időszakos. Eredeti elképzelésünk szerint tehát gyógyszerre csak a beteg embernek van szüksége. A gyógyszer „szükséges rossz”, amelyet csak akkor ír fel az orvos, ha adagolása elkerülhetetlen. Sok szempontból ma is „kétéltű fegyvernek” tekintjük, melynek használata akkor indokolt, ha az elérhető eredmények érdekében vállaljuk az esetleges károsodások kockázatát. Korunk embere viszont túl hamar nyúl gyógyszerhez, ezúton szeretné megoldani legkülönbözőbb panaszait: alvászavarát, „idegességét”, fájdalomérzeteit, emésztési nehézségeit. Ma többet foglalkoztat bennünket egészségünk, a lakosság több gyógyszerrel ismer és használ, mint bármikor. Kérdés viszont, hogy a gyógyszert — elsősorban azt, amelyet nem orvos ír elő — valóban ismerjük-e? Tétovázás nélkül állíthatjuk, hogy nem. Már csak azért sem, mert keveset vagy semmit sem tudunk arról a tervezési folyamatról, amelynek eredményeképpen megszületik a gyógyszer.

Múlt időt kellett volna használnom; a helyzet megváltozott — Buchwald Péter és Bodor A. András könyve ugyanis — irodalmunkban az első ilyen jellegű munka — bemutatja a gyógyszerkutatás és -tervezés lényegét. Kötetük nemcsak eleget tesz az ismeretterjesztő irodalom leglényegesebb követelményeinek, hanem iskolapéldájának is tekinthető: egyaránt szól az olvasók széles táborához és a szakemberhez. A legigényesebb ismeretterjesztő munkák a fejlődési folyamat bemutatásával, az egész terület átfogó jellemzésével, az alapösszefüggések kidomborításával a szakembert is elgondolkodtatják, a beavatottnak is újat nyújtanak — mint az itt szóban forgó könyv.

A szakavatott szerző, amikor ilyen át-

fogó jellegű munkát közöl, szinte önletrajzot ír, a legszerényebb önletrajzot, amely létezhet: ő maga nem szerepel benne név szerint, egyéni hozzájárulásaira sem hivatkozik. Az olvasó érzi, hogy ilyen alapos ismeretekre, ilyen széles áttekintésre csak az tehet szert, aki személyes tapasztalataira támaszkodik. Bármennyire valószínűtlennek tűnik éppen átfogó jellege miatt, a kötet nem kompiláció, nem összeszedett adathalmaz, hanem régóta gyűlő tapasztalatok eredménye.

Hadd mutassam be a szerzőket, Buchwald Péter kutató vegyész, több mint két évtizede dolgozik a kolozsvári gyógyszervegyészeti kutatóintézetben; a kémiai tudományok doktora, 29 gyógyszer vagy köztestermék előállításí folyamatát dolgozta ki, ennek kétharmadánál mint a kutatócsoport vezetője. Antibiotikumok, mésztartalmú szerves készítmények, fájdalomcsillapítók (Algocalmin), reumaellenes szerek technológiája fűződik a nevéhez (ezek majd mindegyikét szabadalom védi); tucatnál több közleménye jelent meg román és angol nyelven. Bodor A. András is a vegyészeti tudományok doktora, több mint egy évtizede dolgozik az említett kutatóintézetben. Főbb kutatási területe a szterinvázas hormonok szintézise, a szükséges ipari eljárások kidolgozása; közleményei román, angol és német nyelven jelentek meg. A méltatott könyv három, nagyjából egyforma terjedelmű fejezete közül a műltra és a jelenre vonatkozókat az első szerző, a távlatokat körvonalazót a második írta.

A gyógyszerkutatás múltjának vázolása nem szabványos történeti bevezetés, hanem a fejlődési irányok bemutatása, amely könnyedén, olvasmányosan, de igényesen ismerteti meg az olvasóval az alapfogalmakat: kemoterápia, hatásmechanizmus, a kémiai szerkezet és biológiai hatás közötti összefüggés, receptorok. Néhány alapvetően fontos gyógyszercsoport — a szulfamidok, az antibiotikumok, a vitaminok, a nyugtató és altató gyógyszerek — példáján ismerjük meg a gyógyszerkutatás alapilléreit. A jelenre vonatkozó fejezet *A gyógyszeripar és a társadalom* címet viseli. Benne van minden, amit a gyógyszeripar leglényegesebb egészségügyi és gazdasági vonatkozásairól ismerni illik és kell. A távlatokra és lehetőségekre vonatkozó harmadik fejezet a receptorelmelet, a hatás és ellenhatás korszerű bemutatásán túlmenően a további fej-

* Buchwald Péter—Bodor A. András: A gyógynövényektől a megtervezett gyógyszerekig. A gyógyszerkutatás múltja, jelene és lehetőségei. Dacia Könyvkiadó, Kvár-N., 1981.

lődés útját tárja fel anélkül, hogy kalandos jóslatokba bocsátkozna.

Abból indultunk ki, hogy a gyógyszer bevonult mindennapi életünkbe, s a jövőben minden bizonnyal még inkább ez lesz a helyzet. Szélsőséges és sokszor végzetes esetektől eltekintve nehezen lehet megszabni azt a határt, amely a normálást a kórostól elválasztja. A beteg panaszai, közérzete és a kimutatható alakai vagy biokémiai elváltozások nem mindig arányosak. Ijesztő leletek ellenére a beteg viszonylag jól érezheti magát — és fordítva: van aki évtizedeken keresztül vizsgáltatja és kezelteti magát, s végül is szép kort ér meg lényegében egészségesen (ha ilyenkor a betegségtudat normális állapotnak tekinthető). A gyógyászatban igen sok a szubjektív tényező, ami szükségszerűen vonatkozik a gyógyszeres kezelésre is. Egy-két évtizeddel ezelőtt még a „csodagyógyszerek” korát éltük, számtalanszor értesültünk arról, hogy „megtalálták” ennek vagy annak a kórfolyamatnak gyógyszerét. De hát van olyan gyógyszer, amely egymagában és minden esetben megoldást jelenthet? A kutatás tervszerű jellege alapján arra lehetne következtetni, hogy igen. A létező gyógyszerekkel való kezelés eredményeiből kiindulva újabb készítményektől elvileg elvárhatnók, hogy az előzőknél jobbak legyenek. Sajnos, ez csak részben sikerül: a legjobb, a legújabb készítménynél is mindig szükségünk van még jobbra. Az okok közül az egyik a mellékhatásokban rejlik. Az új, pontosan megtervezett 8000—10 000 vegyi szerkezet közül napjainkban csak egynek-egynek van esélye arra, hogy gyógyszerként használhassák. Ismétlem, nem véletlenül kipróbált, hanem jól megfontolt elképzelések, mérések, számítások alapján megtervezett vegyületekről van szó. A hatásosabbnál hatásosabb vegyületek közül egy évtizeddel ezelőttig a legerősebbet választották ki — feltéve természetesen, ha kiállta a sok próbát, amelyet a szerzők oly világosan leírnak. Ezek az erős gyógyszerek azonban mellékhatásaikban is erősek. A nemkívánt kísérőjelenségek kétfélék: egy részük előre sejthető, mert a mellékhatás éppen a hatásmechanizmus egyik velejárója; más részük meglepetészerűen lép fel, sem a gyógyszer megtervezője sem az orvos nem számít rájuk. Ezért az elmúlt évtizedben érdekes változás állt be szemléletünkben. Kevésbé lelkesen, lényegesen óvatosabban nyúlunk a legújabb készítményekhez, mint a hatvanas-hetvenes években. Ha egy hasonló hatású gyógyszer-csoport egyes készítményei közül választhatunk, ma már figyelembe vesz-

szük, mióta forgalmazzák. A viszonylag hosszabb ideje használt gyógyszerek egy fokkal megbízhatóbbak, mint az a legújabb készítmény, amelyet egyelőre csak néhány száz vagy ezer esetben próbáltak ki. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a régi gyógyszerek közül mindmáig fennmaradtak különösebb megfontolás nélkül alkalmazhatók. A fenacetint például egy évszázada használják, sok láz- és fájdalomcsillapító összetételében szerepel. Hosszabb használatára során azonban súlyos vesekárosodás léphet fel; némelyik európai országban több ezer „fenacetin-vesés” beteget tartanak nyilván.

A gyógyszertervezés mintaképe az ésszerű, logikus következtetések láncolatának. Ennek ellenére a betegek kezelhetősége szempontjából továbbra is sok a szubjektív tényező. A magas vérnyomásos betegek kezelésében használt gyógyszerek például az esetek nagy részében a jól mérhető tulajdonképpeni hatás mellett annyira kedvezőtlenül befolyásolják a beteg közérzetét, hogy miatta sokan eltérnek az előírt adagok rendszeres használatától. Tegyük még hozzá, hogy a legértékesebbnek ígérkező egyik készítmény, melyet a magas vérnyomásos betegek kezelésében csak néhány éve használnak, nem tartozik a megtervezett gyógyszerek sorába. Pontosabban a terv más volt, mint az eredmény: az illető szert náthás betegek kezelésére dolgozták ki, és szinte véletlenül derült ki, hogy csökkenti a magas vérnyomást... Ellenérveket keresnénk Buchwald Péter és Bodor A. András vezérgondolatának cáfolására? Távolról sem. Az általam bemutatott folyamat az egyedüli járható út a kutatásban. Inkább arról van szó, hogy a gyógyszertervezéshez a gyógyszerfigyelő szolgálatok jelzései is hozzátartoznak — persze már csak azután, hogy a készítményt forgalomba hozták. Az eredeti elképzelés háttérbe szorulhat, a mellékhatásként számon tartott tulajdonság viszont főhatássá válhat.

Korunk embere túl hamar, túl könnyen nyúl gyógyszerhez. A jövőben még a mainál is nagyobb szerepet töltsen majd be életünkben a gyógyszer. Olyan készítményekre van szükségünk, melyekkel kedvezően befolyásolható életfolyamataink. A megelőző szemlélet nemcsak közegészségügyi, táplálkozásügyi, munkaegészségügyi vonatkozásokon alapszik. A cél a kedvezőtlen irányba terelődő anyagcserefolyamatok befolyásolása, a káros környezeti tényezők kivédése, a stressz biokémiai következményeinek ellensúlyozása. Ezt a követelményt úgy kell értelmezni, ahogyan Buchwald Péter fejtegetéseiből követke-

zik (*Ami a társadalmi nevelés feladata volna és Az ideális kiindulópont*).

A környezetből állandó jelleggel jutnak az emberi szervezetbe abban nem termelődő anyagok. Ezek nagy része az élelmiszerekben található, más részüket gyógyszerként használjuk. A két csoport között környezeti (ökológiai) szempontból nem mindig éles a különbség. Vitaminoknak neveztek el olyan jól ismert biológiai hatásokkal rendelkező vegyületeket, melyeket az élelmiszerek tartalmaznak, de amelyeket adagolnak gyógyszer gyanánt is. Ezzel szembeállíthatók — szintén ökológiai szempontból — azok a vegyületek, amelyek a természetben nem fordulnak elő, a gyógyszerkutató tervezi meg őket. A harmadik nagy csoportot azok az anyagok alkotják, amelyek az emberi szervezetben képződnek, de amelyek bioszintézise sok esetben hiányos. Ezek egy részét neveztek el felismerésük időszakában hor-

monoknak. Az elmúlt néhány év során a gyógyszerkutatás leglényegesebb eredményeit az emberi szervezetben képződő, rendkívül kis mennyiségben határos vegyületek felismerése, előállítás és — néhány esetben — szintézise terén érték el. Elméletileg az első és a harmadik csoportba tartozó természetes anyagok a legalkalmasabbak arra, hogy segítségükkel hiányzó vegyületeket lehessen pótolni, esetleg helyettesíteni, életfolyamatokat lehessen kedvező irányban befolyásolni, végső soron betegségeket lehessen megelőzni. Ezek szerint vajon nem csak a természetben nem létező, megtervezett vegyületeket tartalmazó készítményeket kellene gyógyszernek tekinteni?

Bodor A. András a 2000. évig kalauzol el bennünket könyvében. Akkor majd bizonyára nemcsak a kérdést merjük megkockáztatni, hanem a választ is.

Rác Gábor

Képes orvostörténet

A remek kiállítású kötet* szerzője *Előszó helyett* című vallomásában a „lehetetlen” igyekszik megindokolni: azt, hogy ötvenhat képdalton csak a legszükségesebb szöveggel vezeti végig az olvasót az európai orvostudomány és „hüségesebb szolgálóéja”, a gyógyszerészet történetének több ezer éves múltján. A képek és a szöveg az ősember gyógyító tevékenységétől a modern orvostudomány megszületéséig, a legrégibb időktől a mikrobiológiai forradalom kibontakozásáig kalauzolnak.

A „maga mentsege” érveket kereső szerzőt teljesítménye igazolja. A könyvek születését, sorsát csak részben határozza meg a megrendelő igénye; létrejöttükben az író leküzdhetetlen közlési kényszere játszik döntő szerepet — az a vágya, hogy művészi formában fejezzen ki valamely igazságot. Antall Józsefet a magyar társadalom a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatójának tisztével bízta meg. Eddigi munkássága azt bizonyítja, hogy nem könnyű feladatát a nemes célhoz méltón látja el, e műve pedig szakmai illetékességét és alkotóképességét példázza.

Századunk vége felé egy ilyen munka szerzője joggal teheti fel a kérdést ma-

gának: „Indokolt-e egyáltalában külön foglalkozni az európai orvostudomány és gyógyszerészet fejlődésével?” (Értsd: sok évszázados téves beidegződések rabjaként nem válnak-e valami hibás Európa-centrizmus áldozatává?) Antall József indoklása megnyugtató: „Senki sem állíthatja, hogy a nagy felfedezések, a nagy találmányok mind Európában születtek. De az európai tudományos fejlődésnek (és benne az orvostudománynak) vitathatatlanul megvolt az a nagyszerű tulajdonsága, hogy súlyos akadályok, átmeneti visszaesések után is mindig magára talált, még a legkedvezőtlenebb történeti helyzetben sem kövült meg, mint annyi más kultúra esetében megállapítható, hanem céltudatosan haladt előre. Az európai szellemi életet belső dialektikája mindig kimozdította a tespédés állapotából. A nagy történeti civilizációban, átfogó kultúrákban aligha találunk még egy példát erre a megújulási képességre, mely a társadalmi fejlődés különböző lépcsőfokait mind végigjárta.” A szerzőnek minden bizonynyal abban is igaza van, hogy „Európa népeinek más kultúrákhoz képest a belső szellemi felhalmozóképeség mellett megkülönböztető jegye a nyitottság; soha nem szigetelődött el, legfeljebb — földrajzi fekvése következtében — végállomásává vált a különböző irányokból érkező hatásoknak, és magába is olvasz-

* Antall József: Az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékei. Corvina. Bp., 1981.

totta ezeket a kívülről jövő ismereteket. Nem véletlen tehát, hogy az újkorban kibontakozó egyetemes tudomány „európai arcú” tudományként vált nemzetközivé, az emberiség közkincsévé.

A bevezető tanulmány mondatai nem fellengősek és nem szószaporítók. Eleganciájuk titka érthetőségük. Tömör, pontos fogalmazással, veretes stílussal kéri az olvasót, hogy fogadja el a szerzőt „egyoldalú beszélgetőpartnernek”, aki bemutatja neki az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékeit. Antall József előre jelzi, hogy amikor a magyar orvostörténetről talán bővebben szól, mint ahogy az egyetemes teljesítményekhez képest indokoltnak látszik, nem a kis népeket jellemző túlzó hajlamnak enged. Nem a hivalkodást akarja szolgálni, hanem a kis népek hivatását tudatosítja: a fennmaradásra, sajátos szellemi és anyagi javaik megőrzésére való törekvésük jogosságát és szükségességét.

A kötet képanyaga bizonyos csoportosításban az időrendet követi. Szinte mérhetetlenül gazdag kultúrtörténeti „tárházból” kellett az ötvenhat képdalra csak a legjellemzőbbet, a művészet- és orvostörténeti szempontból egyaránt legkiemelkedőbbet kiválogatni. Az ásatások őskori leleteitől a mikrobiológiai forradalom megvalósulását biztosító modern eszközökig minden a fejlődést tükrözi, a medicina szakosodásáról, e folyamat hatásairól tanúskodik.

Nemcsak a könyveknek, a képeknek is megvan a maguk sorsa. Ezt érezzük, amikor az illusztrációs anyag esztétikai és didaktikai értékeinek szerencsés ötvöződését látjuk a reprodukciókon. Az ifjabb David Teniers *Sebészeti műtét* és *A borbélybeszéd műhelye* című alkotásai születési helyük — a németalföldi életképfestészet egyik legkiválóbb mesterének műhelye — után itt találkoznak újra testvéri közelségben: az eredetieket a madridi Prado és a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Az

augsburgi mester 1477-ben alkotott művén — *A siratóasszonyok Krisztus sírjánál* — az örvénylő ruharedőknek a test körvonalait csupán sejtető finom rajza, a lepel anyagának puha omlása nemcsak művészi élményt nyújt: a kép ugyanakkor fontos gyógyszerésztörténeti emlék is. Megőrökíti azokat a gyógyszeres-kenőcsös tégléket, melyeket a festő korának orvosai és gyógyszerészei használtak. Ezek szinte változatlanul ugyanilyen alakban maradtak fenn a mai napig. Goethét idézem: „A művészet számunkra a kimondhatatlant közvetíti, ezért esztelenségnek tűnik ugyanazt újból közölni akarni.”

Egyetlen képdalt, az 54.-et, úgy érzem, mégis ismertetnem kell. A budai Apród utca 13. számú háza, amelyet rajta látunk, a XVIII. század végén épült eredetileg klasszicizáló barokk stílusban. Az 1810-es nagy tűzvész elpusztította ugyan, de hamarosan újjáépítették: ekkor nyerte ma is meglevő copf stílusú, jellegzetes füzérdíszítésű köntösét. A sikerült színes felvétel már első pillantásra tökéletesen a nyelvújítás századának hangulatát idézi, csupán a járókelők korunkbeliek. A bejárat kovácsoltvas keretében az üveglapnál Borsos Miklós *Anyaság* című plasztikáját látjuk, amint „az anyák megmentője” hamvai felett őrködik. A szülőházban talált otthonra a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. A könyv lapjain megelevenednek a kövek, a tárgyak rögzítette emlékek. A ház tágra nyitott ablakai beengedik a fényt, ajtai kitarulnak a vendégek előtt. Az intézmény híd a magyar és az egyetemes orvostudomány történetével foglalkozók között, s Európában az egyetlen, amely együtt mutatja be az orvostudomány és a gyógyszerészet fejlődését. Vezetőjének, ezúttal mint a szép és tanulságos könyv szerzőjének hálával tartozunk az „egyoldalú beszélgetésért”, mely arról győz meg, hogy a világ nem olyan szegény színben és fényben, mint sokan hiszik.

Kótyay Pál

JAMES W. BOTKIN—MAHDI ELMANDJRA—MIRCEA MALIȚA: ORIZONTUL FĂRĂ LIMITE AL ÎNVĂȚĂRII

Vajon csak sokkhelyzetben tanul az emberiség? Miért ragaszkodunk rögeszmésen megszokott tanulási rutinjainkhoz, ha sorozatosan kudarcot vallunk velük? Miért kell mindig az események után kullognunk, és — a bekövetkező katasztrófák nyomán — utólagosan megtanulnunk a leckét, amikor a világ ún. globális problémáival szemben ez az adaptációs stratégia szemmel láthatóan nem bizonyul hatékonynak?

Ezekkel a nyitott kérdésekkel zárul a Római Klub jelentése, *A tanulásnak nincsenek határai!* (*No Limits to Learning*, 1979), mely a katasztrófák „túlélésére” való felkészülés jegyében „a jelenlegi helyzettel megbirkózni képes új pedagógiai stratégiák kialakításához és elfogadtatásához” kíván hozzájárulni.

Ha a világ „nyílt tanuló rendszer” — következett a jelentés —, akkor a „megőrző” (maintenance) tanulás helyett csakis az „újító tanulás” biztosíthatja a fenyegető világkatasztrófák túlélésének esélyét. Ez az új tanulási stratégia azonban semmiképpen sem univerzális világmodell. Szigorúan tiszteletben tartja „a sajátosságához, a mássághoz, a sokféleséghez való jogot”. „Kulturális identitás nélkül nincs emberi méltóság — szögezi le a jelentés. — A fű meghajlik a vihar előtt, de ez nem emberhez méltó túlélési stratégia.” A kulturális identitás olyan tanulási probléma, amelyet nem lehet globálisan egységesíteni és nemzetközileg újraelosztani. Ezért az újító tanulás a kultúrák „többes számából”, a különböző kultúrák kölcsönhatásából, termékeny dialógusából indul ki. Egy ilyen, a kultúrákat kölcsönösen gazdagító dialógusra viszont csak akkor kerülhet sor, ha „megtanultuk” maximálisan tiszteletben tartani „mások (egyének és csoportok) értékeit”.

A kulturális azonosság erősítésének stratégiája a jelentés koncepciójában szorosán összefonódik a „globális szolidaritás” igényével. Mindmáig számtalan esetben vezetett súlyos konfliktusokhoz a kizárólagosságok gyakorlata, gondolkodásunk sarkító hajlama — hangsúlyozza a jelentés. „A sokféleséget szembeállítottuk az egységgel, az autonómiát az integrálódással, a planetáris gondolkodásmódot a nemzetek függetlenségével.” Ez a szemléletmód vagy elszigetelődéshez, nemzeti-etnikai elzárkózáshoz, vagy a kulturális identitás, a kulturális autonómia, a vernakuláris nyelv (anyanyelv), a sajátos történelem és a sajátos intézmények teljes semmibe vételéhez vezetett. A „más értékek” tiszteletben tartása ezért önmagában csak az értékek „többes számát” biztosítja. A tényleges dialógushoz szükség van az elfogadható közös (univerzális) értékek minimumában való megegyezésre is, a globális szempont egyfajta minimális konszenzusára, mely lehetővé teszi, hogy a világproblémákat ne csak a saját kultúránk szemszögéből, hanem összemérve távlatból is szemügyre vegyük.

A román nyelvű kötet a Római Klub képzési-nevelési koncepciójának salzburgi vitáját is tartalmazza. E vitában számos kritikai megjegyzés hangzott el, különösen „a sokféleség szükségszerű korlátozásának” és „az adaptatív tanulási folyamatok elutasításának” javaslatát vitatták eltérő álláspontokról. Többen is nehezmenyéztek, hogy a jelentés szerzői koncepciójukban túl nagy szerepet szánnak „a bal agyféltekének”: a lineáris-deduktív gondolkodásnak, a verbális-racionális megoldásoknak, a kép és a képzelet, a tolerancia, az empátia és a szolidaritás rovására. Nem véletlen — mondják —, hogy maga a jelentés sem tud elszakadni a hagyományos kifejezésformától: az újító gondolatok a „legkonzervatívabb” módon — írott szövegben — jelentkeznek. A jelentés e gyengéivel azonban maguk a szerzők is tisztában vannak. „Számunkra, akik különböző kultúrákat képviselünk — írják —, ez a hármas dialógus a kölcsönös türelmesség műhelye volt. Megtanultuk, milyen fontos hozzászólni egymás szokatlan érvelésmódjához, és kilépni saját diszciplínánk megszokott fogalmi rendszeréből. Ilyenkor jön rá az ember, milyen nehéz áthidalni az „emberi szakadékokat” (human gap), a kultúrák, értékek, ideológiák, fajok és vallások mélyülő ellentéteit. Mégis, úgy véljük, együttesen eljutottunk a megértésnek arra a fokára, ahová külön-külön sohasem érkeztünk volna el.” (*Editura politică. Buc., 1981.*)

A. J.

LÁTÓHATÁR

EGY KÉP SZÜLETÉSE, VISZONTAGSÁGAI ÉS HAZATÉRÉSE (Der Spiegel, 1981. 38., 45.)

A biztosítótársaságok nem akartak garanciát vállalni egy ládáért, amelyet New Yorkból Madridba szállítottak. A ládában egy — nemcsak a spanyolok számára — felbecsülhetetlen kincs volt: Picasso leghíresebb műve, a *Guernica*, Spanyolország legújabb kori tragikus történetének szimbóluma. Negyvennégy éves száműzetés után végleges helyére, alkotója hazájába, Spanyolországba kerülhetett.

A XX. század egyetlen képe sem rázta meg annyira a világot, mint a *Guernica*. A spanyol származású Picasso 1937. május 1-én látta meg Párizsban a Guernicáról, e lebombázott baszkföldi kisvárosról készült fényképeket. Öt nappal azelőtt gyújtóbombákkal tette porrá és hamuvá a városokat a Condor-légió, amelyet Hitler küldött bajtársi segítségként a polgárháborút kirobbantó Franco tábornoknak.

A törvényes köztársasági spanyol kormány megbízására a szörnyű esemény hatása alatt Picasso néhány hét alatt elkészítette legnagyobb művét. A művész „a spanyol népek” ajánlotta képét, de eddig nem sok spanyol láthatta az eredetét. Franco betiltott minden másolatot és reprodukciót. Sok spanyol és különösen sok baszk került fogházba azért, mert a *Guernica* reprodukcióját rejtgette otthonában.

Külföldön a kép óriási feltűnést keltett: 1937-ben a párizsi világkiállításon, majd Oslóban, Londonban, Los Angelesben, 1945 után Münchenben és Kölnben lázított Franco rendszere ellen, a polgárháború szörnyűségeit és a náci által nyújtott „segítséget” leplezte le. A kiállítások jövedelmét — a művész kívánságára — a Franco-rezsim elől menekültek felségélyezésére fordították.

1939-ben a *Guernicát* a New York-i Museum of Modern Artban helyezték el ideiglenesen; azóta 175 millió ember tekintette meg. 1969-ben Franco az öt vadoló képet a madridi Prado-múzeum számára merészelté igényelni!

A kép tulajdonjoga vitatott. A republikánus spanyol kormány egy kulturális ügyekkel foglalkozó tisztviselője, Josep Renau bízta meg — szóbelileg — Picassót, hogy megfesse a *Guernicát* az 1937-es párizsi világkiállítás spanyol pavilonja számára. A párizsi spanyol kö-

vetség pénztári nyilvántartása szerint 1937. május 31-én Picassónak 150 000 frankot fizettek „Guernica-költségek” megjegyzéssel. Így a festmény jogilag a spanyol köztársaság tulajdona. Az összeg azonban inkább szimbólumnak tekinthető, mint értékjelző vételárnak. Picasso akkor már híres, nagyra becsült művész volt, és a párizsi Galerie Leiris adatai szerint ugyanabban az időben egy 1,30 × 1,62 méretű képéért 100 000 frankot fizettek. Ilyen négyzetcentiméteren a mindenképpen óriási *Guernica* (3,51 × 7,82 m) 1 300 000 frankba került volna! A 150 000 frank mindenestre több, mint a vászon és a festék értéke, tehát az önköltségi ár. Kétséges maradt, hogy a kép Picasso kizárólagos tulajdona, vagy a spanyol állam (tehát Franco állama is!) igényt tarthat rá. Picasso ezzel nem sokat törődött, kölcsön adta a New York-i Museum of Modern Artnak, és 1970-ben, két és fél évvel halála előtt úgy rendelkezett, hogy a képet akkor adják át a madridi kormánynak, amikor Spanyolországban a polgári jogokat visszaállítják. Mint e feltétel teljesítését megállapítani illetékest, Roland Dumas párizsi ügyvédet jelölte meg. Megjegyzendő, hogy a feltételek között nem szerepel sem az, hogy a spanyol monarchia ismét köztársaság legyen, sem a Picasso-örökösök hozzájárulása.

A diktátor nem élte túl a művészt, bár két évvel utána halt meg. Az ismét polgári jogokat élvező spanyolok parlamentet választottak, amely demokratikus alkotmányt szavazott meg. „Az egész világ elismeri, hogy demokraták lettünk — panaszkodott egy spanyol miniszter —, csak ezek a Picassók és a New York-i múzeum nem akarják belátni.”

Végül is négyévi huzavona után a múzeum kiadta a képet.

Négy város igényelte magának a híres és sokat vitatott művet: Malaga mint a művész szülővárosa, Barcelona, ahol a világ egyetlen Picasso-múzeuma van, *Guernica*, a kép szenvedő tárgya és Madrid.

A kép kiállítására a művész századik születésnapján, 1981 októberében került sor. Végül tehát — a művész kívánsága szerint — a madridi Prado őrzi a művet... Illetve a termet kettéválasztó pánclüveg és a rendőrség, amelynek meg kell védenie mind az esetleges jobboldali merénylettől, mind a baszk szeparatistáktól, akik a *Guernicát* meg akarták „szöktetni” — *Guernicába*. D. E.

**MI A HELYES
A BRANDT-JELENTÉSBEN?
(Encounter, 1981. 57.)**

1979-ben a nemzetközi fejlesztési kérdésekkel foglalkozó bizottság Willi Brandt elnöke alatt *Észak és Dél: a fennmaradás programja* címmel jelentést dolgozott ki, melyet általában Brandt-jelentésnek neveznek. A jelentést a nyugati sajtó alaposan megvitatta, a szó szoros értelmében ízekre szedte, a jól ismert angol folyóirat pedig cikksorozatot közölt róla ezzel a címmel: *Mi a baj a Brandt-jelentésben?* E sorozatra válaszul most Edward Heath, a volt konzervatív miniszterelnök, az említett bizottság egyik tagja. Szerinte a jelentés bírálóinak közös hibájuk, hogy nem tanulmányozták alaposan (vagy el sem olvasták?) a jelentést, és a felvetett kérdés megoldására nem nyújtanak jobb változatot.

A bírálókat visszatérő motívuma, hogy a jelentés „globális jóléti állam megvalósítását tűzi ki célul”. Ezzel szemben tény, hogy Dél gazdasági fejlődése elengedhetetlen feltétel Észak gyarapodásának megújulásához. Ebből következik, hogy olyan politikát kell folytatni, amely Dél gazdasági, főként mezőgazdasági fellendüléséhez, az Északkal folytatott kereskedelem növekedéséhez, az áringadozások megszűnéséhez vezet, vagyis egyaránt szolgálja Észak és Dél kölcsönös érdekeit, ami azonban nem jelent valamilyen globális jóléti rendszert.

A jelentés hangsúlyozza, hogy a kormányoknak pénzügyi és gazdasági forrásokat kell a fejlődő országok rendelkezésére bocsátaniuk, mégpedig mindkét fél számára előnyös módon, a szegénység leküzdése érdekében viszont szükséges a fejlődő országokban a gazdasági és a társadalmi reformok megvalósítása. Ez eleve megcáfol minden olyan elképzelést, „népi mítoszt”, hogy a jelentés minden felelősséget Északra hárít, és Dél feladata csupán felvenni a folyósított összegeket...

Arra a másik, gyakran elhangzó bírálatra, hogy a jelentés elhanyagolja a magánvállalkozást, Heath azt válaszolja, hogy egy egész fejezet ennek fontosságát hangsúlyozza. A jelentés elismeri a kereskedelmi bankok lényeges szerepét a fejlődő országok pénzügyeinek irányításában. Egyes déli országok máris óriási adósságokat halmoztak fel, de a folytonos kölcsönzés révén mindig képesek voltak megfizetni a kamatot. Mivel 1979–1980-ban az olaj ára 140 százalékkal emelkedett, és az északra származó árucikkek költsége megnövekedett, saját áruik értéke viszont csök-

kent, egyes déli országok jelenleg még a kölcsönök kamatait is alig tudják megfizetni. Brazília például minden export-bevételeit erre fordítja. Ezért elfogadhatatlan a kereskedelmi bankok számára a további kölcsönfolyósítás. Ilyen körülmények között ezeknek az országoknak választaniuk kell: vagy drasztikusan véget vetnek fejlődésüknek, ami a világgazdaságot is károsítaná, vagy elmulasztják a kölcsönök visszafizetését, ami a kereskedelmi bankok csődjéhez és általános pénzügyi válsághoz vezetne.

Ebből következően a nemzetközi pénzügyi intézmények, a Világbank és a Nemzetközi Pénzügyi Alap még nagyobb mértékben kell hogy részt vegyen a kölcsönök gazdaságos felhasználásának irányításában, a termelékenység biztosításában.

A legszigorúbb bírálók azt róják fel a Brandt-jelentésnek, hogy nem ismeri el a régi nemzetközi gazdasági rendszer óriási eredményeit. Erre a válasznak az lehet, hogy a régi rendszer több mint egy évtizede fudokol, és még ha mesterséges légzéssel életre keltenék, akkor sem tudna megbirkózni a világgazdaság új problémahálózatával. A világ ma egyszerre kerül szembe az emelkedő inflációhullammal, a fokozódó munkanélküliséggel, a magas kamatokkal, a gazdasági növekedés lanyhulásával és az olaj árának folytonos, kiszámíthatatlan emelkedésével. Ennek az öt tényezőnek az együtt hatása példátlan jelenség a gazdaságtörténetben. Gyökeresen új helyzet alakult ki, és gyökeresen új politikai rendszert és megoldást igényel. A legtöbb nehézséget az olajtermeléssel kapcsolatos kérdések okozzák. Mégis akadnak bírálók (mint például Elie Kedourie), akik nem ismerik fel ennek jelentőségét, és azt állítják, hogy olajhiány egyáltalán nincs, és az olaj mostani szabad piaci ára egytizedére csökkenne. Igen ám, csak hogy az olajnak nincs szabad piaca, és az iráni események következtében beállt hiány Nyugaton az ár 150 százalékos emelkedését vonta maga után. Később ez mérséklődött, de az OPEC-országok a termelés csökkentésével is fenntartják az árakat.

Voltak, akik ünnepélyesen megjósolták (például Milton Friedman), hogy 1973–1974-re az OPEC-országok csúcstartói időleges jelenségekké válnak, és az olaj barrelenként nem emelkedik 10 dollár fölé, ma azonban már a 30 dollárt is meghaladja. Következésképpen a Brandt-jelentés azért is helyes, mert nem rövid, hanem hosszú — 20 éves — időszakot tart szem előtt, és ezért nem természetellenes, mint ahogyan egyes bírálói vélik.

B. A.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

KADÁR ISTVÁN (Vajdahunyad). — Vajdahunyadon egy esztendeje működik a Kőmíves Kelemenné magyar nemzetiségű kultúrcsoport, a municípiumi művelődési otthon mellett. A táncsoport munkáját Jancsó Teréz tanítónő, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Megyei Tanácsának alelnöke vezeti, míg az ifjúsági vegyeskart és a zenei részt én irányítom; emellett két magyar nyelvű színjátszó csoport munkáját is, amelyek egyike a városhoz tartozó Rákosd utcai kultúrotthonban működik. A csoport művészeti-irodalmi irányítója Zudor Endre magyar szakos tanár. — Csoportunkban sikerült a „tizenévesekből“ egy elég jó kis zenekart is összehozni, a rákosdi ifj. Jakab Dani és a csernakeresztúri Kelemen Péter vezetésével. Minden pénteken, a próbák után egy-két órás néptánc van. Az együttes negyven tagú, főleg ipari líceumi tanulókból, estisekből és ifjúmunkásokból áll, vezetője Györfi Jenő. — Csoportunk eddig Vajdahunyadon és környékén hat ízben szerepelt. Jelenleg az ez idei, immár nyolcadszor megrendezésre kerülő Végvári Kulturális Napokra készülünk, hogy a Bánságban is szolgáljuk nemzetiségi kultúránkat, a magunk lehetőségeivel.

(A fenti levelet — sajnos — post mortem közöljük. Írója a tavaly gépkocsibaleset következtében életét vesztette. Az anyagtorlódás, valamint a folyóirat meglehetősen hosszú átfutási ideje miatt ez idáig nem tudtunk helyet biztosítani a levélnek. A vajdahunyadi művelődési élet odaadó szervezője e rövid tudósításának közlésével egyúttal tisztelgünk is emléke előtt. — A szerkesztőség.)

A KORUNK HÍREI

Március 4-én a kortárs román dráma kolozsvári „antológiája“ keretében a helyi Állami Magyar Színház Huszár Sándor *A mennybemenetel elmarad* című darabját újította fel, Harag György rendezésében. A fesztivál kialakult rendje szerinti bevezetőt Kántor Lajos tartotta.

Március 16-án a parajdi szabadegyetemen Kassay Miklós *A csukák* című novelláját olvasta fel, Herédi Gusztáv NDK-beli úti élményeiről beszélt.

Március 26-án a Gaál Gábor Kör meghívottjaként Szilágyi Júlia tartott vitaindítót Sipos László festészetének művészetszociológiai vonatkozásairól.

Március 26-án Veress Zoltán találkozott a zilahi középiskolás diákokkal, és előadást tartott a *Korunk* szerkesztésének egyes kérdéseiről.

KORUNK GALÉRIA

Március 6.: Kádár T. Tibor kolozsvári szénrajzai és Simon Tamás szövegei *A város tornyai* címmel. — A megnyitón Szöcs Géza bevezetője után Tamás Simon színművész olvasta fel Simon szövegeit, a Consort együttes erdélyi és olasz reneszánsz munzsját adott elő.

Március 20.: Sóvágó János (1927—1981) műépítész hagyatékából (fotók, vázlatok, tervrajzok). — A megnyitón E. Szabó Ilona művészettörténész bevezetője után Vadász Zoltán színművész Goethe *Prométheusz* című versét adta elő; közreműködött a Musica Antiqua együttes (*Táncok a Lócsei-kéziratból* és a Vietorisz-kódexből, *Az erdélyi fejedelem tánca* a Soproni-kéziratból).

Április 3.: Incze Ferencnek a legutóbbi években készült festményei. — A megnyitón Ditrői Ervin művészettörténész bevezetője után Török Katalin színművésznő Kiss Jenő *Álom ajtókról* című új kötetének verseiből olvasott fel; Nagy István Zsolt (fuvola), Iulian Rațiu (oboa), Lenuța Tămășanu (klarinét), Dănuț Docolin (fagott) és Traian Tulbure (kürt) főiskolai hallgatók Haydn *B-dúr divertimentóját*, Farkas Ferenc *Fúvósszerenádjának* második, valamint Vasile Jianu *Rusztikus divertimentójának* harmadik tételét adták elő.

